زمانی پەهلەوی
لە تەرازووی بەراوردکاریدا

نووسینی: ڕێکار ئەحمەد

سوێد ٢٠٢١

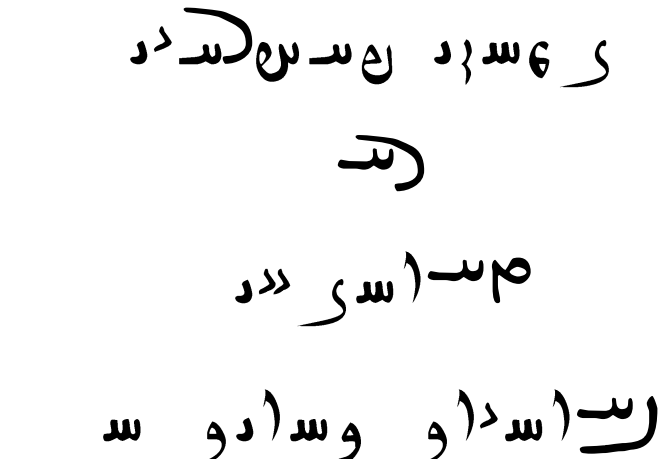

ناوی بەرهەم: زمانی پەهلەوی لە تەرازووی بەراوردکاریدا
بابەت : لێکۆڵینەوە
نووسینی : ڕێکار ئەحمەد
نرخ : ٣٠٠٠ دینار
تیراژ : ٥٠٠ دانە
چاپخانەی : کارۆ - سلێمانی
ژمارەی سپاردنی بە کتێبخانەکانی وڵاتی سوێد
ISBN 978-91-985436-3-6
ژمارەی سپاردن: لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان، ژمارە (٢١١١)ی ساڵی ٢٠٢١ ی پێدراوە.

پێشکێشە:

- **بەوانەی کە پەرۆشانە بەدوای مێژووی شاراوەی زمانی کوردیدا دەگەڕێن.**
- **بەو نووسەرانەی کە پەیڤی ڕەسەنی کوردی سەرپشک دەکەن و خۆیان لە وشەی بیانی دەپارێزن.**
- **بەو ڕۆژنامەوانانەی کە وشەی پاراو گۆڕی هەواڵی نابەجێ ناکەن.**

پێڕست

پێشەکی .....لاپەڕە ٧
ئاری و سامی، ئەفسانە یان ڕاستی؟ ..... لاپەڕە ١٧
بنەچەی دامەزرێنەری ئیمپراتۆری ساسانی..... لاپەڕە ٢٣
زمانی پەهلەوی لە تەرازووی بەراوردکاریدا..... لاپەڕە ٣٣
ئەو زمانانەی کە درێژکراوەی زمانی میدی و پەهلەوین.....لاپەڕە ٣٩
هاوئاهەنگی نێوان پەهلەوی و کوردی .....لاپەڕە ٦١
ڕێنووسی سازگار ..... لاپەڕە ٧٩
ڕەسەنایەتی پیتی 'ۆ'ی کۆتایی ..... لاپەڕە ٨١
جێناوی ئاماژە (نیشانە) ..... لاپەڕە ٨٥
ڕۆڵی پاشگری 'ک' لە چێ کردنی وشەدا ..... لاپەڕە ٨٩
وشەی دێرین و نەگۆڕاو ..... لاپەڕە ٩٣
شێوازی خوێندنەوەی دەقەکان ..... لاپەڕە ٩٦
کێشەی هوزواریش چییە؟ ..... لاپەڕە ١٠٠
بەزۆرەکی پەهلەوی بە فارسی میانە ناودەبەن ..... لاپەڕە ١٠٧
واتای پەهلەو و زمانی پەهلەوی ..... لاپەڕە ١١٣
ئاکام .....لاپەڕە ١٢٧

پێشەکی

ژمـــــارەیەکی زۆر لە مێژوونـــــووس و زمانناســـــان بەو ئاکـامە گەیشـتوون کە نەتەوەی کـورد پێوەنـدی ڕاسـتەوخۆ و دێـــرینەی بە ڕۆژهەڵاتـــی نـــاڤینەوە هەیە و خەڵکـــی ڕەســـــەنی ئەو دەڤەرەن کە ئێســـــتا بە کوردســـــتان دەناســـرێ، تەنـــانەت پـــێش کـــۆچی ئەوانەی بە ئاریـــایی ناســراون، کـورد لە زێـدی خۆیـدا ژیـاوە، هەروەهـا زمـانی کـوردیش لەم دەڤەرەدا لە دایـک بـووە و ڕسـکاوە، لە هـیچ شـــوێنێکی دیـــکەوە نەهـــاتووە. واتە نەتەوەی کـــورد زاگرۆسنشـــین و قەفقاسنشـــین بـــووە و لە رابردووشـــدا ڕۆڵـــی کـــارای لە بنیاتنـــانی شارســـتانێتی میزۆپۆتامیـــا و ڕۆژهەڵاتـی ناڤینـدا هەبـووە. پیـتەر لـرخ دەڵـێ: کـورد هەمـان کلـدانی دێرینن(هەرچەنـدە ئەم بۆچـوونە لەلایەن هەنـدێکی دیـــکەوە ڕەت کـــراوەتەوە)، بەڵام بەڵگەیەکـــی زینـــدووە کە کـــورد لە دێـــرینەوە لە زێـــدی خۆیـــدا ژیـــاوە، هەروەهـــا هەنـدێکی دیـکە دەڵـێن: "لێکۆڵینەوەکـان خۆیایـان کـردووە کە دێرینتـرین دانیشـتوانی ئەم نـاوچەیە، خەڵکـی 'کـردوک' یـان کرتـۆ بـوون، کە بـۆ هەشـت هەزار سـاڵ پـێش زایـین دەگەڕێـتەوە، ڕەگیـان تـا چیاکـانی جـودی و ئـارارات درێـژ بۆتەوە"[1]

[1] -هادی محمودی، هُورامی ها و ریشه های مردمانش، ۱۹ بهمن ۱۳۹۶ خورشیدی، http://www.pavehpress.ir

بێگومان بەهۆی تێپەڕبوونی زەمان و گۆڕینی بەردەوام، هۆز و تیرەی جۆراوجۆر بە ناوی جۆراوجۆرەوە دەستەڵاتیان پەیدا کردووە و ناویان لە مێژوودا ماوەتەوە، بەڵام ئەوانە هەر هەموویان یەک نەتەوە بوون و زمانەکەشیان زۆر لە یەکدییەوە نزیک بوون، سەرەنجام لە گۆڕانی مێژووییدا ناوی کوردیان بەسەردا بڕاوە. مێژوو دەڵێ کە هەزاران ساڵ پێش زایین، سۆمەری و عیلامییەکان[2] لەم خاکەدا ژیاون، ئەوان خاوەن شارستانییەتێکی کەمویێنە بوون، سۆمەریەکان بۆ یەکەمین جار نووسینیان داهێنا، لە ڕێی نووسینەوە، ڕووداوەکانی مێژوویی، ئایینی، کۆمەڵایەتی و زۆر شاکاری وێژەییان تۆمار کرد و پێشکەش بە مرۆڤایەتییان کرد. دیرۆکنووسان دەڵێن کە سۆمەریەکان لە بواری زانستی پزیشکی، کیمیاگەری، ژمێریاری و ئەستێرەناسیدا زۆر پێشکەوتوو بوون، تەنانەت لە بواری وێژەییدا داستانی ئەفسانەیی 'گێلگامێش[3]'یان ئافراندووە و تێکڕای مرۆڤایەتییان سەرسام کردووە.

---

[2] - عیلامی ڕاستە، بەڵام مخابن هەندێک کەس لەبەر پیتی 'ع' پارێزی لێدەکەن، کەچی لە بەردنووسە دێرینەکاندا و بەپیتی میخی بە عیلامی تۆمار کراوە.

[3] - جۆرج سمیث(George Smith)، ئاشوورێناسی ئینگلیزی لە ساڵی ١٨٨٠، داستانی گێلگامێشی بڵاو کردەوە، هەروەها بەهۆی ئەوەی زۆر لە ئەفسانەی تۆفانی گەشتی پەیدابوون دەچێ، سەرنجی لێکۆڵەرانی بەلای خۆیەوە ڕاکێشا. ئیدی لەوکاتەوە تا ئێستا بە دەیان زمانی جۆراوجۆر، سەدان لێکۆڵینەوە لەسەر داستانی گێلگامێش کراون.

لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی ئاشووریەکاندا چەندین هەڕێمی سەربەخۆی میدیەکان هەبوون، بەڵام هەڕێمی بچووک بوون و لە ژێر هەڕەشەی ئاشووریەکاندا بوون. دواتر بە سەرکردایەتی **دیاکۆ** ئەو هەڕێمانە ڕێکخران و دەوڵەتی میدیا پێکهات[4]. ماد یان مید نزیکەی ١٥٠ ساڵ فەرمانڕەوایەتی کردووە، لە ساڵی ٦٧٥پ.ز تا ٥٤٩ پ.ز. گەورەترین ئیمپراتۆریەتی ئاسیاو ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بووە.

زمانی میدیەکان تێکەڵاوەیەکی تیرەکانی زاگرۆسنشین و قەفقاسنشینەکان(باشووری قەفقاسیا) بووە، لە پاشماوەی زمانی سۆمەری، ئۆرارتۆیی، ماننایی، هیتی، هووری، لۆلۆیی و ئەوانی دیکەوە ڕسکاوە و شێوەی زمانێکی تایبەت و سەربەخۆی وەرگرتوە، بەڵام زمانزان و مێژوونووسان لەو باوەڕەدان کە بە هۆی هاتنی کێمیری و سکاک (سکاکەکان) و سکیتیەکان بۆ قەڵەمڕەوی میدیەکان، تەکانێکی دیکە بە زمانی میدیەکان دراوە، بە هۆی نزیکایەتی زمانی میدی لەگەڵ زمانەکانی ئەو تیرە و هۆزانەوە، ئیدی زۆر بەخێرایی تێکەڵاو و

---

[4] - زهرا آذرنیوش، دیاکو که بود؟ همه چیز درباره اولین پادشاه ماد در ایران، ١ شهریور ١٤٠٠، https://www.kojaro.com

ئـاوێتە بـوون[5]، بەوهۆیەشـەوە زمـانی میـد دەوڵەمەنـد و بەهێزتر خۆی نواند و چەسپا.
نیشـتمانی میـدییەکان لە باشـووردەوە لە سـەر لێـواری کەنـداوی میـدی (ئێسـتا عەرەب بە کەنـداوی عەرەبـی و فارسـیش بە کەنـداوی فارسـی نـاوی دەبەن) دەسـتی پێدەکرد، لە ڕۆژئـاواش هەمـوو میزۆپۆتامیـای دەگـرتەوە و تـا ئەرمینیـا درێـژ دەبـۆوە، لە باکووریشـەوە کێوەکـانی قەفقاسـیای دەگـرتەوە، لە ڕۆژهەڵاتەوە لە کێوەکـانی پـامیرەوە دەسـتی پێـدەکرد، واتە هەمـوو خۆراسـان و ڕۆژهەڵاتی دەریای کاسپین (خەزەر)یشی دەگرتەوە.
ئیگـۆر میخـایلۆڤیچ دیـاکۆنۆف، میژوونووسـی نـاوداری ڕووسـی دەڵـێ: زمـانی میـد لە شـەش ڕووەوە لەگەڵ زمـانە کۆنەکـانی دیـکەی ئێریانـا یـان ئێرانزەمینـدا بەراورد کـراوە، زمـانی مـادی لە پێـنج ڕووەوە وەک ئاڤێسـتایی بـووە، لەگەڵ زمـانی پـارتی و سـکیتی لە چـوار ڕووەوە هاوبەشـی هەبـووە، لەگەڵ سـوغدی و خـوارەزمی لە سـێ ڕووەوە، کەچـی لەگەڵ زمـانی پارسـی کۆنـدا لە هەر شـەش ڕووەوە جیاوازییـان هەبـووە[6]. لێـرەدا دەگەیـنە ئەو بـاوەڕەی کە پارسـی کـۆن بـنەچەی ئاڤێسـتایی نیـیە و بـۆ ئەو لـکە زمـانە ناگەڕێتەوە.

[5] - فازل ئوسولیان، ناسنامەی زمانی کوردی، بەرگی دووەم، سوید ۲۰۱۵، لاپەڕە ۱۳
[6] - دیاکونوف، تاریخ ماد، ترجمه: کریم کشاورز، تهران ۱۳٤٥، ص ۸۸ - ۸۹.

هەر سەبارەت بە نزیکایەتی زمانی میدی و سکیتی (ناوی سکیتی لە نووسراوەکانی یۆنانیدا بە شێوەی Σκύθης سکیتیث تۆمار کراوە) دیاکۆنۆڤ جەخت دەکاتەوە کە زمانی میدی و سکێتی ئەوەندە لە یەکدی نزیک بوون کە خەڵکی هەردوولا زۆر بە ئاسانی لە ئاخافتندا لە یەکدی تێدەگەیشتن[7].

زمانی ئاڤێستایی، زمانی هۆزی موغان(𐬨𐬀𐬎𐬌) ە، واتە هۆزەکەی زەردەشت، کە خۆیشی بیرمەند، ڕابەرێکی هۆشیار، سەرۆکی هۆز و خەباتگێڕێکی دژی سەتەمکاری بووە، پەرتووکی ئاڤێستایی پێ نووسیوە {بە مرۆڤی باوەڕدار و ڕوحانی دینی زەردەشتی گوتراوە مۆغو - 𐬨𐬀𐬎𐬌}. ئەوە ساغ بۆتەوە کە زەردەشت دژی دەستەڵاتی ئاشوور و هاوپەیمانانی واتە دژی ئۆرارتۆ و ماننا جەنگاوە، بە ناچاری پەنای بۆ ویشتاسپی پاشای میدی بردووە کە لە ناوچەی هۆیش دێش فەرمانڕەوایەتی کردووە[8]، ئەو پاشایە زەردەشتی بە فەرمانڕەوای مادڕاغە (مەراغەی ئێستا) دامەزراندووە، هەر بۆیە زمانی ئاڤێستایی تەنیا لە یەک ڕووداو جیاوازی لەگەڵ زمانی گشتی میدیدا هەبووە. واتە دوو زاراوەی یەک زمان بوونە.

---

[7] - هەمان سەرچاوە، لاپەڕە ٣٥٩.

[8] - فازل ئوسولیان، ناسنامەی زمانی کوردی، بەرگی دووەم، لاپەڕە ٥٢.

لە لایەکی دیکەوە ڕۆلاند. گ. کێنت[9] سەبارەت بە زمانە دێرینیەکانی ئێرانزەمین دەڵێ: هەردوو زمانی پارسی و ئاڤێستایی دەگرێتەوە، هەروەها ژمارەیەک زاراوەی دیکە کە کەمتر ناسراون و بایەخیان پێدراوە. هەر سەبارەت بە زمانی ئاڤێستا دەڵێ: زمانی ئاڤێستایی نزیکایەتی زۆرتری لەگەڵ زمانی میدی (مادی)دا هەیە تا فارسی.

پرۆفیسۆر H. W. Bailey لە نووسینێکی خۆیدا بەناونیشانی "Caucasica 1" ، لە گۆڤارێکیدا کە بەداخەوە ئەو گۆڤارە لەبەردەستدا نییە، ئاماژەی بە بابەتێکی A. Shanidze ، کردووە کە سەبارەت بە ئابێیەکی تازە دۆزراوەی ئەلبانی قەفقاسی بووە، ئەو ئابێ ون بووە لەلایەن I. Abuladze ئاماژەی پێکراوە. لە دەستنووسێکی ئەرمەنی کە بۆ سەدەی پازدەهەم دەگەڕێتەوە، ژمارەیەک ئابێی یۆنانی، سریانی، لاتینی، گورجی، قبتی، عەربی و ئەلبانی تۆمار کراون. لەو دەستنووسەدا نزا و پارانەوەیەکی ئەرمەنی بە چەندین زمان تۆمار کراوە. لە یەکەمین نیگادا کە ئاماژە بە زمانی مەدیانی کراوە، دەردەکەوێ کە مەبەست لە زمانی کوردییە و بەم شێوەیەش پەروەستە(دوعا)کە نووسراوەتەوە:

---

[9] -ڕۆلاند. گ. کێنت، فارسی باستان، وەرگێڕانی: سەعیدی عوریان، چاپی دووەم: ١٣٩٥ هەتاوی، لاپەڕە ٥٨.

پاکژ خودێ، پاکژ زاهم
پاکژ ڤێ مەرگ کۆی هات
ئی خاچی ئاشکار ما
ڕەحمەت ئێ ما

ڕاستییەکەی ئەم چەند دێرە هەر زمانی کوردییە و کەسیش ناتوانێ نکۆڵی لێبکات. کەواتە تا ئەو دواییانەش زمانی کوردی لە کن ئەرمەنەکان، هەر بە زمانی میدی ناسرا بووە و ناوی هاتووە.

دوای میدیەکان، هەخامەنشیەکان هاتن، میژوونووسانی وەک هێرۆدۆت و ویل دۆرانت جەخت دەکەنەوە کە هەخامەنشیەکان جلوبەرگ، زمان، ئابێی نووسین، هونەری بەڕێوەبردن و شارستانی میدیەکانیان وەرگرت و درێژەیان پێدا. تەنانەت یۆنانی و یەهودی و میسریەکان زۆر جاران کوروش(کورەش)یان وەک پاشای میدی ناوبردووە، چونکە کوروش نەوەی ئاژی دەهاکی دوایین پاشای میدی بوو، دوای ئەوەی بەهاودەستی لەگەڵ هەرپاک، توانی دەستەڵاتی باپیرە میدیەکەی بڕووخێنێ و تاجی پاشایەتی لەسەر بنێ، خۆی وەک پاشای وڵات بناسێنێ و ئیمپراتۆری هەخامەنشی دابمەزرێنێ. تەنانەت لە سەردەمی کوروشدا، زۆربەی فەرماندە و بەرپرسەکانی وڵات، بەرپرسانی میدی بوون، لە میژوودا تۆمار کراوە، کاتێک

کوروووش شاری بابلی گرت، بەناچاری کەسێکی میدی وەک پاشای بابل دەستنیشان کردەوە.

دوای هەخامەنشیەکان، ئەشکانیەکان هاتن، ئەوانیش لە ٢٤٧ پ.ز تا ٢٢٤ زایینی واتە بۆ ماوەی ٤٧١ ساڵ فەرمانڕەوایەتییان کردووە. زمانەکەیان بە پارتی یان پەهلەوی ئەشکانی ناسێندراوە. پایتەختی ئەو دەستەڵاتەش ئێکباتان (هەمەدان) و تیسپون بووە، کە لەناو سنووری خاکی کوردستاندایە. زمانناسان جەخت دەکەنەوە کە زمانەکانی کوردی، تالشی، تاتی، بەلوچی، مازەندەرانی و گێلەکی لەگەڵ پەهلەوی ئەشکانی لە یەک خێزانن. بەهۆی ئەوەی کە ئەشکانیەکان ماوەیەکی یەکجار زۆر فەرمانڕەوایەتی ئەرمەنستانیان کردووە، ئیدی وشەگەلێکی یەکجار زۆری پەهلەوی ئەشکانی خزاوەتە نێو زمانی ئەرمەنیەوە، ئێستاش زۆرجاران باس لە وشەی هاوبەشی نێوان ئەرمەنی و کوردی دەکرێ. ژاڵە ئاموزگار لە پەرتووکی [زبان پهلوی و دستور آن] جەخت دەکاتەوە کە پەهلەوی ئەشکانی (پارتی) واتای فارسی نادات و ئەو دوو زمانە لە یەکدی جیاوازن. ئەمەش خۆی لەخۆیدا دانپێدانانێکە و پشتڕاستی دەکاتەوە کە پەهلەوی ئەشکانی دریژکراوەی زمانی میدی بووە.

دوای ئەشکانی، ساسانی هاتن، ئەوانیش لە ٢٢٤ تا ٦٥١ فەرمانڕەوایەتییان کردووە، واتە ٤٢٧ ساڵ

فەرمانڕەوایەتییان کردووە و زمانەکەیان بە پەهلەوی ساسانی ناسراوە. بەگشتی تەمەنی زمانی پەهلەوی ٨٩٨ ساڵ زمانی فەرمانڕەوایەتی گەورەترین قەڵەمڕەو بووە. پایتەختی ساسانییەکان سەرەتا ئەستەخر بووە، دوایی بۆ تیسپون گوازراوەتەوە. زمانی پەهلەوی (ئەشکانی و ساسانی) هەر هەمان زمانی میدیەکان بووە، بەڵام بە تێپەڕبوونی زەمان، پێشکەوتووە و وردە گۆڕانی بەسەردا هاتووە.

ئێرانیناس و زمانناسان، زمانەکانی میدی، پەهلەوی ئەشکانی و پەهلەوی ساسانی بە زمانەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئێران ناودێر دەکەن، ئەمەش راستەوخۆ کوردی و زمانەکانی غەیرە فارسی دەگرێتەوە، چونکە ڕۆژێک لە ڕۆژان فارسەکان لە باکووری ڕۆژئاوادا نەژیاون، بەڵکو لە باشووردا لە هەرێمی پارسدا ژیاون. هەرێمی پارس لە باشووری ئێرانی ئێستا تا نزیک چیاکانی بەختیاری و بەرەو لای کرمان و بیابانی کەویر و شیراز و ئەسفەهان درێژ دەبێتەوە.

هەر سەبارەت بەمیدیەکانەوە، دەبێ بگوترێ کە فارسەکان و میژوونووسانی بیانی هەرگیز بوێری ئەوەیان نەکردووە کە بڵێن زمانی میدی لە زمانی فارسی دێرین وەرگیراوە، یاخود زمانی میدی هەر زمانی پارسی باستان بووە، چونکە میژوو جەختی لە جیاوازی نێوان پارسی و میدی کردۆتەوە.

جەیمز دارمەستێتەر دەڵێ ڕاستییەکەی زمانی میدی یەکسانە بە زمانی ئاڤێستا، بەڵام نزیکایەتی لەگەڵ پارسیدا هەبووە.

کارناس و مێژوونووس و میدیناس، تیۆدۆر نولدکە دەڵێ: (زمانی میدی لە زمانی نەتەوەکانی ئێرانزەمین نزیکترە تا پارسی). واتە زمانی پارسی دێرین لەبەرانبەر زمانی میدیدا خۆی ڕانەگرتووە و تواوەتەوە، هەربۆیەش کوروش و داریوش و پاشاکانی دیکەی هەخامەنشی بەردنووسەکانی خۆیان بە سێ زمان نووسیوە، واتە جگە لە میدی، بە زمانی سریانی و عیلامی نووسراون.

ئاری و سامی، ڕاستی یان ئەفسانە؟

زۆر جاران ناحەز و دوژمنانی کورد بەبیانۆی ئەوەی کە کورد ئاریە و لە شوێنی دیکەوە بۆ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و بەتایبەتیش بۆ زاگرۆس و میزۆپۆتامیا هاتووە، گومان لەسەر میژینەی خاوەنداریێتی کورد لەسەر زێد و نیشتمانی خۆیدا دروست دەکەن. لێرەدا بەخێرایی بە دوای بیردۆزی ئاری و سامیدا دەڕۆین و دەمانەوێ بانگەشەی ئەوانە هەڵسەنگێنین!

ڕاستییەکەی بۆ یەکەمین جار **ئانگتیل دوپەرون** (Abraham Hyacinthe Anquetil-Duperron) کە بە زمانی فەرەنسی بە ئانکۆچیل جیپیغۆن دەخوێندرێتەوە، لە ساڵی ١٧٦٨ لە بابەتێکدا ئاریایی وەک نەتەوەیەک ناودێر کرد و پشتی بەو ناوانە بەستبوو کە لە پێڕستی پەرتووکی هیرۆدۆتدا ناوی ئاری لە ناو لیستی لەشکری خەشایارشادا (٤٨٠ پ ز) بووە و لەتەک ناوی پارس، ماد، ئاشووری، هندی و خەزەریەکاندا هاتووە. واتە هیرۆدۆت ئاریایی وەک نەتەوە ناساندووە نەک وەک ڕەگەزێکی تایبەت.

لە بەردنووسی تەختی ڕۆستەمدا، داریوش نووسیویەتی [داریوش کوڕی ویشتاسپی هەخامەنەشی، کوڕی پارسی ئاریایی، ئاریایی نەژاد]. دیرۆکناسانی وەک ڕۆلاند کێنت، ژۆزێف ویسهۆفەر، پیررێ بریانت

هەموویـــان ئاریاییـــان وەک بنەمـــاڵە و خانەنـــدان لێکداوەتەوە نەک نەژادێکی تایبەت.

ڕاســتییەکەی کاتێــک **کــرۆکەر** لە ســاڵی ١٧٧٧ وتــارەکەی ئانگتیـل دوپرونـی وەرگێـڕایە سـەر زمـانی ئەڵمـانی، ئیـدی وشـەی ئـاری و ئاریـایی مشـتومڕی لـێکەوتەوە و دەسـت بە ئەفسانەسـازی کـرا. دواتـر یۆهـان کریسـتۆف فریـدریش ڤـۆن شـیللەر (Johann Christoph Friedrich von Schiller) لە سـاڵی ١٨١٩ هەوڵیـدا کە ڕیشـەی زمانەکـان لەسـەر ئەو بنەمـایە شـرۆڤە بکـات و بە لێکچـوون و نزیکـایەتی نێـوان زمانەکـانەوە، کۆشـا تـا ئاریـاییبوونی نێـوان ئەڵمـان و ئێـران دابڕێـژێ. فریـدریش نووسـیبووی: [بـاپیرانی ئـێمە تـا لە ئاسـیا بـوون لەژێـر نـاوی ئـاری دابوون].

لە لایەکـی دیـکەوە ڕۆژهەڵاتناسـی نەمسـاوی،(August Ludwig von Schlözer) بە ئەڵمـانی بە 'ئاوگوسـت شـلۆتزەر' دەخوێنـدرێتەوە، لە سـاڵی ١٧٨١ی زایینـی، چەمکـی سـامی بـۆ عیبـری، عەرەب، ئـارامی، حەبەشـی، نەبەتـی و ئەوانـی دیـکە بەکارهێنـا کە گـوایە لە نیـوەدوڕگەی عەرەبیـیەوە بەهـۆی بێئـاوایی و وشـکە سـاڵییەوە کۆچیـان کـردووە. ئەمەش لە ڕوانـگەی نزیکـایەتی ئەو زمانـانە لە یەکـدییەوە ئەو نـاوەی لەسـەر

دانان. دواتر (Joh. Cotte. Eichhorn) [10]پەڕەی پێدا و بانگەشەکەی چڕتر کردەوە. دیارە ئەو ناولێنانەش سەرچاوەی لە ئەفسانەی تۆفانی نوح و نەوەکانی نوحەوە گرتووە، کە گوایە سام، حام و یافت بوونە. مخابن ئەو ناولێنانە بێبنەمایە پەڕەی سەند و هەتا ئێستاش لەلایەن کەسانی بێئاگاوە هەر دووپات دەکرێتەوە. ئەو ناولێنانە لە لایەکی دیکەوە خۆی بە درۆ خستۆتەوە، چونکە عیلامییەکان هەرگیز سەر بەو گروپی زمانەوە نین، بەڵکو زمانی عیلامیەکان لە درەختی کوردی و ئەوانی دیکەوە نزیک بووە نەک گروپی عەرەبی و عیبری.

هەموو ئەو بیردۆزانەی سەبارەت بە ئاری و سامی و تورک داهێنراون، جگە لە خەیاڵی بێبنەما و ئەفسانەسازی، شتێکی دیکە نین. خۆ ئەگەر ئەو بیردۆزەش ڕاست بێ، هێشتا کورد لەنێوان ئاری و سامیدایە، چونکە قورگی کورد توانا و شیانی گۆکردنی هەموو دەنگە قورس و سووکەکانی هەیە. ڕاستییەکەی هیچ نەتەوە و گەلێک لەم جیهانەدا نییە کە لە یەک تۆرەمەی پاک و بێگەرددا مابێتەوە.

---

[10]/ السواميون-ليسوا-من-الجزيرة-العربية - https://www.alittihad.ae/article/7642/2016/ السواميون-ليسوا-من-الجزيرة-العربية

لە لایەکی دیکەوە هەر کێ دێ، بەبالاّی نەتەوە و ڕەگەزێکی دیاریکراو هەلّدەلّێ و بەبالاّترین ناوی دەبا، کەچی لە ڕاستیدا مرۆڤ بۆخۆی بالاّترین و هۆشیارترین بوونەوەرە. نازییەکانی ئەلّمانیا پێیانوابوو کە نەژادی نۆردیک پاکترین نەژادی مرۆڤە، بەلاّم بیردۆزی Proto-Indo-Europeans بەتەواوی هەرەسی هێناوە و ناڕاستی خۆی سەلّماندووە، کەچی تازە لە کوردستان کەسانێک دێن و باس لە ئاری و سامی دەکەن و دەلّێن پیتەکانی (ح، ع، غ، ق) پەڕیوەی نێو زمانی کوردی بوون و داسەپاون!!

لە زمانی سانسکریتیدا، ئاریا واتای نەجیب دەدا، هەروەها لە زمانی ئاڤێستاییدا ئایریا به واتای ئازاد و شکۆمەند دەکار کراوە، هەرچەندە لە هەندێک نووسراوەی دێرینەدا ئاریا وەک نەتەوەی ئێرانزەمین ناوی هاتووە و بە غەیرە ئێرانی گوتراوە ئەناریا.

دکتۆر ڕەزا مورادی غیاسابادی، دەلّێ: بەلّگەی باوەڕپێکراوی مێژوویی نییە کە ئەوانەی بەناوی ئاریاییەوە بەرەو ئێرانزەمین هاتوون، چ فەرهەنگ و دابونەرێتی کۆمەلاّیەتی و ئابووری و دینی و زمانییان هەبووە.(شواهد موثق و تاریخی وجود ندارد که این مردم باصطلاح بنام "آریایی" که به نجد ایران آمده‌اند دارای چه فرهنگی، چه روابط و مناسبات اجتماعی و

اقتصادی و دین و زبانی بوده‌اند).به بۆچوونی دکتۆر ڕەزا مورادی، پێناسەیەک بۆ چەمکی ئاریایی نیە. بۆ سەرڕاستکردنەوەی بۆچوونەکەی دەڵێ: بەهۆی ئەوەی هەندێک شارەزا ناوی زمانی ئاریایی و فەرهەنگی ئاریایی دەبەن، ئیدی دیتران بەناچاری، ئەوانە دووپات دەکەنەوە. (بەدلیل اینکه دانشمندان از "زبان آریایی" و " فرهنگ آریایی" نام می برند بناچار دیگران آن را تکرار می کنند).

پرۆفیسۆر دکتۆر شاپور ڕەواسانی دەنووسێ: شێکردنەوەی پێکهاته و مێژووی کۆمەڵ، دەبێ لەسەر بنەمای مافی ژیانی مرۆڤەکان، هاوبەشی فەرهەنگ و کۆمەڵایەتی بێ، نەک لەسەر بنەمای بیردۆزی نەژادی ناڕاست.

دواتر له ساڵی ١٧٧٧ی زاینی کاتێک بابەتەکەی ئانگتیل دو پرون وەرگێردرا، ئیدی وشەی ئاریایی خۆی خزانده نێو مشتومڕی خەڵکناسی، زماننناسی و نەژادناسییەوە. بەتایبەتیش کاتێک یۆهان کریستۆف فریدریش ڤۆن شێللەر (Johann Christoph Friedrich von Schiller)ی ئەڵمانی له ساڵی ١٨١٩ ویستی ڕەگەزێکی ئاسیایی ئاریایی تایبەت بۆ ئەڵمانییەکان دابڕێژێ، بۆ ئەمەش دەستی به ئەفسانه هۆنینەوه کرد.

به بڕوای رۆلاند.گ. کێنت، ژۆزف ویسهۆفەر، پییر بریانت و هەندێکی دیکه له تۆژەرانی ئەوروپایی،

وەرگێڕانی وشەی ئاریایی کە لە بەردنووسەکانی هەخامەنشیدا بەکار هاتووە، بەواتای هۆز، بنەماڵە، خانەدان لێکدەدرێتەوە، نەک نەژادێکی تایبەت.

ئێستا کە ئەفسانەی بیردۆزی ئاری و سامی پووچ و ناکام ماوەتەوە و بانگەشەی ناحەزان ئاپاچ بۆتەوە، دەبێ ئەوە دووپات بکەینەوە: ئەو خاکەی کە ئێستا بە کوردستان ناسراوە، زێدی یەکەمین و نیشتمانی سەرەکی کورد بووە، هەر لێرەشەوە بەرەو شوێنەکانی دیکە کۆچی کردووە. ڕاستییەکەی کورد زاگرۆشنشین و قەفقاسیانشین بووە، دیتران هاتوون و زێدەکەیان لێ داگیر کردووە؛ داگیرکاریش بۆ مانەوەی خۆی و ڕەوایەتیدان بە فەرمانڕەوایەتییەکەی، ڕەشەکوژی و قڕکردن، پێڕۆ دەکات؛ ستەم و زۆرداری درێژە پێدەدات، یان نکۆڵی لە هەبوونی خاوەن خاک دەکات، یان هەموو ڕاستییەکان دەشێوێنێ. بۆ ئەو مەبەستەش هەوڵی سڕینەوەی شوێنەوار و بەڵگە مێژووییەکان دەدات. ئەوەی ئاشکرایە کە داگیرکارانی کوردستان، بە درێژایی سەدەکانی ڕابردوو، دەستیان نەپاراستووە، بێپەروا هەوڵی سڕینەوەی زمان و دیرۆکی نەتەوەی کوردیان داوە و شوێنەوارەکانیان کاول و وێران کردووە.

بنەچەی دامەزرێنەری ئیمپراتۆری ساسانی

ئیمپراتۆریەتی ساسانی دوایین دەستەڵاتی خۆمانە بووە، دامەزرێنەری ئەو دەستەڵاتەش ئەردەشێری پاپکانۆ یان وەکوو فارسەکان دەڵێن ئەرتەخشیری پاپەکان بووە!! بەهۆی ئەوەی کە بنەماڵەی ئەردەشێر لە هەرێمی فارسدا ژیابوون، ئیدی هەندێک کەس بەبێ لێکۆڵینەوە مۆری فارسی بوون لە ناسنامە و زمانی ساسانییەکان دەدەن؛ ئێمەش بۆ یەکلایی کردنەوەی ئەم بابەتە، پەنا بۆ گوتەی مێژوونووسانی دێرین دەبەین کە سەبارەت بە هەرێمی پارس تۆماریان کردووە و وەکوو گەواهییەکی باوەڕپێکراو ماونەتەوە.

سترابۆن، جوگرافیزانی ناوداری یۆنان لە بەشی سێیەمی پازدەهەمین پەڕتووکی خۆیدا سەبارەت بە کوردی پارس یان هەرێمی فارس نووسیویەتی: هۆز و تایفەی جۆراو جۆر لەم هەرێمەدا جێوارن کە بریتین لە پاتیشخوارەکان، هەخامەنشییەکان، مەجوسەکان(کە گروپێکی زۆر تونددڕۆ، ڕەگەزپەرست و کۆنەپارێزن)، کورتییەکان(کورد) و مەردەکان، هەندێکیان خەریکی کشتوکاڵن، هەندێکی دیکەیان خەریکی

تەرشداری(مەڕداری و ئاژەڵداری) و هەندێکی دیکەشیان خەریکی ڕێگرین[11].

گەزنەفۆن(گزینفۆن) دیرۆکنووسی ناسراوی یۆنانی لە پەرتووکەکەی خۆیدا ناوی کورتییەکان و مەردەکانی هێناوە کە لە ڕێزی سوپای ئەرمەنیەکاندا بوونە. ئەو میژوونووسە، کورتییەکان و مەردەکانی وەک هۆزی چادرنشینی ئازەربایجان ناساندووە[12].

بەتلیمۆس جوگرافیناسی یۆنانی دێرین، مەرد و کورتییەکانی بەدراوسێی یەکدی ناساندووە، دواتر میژوونووسەکان جەختیان لە هەبوونی ئەو هۆزە لە هەرێمی فارسدا کردۆتەوە[13].

ئیبن بەلخی میژوونووس کە لەسەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە، لە فارسینامەدا نووسیویەتی کە شەپانکارە(شوانکارە) لە ڕەمی (لە کۆندا هەرێمەکان بۆ سەر چەند ناوچەیەک دابەشکرابوون کە پێیاندەگوترا ڕەم) بازنجان بوون و هەر هەمان بازڕەنگی بوون کە ئەردەشیری پاپکانۆ ئەندامێکی ئەو هۆزە بوو[14]. زۆربەی میژوونووسانی وەک مەسعودی و ئەوانی دیکەش

---

[11] - رشید یاسمی، کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، ص ١٦٦،انتشارات امیرکبیر، سال چاپ: 1363 خورشیدی.

[12] - هەمان سەرچاوە و دلایلی-بر-اینکه-نژاد-ساسانیان-کردنژاد http://eslahe.com/9082

[13] - هەمان سەرچاوە.

[14] - ابن بلخی، احوال شبانکاره و کرد فارس، ص ١٤٦، طبع اروپا.

جەختیان لە هەبوونی کورد لە هەرێمی پارسدا کردۆتەوە.

ئەردەشیری پاپکانۆ لە شاری ئەستەخر[15] لە دایک بووە، کە ئەوێ ڕۆژێ شارەکە لە دەستی سەرۆکی عەشیرەتی بازڕەنگی دابوو، ناوی گۆزچەهر یان گۆچەر بوو.

سەرەتا ئەردەشێر توانی میرە فارسەکان بەچۆک دابهێنێ، دواتر کە سوپاکەی زۆر بوو، لە ساڵی ٢١٢ی زاینی لەگەڵ سەرۆکی عەشیرەتەکەی خۆی، واتە بازڕەنگی کە گۆچەهر شای ئەستەخر بوو، بەشەڕ هات، توانی قەڵای سپی یان قەڵای نسایەک[16] بگرێ و گۆچەهر بکوژێ و خۆی لە شوێنی دابنیشێ[17]. هەروەها دارابگەرد[18] کە شوێنێکی دیکەی شەپانکارەکان بوو، پەیوەندییان بە ئەردەشێرەوە کرد و پاشایەتی ئەویان پەسند کرد. ئەبو ئیسحاق ئیبراهیم کوڕی محەمەدی فارسی کە جوگرافیزانێکی ناودار بووە و بە ئەستەخری ناسراوە، دەڵێ: دارابگەرد و دەوروبەرەکەی لە دەست کوردەکاندا بوون.

---

[15] - ناوی شارێکی دێرینە کە لە سنووری شاری مرودەشتی ئوستانی فارس هەڵکەوتووە، کاتی خۆی شارێکی گەورە و بەناوبانگ بووە.

[16] - قەڵای سپی (قەڵای نەسا، نسایەک یان نیشایەک)، قەڵایەکی بەناوبانگ و دێرینی شاری ئەستەخر بووە. کۆشکی پاشا لەو قەڵایەدا بووە.

[17] - کریستن سن، آتور امانوئل، ایران در زمان ساسانیان، ترجمه: رشید یاسمی، تهران ١٣٧١ خورشیدی، ص ١٣٤.

[18] - ناوی شارێکی دێرینی هەرێمی پارس بوو، سەرەتا ساسانییەکان ئەو شارەیان کرد بە پێتەختی فەرمانڕەوایەتی خۆیان.

هەندێک لە میژوونووسەکان دەڵێن کە باوکی ئەردەشێر لە هۆزی شەپانکارە و دایکیشی لە هۆزی بازڕەنگی بوو، هەردوو هۆزەکەش کوردی هەرێمی فارس بوون.

میژوونووسانی وەک تەبەری و ئیبن ئەسیر دەڵێن، دوایین پاشای ئەشکانی کە ئەردەوانی چوارەم بوو، زۆر بێڕێزی بە بنەماڵەی ئەردەشێر کردووە، ئەوان دەگێڕنەوە کە ئەردەوان لە نامەکەی خۆیدا هەڕەشەی لە ئەردەشێر کردووە و نووسیوویەتی:

[تۆ لە بەڕەی خۆت زیاتر پێت لێ ڕاکێشاوە و مەرگت بۆ خۆت بە دیاری هێناوە، ئەی کوردی گەورەبووی نێو چادری کوردان، کێ ڕێی بەتۆ داوە کە تاجی پاشایەتی لەسەر بنێی؟][19] «انك قد عدوت طورك و اجتلبت حتفك ايها **الكردى** المربّى فى خيام **الاكراد** من اذن لك فى التاج الذى لبسته»[20] هەروەها یاقوتی حەمەوی، جوگرافیزان و دیرۆکنووسی ناودار(١١٧٩ز لە دایک بووە و ساڵی ١٢٢٩ ز مردووە) بە گێڕانەوە لە حەمزەی ئەسفەهانی نووسیویەتی: کاتێک ئەردەشێری پاپکانۆ گەیشتە شوێنێک و بنکەی خۆی لێ دانا، بە مەبەستی زیندوو ڕاگرتنی یادگاری نەتەوەکەی خۆی، یەکێک لە

[19] - رشيد ياسمى: كرُدو پويستى نژادى و تاريخى، ص ١٧١.
[20] - تاريخ الطبري ، ج ١ ، ص ٣٩٠ ، تاريخ ما قبل الهجرة .

شـارۆچکەکانی مەدائینیـان [21]ناونـابوو کوردئاڤـاذ. هەنـدێکی دیـکە لە مێژوونووسـان دەڵـێن کە نـاوی شـاری موسـڵیان کرد بە بۆزئەردەشیر یان نۆکورد ئەردەشیر.

ژێلـبەر لازارد، زمانناس، ئیرانینـاس و فەرهەنگنووسـی فەرەنسـی، بە پشـت بەسـتن بە پەرتـووکی ئەلفەهرەسـت، لە زاری 'ئیـبن مـوقەفەع'ەوە، دەنووسـێ کە لە زەمـانی ساسانیدا پێنج زمان هەبوون، ئەوانیش:

1. پەهـلەوی زمـانی سـەرزەمینی پەهـلە بـووە،[زمـانی میـدی دێـرین، زمـانی چیـا نشـینەکان – نووسـەر]، کە هەرێمەکـانی ئەسـفەهان، ڕەی، هەمەدان، ماهـە نەهاوەند و ئازەربایجانی دەگرتەوە.
2. زمـانی فارسـی دەری، کە خەڵکـی سیسـتان و ناوچەکـانی دیـکەی ڕۆژهەڵاتـی قەڵەمـڕەوی ساسـانی قسـەیان پێـدەکرد، بەڵام لەنێـو شـاری تیسـپون و مەدائینشـدا ڕەواجـی هەبـوو، چـونکە یەکەیەکـی سـەربازی خەڵکـی ئەو ناوچـانە لەوێ لە خزمەت پاشای ساسانیدا بوون.
3. زمـانی پارسـی، زمـانی تـایبەتی هەرێمـی پـارس بـوو، بەڵام هەنـدێک لە زاناکـان بەو زمـانە دەیاننووسی.

---

21 - مەدائـن لە حەوت کـۆمەڵگە یـان حەوت شـار پێکهـاتبوو، لە هەردوو دیـوی ڕووبـاری دیجـلە، لە سـی و پێـنج کیلـۆمەتری باشـووری ڕۆژهەڵاتـی بەغـدادی ئێستا هەڵکەوتبوو.

4. زمانی خوزی لە خوزستان قسەی پێدەکرا، پاشماوەی عیلامیەکان بوو.
5. زمانی سریانی، زمانی خەڵکی سریان بوو. {زمانی سریانی، خزمێکی نزیکی زمانی پەهلەوی بوو، ئابێی تایبەتی خۆی هەبوو، هەردوو زمانەکە لە نێوان خۆیاندا ئاڵوگۆڕی پەیڤیان دەکرد و بێکێشە لە نێو ئیمپراتۆریەتی ساسانیدا ڕەواجیان هەبوو- نووسەر}.

هەتا ئەم دواییانەش مشتومڕی زۆر سەبارەت بە زمانی خوزی هەبوو، ئاکام 'بێرتۆلد شپولەر' مامۆستای زانکۆ، لێکۆڵەر، نووسەر، ڕۆژهەڵاتناسی مەزنی ئەڵمانی نووسی: زمانی خوزی تایبەت بە هەرێمی خۆزستان بووە، لە زمانی فارسی دوور بووە، تەنانەت بە ئابێی عەرەبی تێر نەبووە، دەتوانرێ بە پاشماوەی عیلامی پێوانەی بکەین[22]. هەروەها ڤلادیمێر مینۆرسکی، ڕۆژهەڵاتناسی ڕووسیش هەمان بۆچوونی سەبارەت بە خوزی و زمانی خوزی هەبووە[23]. تەنانەت ئەستەخری

---

[22] - اشپولر، برتولد(۱۳۶۴)، تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی، جلد اول، ص ٤٣٩- ٤٤٠، ترجمه: جواد فلاطوری، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.

[23] - The Tribes of Western Iran V. Minorsky The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Vol. 75, No. 1/2 (1945), pp. 73-80 (article consists of 11 pages) Published by: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland Stable URL: http://www.jstor.org/stable/2844282

مێژووونووس، لەسەدەی دەیەمی زایینەدا لە پەڕتووکی (مسالک الممالک)دا، سەبارەت بە خوزی نووسیویەتی کە زمانی خەڵکی خوزستان نە فارسی و نە عیبری و نە عەرەبییە، بەڵام دوای هاتنی ئیسلام، زۆربەیان دەتوانن بە عەرەبی و فارسی قسە بکەن[24]. لەلایەکی دیکەشەوە، ئیبن حەوقەل، نووسەر، مێژووونووس، جوگرافیناس و بازرگانی ناودار کە ساڵی ٩٧٧ی زایینی لە نسێبین لە دایک بووە، نووسیویەتی: وێڕای ئەوەی کە زمانی عەرەبی و فارسی لە خوزستان ڕەواجیان پەیدا کردووە، بەڵام ئەوان زمانێکی تایبەتیان هەیە، نە سریانی، نە عەرەبی و نە عیبرییە.[25]

ئەگەر بۆ مێژوو بگەڕێینەوە، دەبینین کە بۆ یەکەمین جار عەرەبەکان وشەی فەهلەوی یان فەهلەویاتیان بۆ ئەو زمانە بەکارهێنا کە دەقەکانی دینی زەردەشتی سەردەمی ساسانییان پێنووسرابۆوە، هەروەها زمانی فەرمی دەوڵەتی ساسانی بووە. ڕاستییەکەی پێش ئەوکاتە دەستەواژەی زمانی پەهلەوی و زمانی پارسیک

---

[24] - Arabistan or Khuzistan" Svat Soucekو Iranian Studies Vol. 17, No. 2/3 (Spring - Summer, 1984), pp. 195-213 (article consists of 19 pages) Published by: Taylor & Francis, Ltd. on behalf of International Society for Iranian Studies Stable URL: http://www.jstor.org/stable/4310441

[25] - Potts, D. T (1999). The Archaeology of Elam: Formation and Transformation of an Ancient Iranian State. New York: Cambridge University Press.

وەک دوو زمـــانی جیـــاواز و هەر یەک لە شـــوێنی خۆیانـــدا بەکار دەهاتن.

ئاســـاری پەهـــلەوی ئەشـــکانی ئەوانەی کە دۆزراونەتەوە بریتـــی بـــوون لە: ئاســـاری نســـا لە نزیـــک عەشـــق ئابـــادی ئێســـتا، بنچـــاقی هۆرامـــان کە ســـێ ســـەنەدی فرۆشـــتنە و لەســـەر پێســـتی ئاســـک نووســـراون، ئێســـتا لە مۆزەخـــانەی بەریتانیـــا پـــاریژراون؛ دراوی پاشـــاکانی ئەشـــکانی کە هەنـــدێک جـــار بە یۆنـــانیش نووســـراون، هەروەهـــا ژمـــارەیەک دراوی مســـی پاشـــاکانی هەرێمـــی ئـــیلام واتە باشـــووری ڕۆژهەڵاتـــی خوزســـتان کە بە ئـــابێی ئەشـــکانی نووســـراون، ئەمـــانە و ژمـــارەیەک مـــۆری تـــایبەت کە بـــۆ کۆتاییەکانی دەستەڵاتی ئەشکانی دەگەڕێنەوە.

نووســینی ئەشـکانی لەســەر پەیـکەری هەرکـۆڵ لە کرمانشـا و پەیـــکەری برۆنـــزی پـــایکولی کە لە دەڤەری ســـلێمانی لە ساڵی ١٩٤٨ دۆزراونەتەوە.

بەردنووســـەکانی شـــووش و چەنـــدین بەردنووســـی دیـــکەی سەردەمی ساسانی کە بە ئابێی ئەشکانی نووسراون.

هەروەهـــا پاشـــماوەکانی نووســـینی پەهـــلەوی ساســـانی خۆیان لەمانەدا دەبینینەوە:

دەســـتنووس و پەڕتووکەکـــان، زەبـــوری پەهـــلەوی، بەرهەمەکـــانی مـــانی پێغەمـــبەر و ژمـــارەیەک ڕســـتە و وشـــەی پەڕاگەنـــدە کە لەنێـــو کتێبەکـــانی عەرەبـــی و فارســـیدا

بە نموونە هێنراونەتەوە. دەتوانین بەم شێوەیە پۆلێنیان بکەین:

کورتە بەردنووسی ئەردەشێری پاپکانۆ؛ بەردنووسی ئەبنون لە بەرمی دیلەک لە ڕۆژەڵاتی شیراز؛ نووسینی شاپور لە نەخشی ڕۆستەم؛ بەردنووسی شاپوری یەکەم لە ئەستەخری دێرین؛ بەردنووسێکی دیکەی شاپوری یەکەم لە تەنگەی بوراق؛ بەردنووسی شاپوری یەکەم لەسەر دیواری کەعبەی زەردەشتیان؛ بەردنووسێکی دیکەی شاپوری یەکەم لە پیشابور (کازرۆن).

هەروەها ئەم پەڕتووکانەش کە گومان دەکرێ دوای ڕووخانی ساسانییەکان و لەسەردەمی عەباسییەکاندا جارێکی دیکە نووسرابنەوە، وەک: فەرهەنگی ئیوەم یان ئیوەم ئیوەک، فەرهەنگی پەهلەویک، شرۆڤەکانی ئاڤێستا بە پەهلەوی بەناوی زەند و پازەند کە ئێستا تەنیا زەند یەسنا و گاهان، ویسپەرد، وەندیداد ماونەتەوە، هەروەها نۆ بەشی دینکرد، بۆندەهیشن واتە دەستپێکی ئافراندن، بژاردەکانی زادسپەرم، دادستانی دینیگ، نامەکانی منۆچهەر، گێڕانەوەکانی پەهلەوی، زەندی وەهمەن یەسن، جاماسپنامە، یادگاری جاماسپی، هاتنی شا بەهرام، ئەندەرزنامە(هەندەرچنامە)؛ کە گرنگترینیان بریتین لە کارنامەکۆی ئەردەشێری پاپکانۆ، یادگاری زەریر، درەختا سۆریک، شایست و نەشایت، گێڕانەوەی ئومێت ئەشەوهیشتان، مادەیان هەزار دادیستان،

گێڕانەوەی ئازەر فەرەنبەغی فەرخزادان، گێڕانەوەی فەرەنبەغ سروش، پرسەکان، پەیماننامەی هاوسەری، پەرتووکێکی وێنەداری مانی بەناوی ئەردهەنگ یان ئەرژەنگ.

هەروەکوو پێشووتر ئاماژە کراوە کە مێژوونووسان لەسەر هەبوونی پێنج زمانی 'پەهلەوی، فارسی، فارسی دەری، خوزی و سریانی' لە قەڵەمڕەوی ساسانیدا هاوڕان، هەروەها شوێن و پێگەی ئەو زمانانە ڕوون کراوەتەوە، ئیدی دەردەکەوێ کە خاوەندارێتی زمانی پەهلەوی بۆ کورد، بەلوچ، تاتی، تالشی، مازنی و گێلەکی دەمێنێتەوە، چونکە ئەو نەتەوانە لەناو قەڵەمڕەوی ساسانیدا بوون و ڕاشکاوانە ناوی زمانەکەیان نەهاتووە، بەڵام جوگرافیای زێد و نشتمانەکەیان ڕوون کراوەتەوە. لە لایەکی دیکەوە، ئاشکرایە بیانیان ئەو ناوانەیان لەسەر ئەو نەتەوانە داناوە، دواتر باسیان لێوە دەکەین.

زمانی پەهلەوی لە تەرازووی بەراوردکاریدا

زمانزان و زمانناسان ئەوەیان سەرڕاست کردۆتەوە کە کاتێک کۆمەڵە مرۆڤێک لەیەکدی دادەبڕێن و سنوور لە نێوانیاندا دروست دەبێ، واتە ژینگە و بارودۆخی جیاوازیان بۆ دەڕەخسێ یان بەسەریاندا دەسەپێ، زمان و ئاخاوتنیان بەرە بەرە دەگۆڕێ، لەوانەیە ئەو گۆڕینانە هاوکات و هاوڕەنگ نەبن، بەڵام بە تێپەڕبوونی کات و بە هۆی شێوازی ڕەفتاری دەستەڵاتداران لەگەڵیاندا، ئەو گۆڕینە بە خشکەیی دەستپێدەکات.

دوای هاتنی عەرەب بۆ ناوچەکە و داگیرکردنی کوردستان و هاوێربوونی تیرە و هۆزەکان لەیەکدی، ئیدی هێدی هێدی زاراوە و بنزاراوەی جیاواز دروست بوون، بەتایبەتیش دوای دابەشبوونی کوردستان بەسەر ئیمپراتۆریەتی سەفەوی و عوسمانلی، دواتر دابەشبوونی کوردستان بۆ سەر پێنج دەوڵەتی جیاواز، خۆی لە خۆیدا وای کرد کە زاراوە و بنزاراوەی دیکە دروست بن و بەناچارییەوە پەنا بۆ زاراوەزانیش (Dialectology) ببرێ، کە ئەویش هەر دوو لکی جوگرافیایی و جڤاکی دەگرێتەوە.

وشەکانی زمانی پەهلەوی بەشێوەی لکانی 'کت'ەکان بەیەکەوە، سازکراون، کت بچووکترین بەشی واچە یان

وتەیە، کاتێک کۆدەبنەوە سەریەک و بەیەکەوە دەلکێن، پەیڤێکی واتادار دروست دەکەن. ڕاستییەکەی کتەکانی زمانی پەهلەوی هەر چۆن کۆبوونەتەوە، لە توانایاندا هەبووە کە پەیڤی نوێ بئافرێنن، بەوهۆیەشەوە زۆر بەئاسانی لەیەکدی هاوێر دەکرێن. وەک:

ئەسەر= بێکۆتایی. ئەگەر ئەم وشەیە هەڵوەشێنینەوە، دەبێ بە: ئە=بێ، واتای تایبەت دەدا، هەروەها سەر=کۆتایی، دیسانەوە واتا دەدەن.

ئەکار= بێکار. ئەگەر هەڵوەشێتەوە، دەبێ بە: ئە= بێ، کە واتای هەیە. کار دیسانەوە واتای تایبەتی هەیە.

بوندار=بنەدار. ئەگەر هەڵبووەشێتەوە دەبێ بە: بون + دار کە هەریەکەیان بە تەنیا واتای تایبەت دەدەن. واتە لە کاتی هەڵوەشاندنەوەی وشەکاندا، ئیدی واتا بۆ کتەکان دەگەڕێتەوە.

بەگشتی، لەیەکچوونی وشە و زمان، ڕەنگ و ئادگار لە نێو کۆمەڵی مرۆڤایەتیدا هەیە، بەڵام ئەو لەیەکچوونە ڕێژەییە، هەیە ڕادەکەی زۆرە، هەیشە کەمە، هەیانە زۆر دەگمەنە و لە سنووریکی بەرتەسکدان، یان بە هیچ شێوەیەک لەیەکدی ناچن، چونکە دیاردەی لەیەکچوون، بە پێی هەبوون و نەبوونی هاوڕیشەیی دەردەکەوێ. هەندێک جار وشەی هاوبەش لە نێوان دوو زمانی دوو

خێزانی جیاوازیش بەرچاو دەکەون. هاوڕیشەیی مرۆڤ و زمانەکان لە سەرەتاوە لە ناو کۆمەڵە مرۆڤێکدا پەیدا دەبن و بە دیار دەکەون کە دایکزای شوێنێک بن. واتە لە شوێنێکدا پێکەوە سەریان هەڵدابێ و ژیابن، ئەو شوێنە بۆیان بۆتە دایەنگە، شوێنی گەشە و پەرەسەندن، دواتر فراوان و گشتگیر دەبن، ئیدی دەبێ بە مااڵ و زێد و ژینگەی یەکەمیان. زانایانی زمانناس، زمانی مرۆڤەکانیان بۆ چەند خێزانێک بەشکردووە کە هەر خێزانەی بەیەکگەیشتنەوە و پەیوەندی نزیکایەتی زمانی کۆیان دەکاتەوە، بە هاوڕیشەیی و بنچینەی وشەکان، ڕێزمانی پێکهاتن و لێکدانی ڕستەکان. ئیدی بەم شێوەیە نزیکایەتی لە نێوان ژمارەیەک نەتەوە، لە زمان و ئاخاوتنیاندا بە دیار دەکەوێ، یان ژمارەیەک کۆمەڵ و نەتەوەی جیاوازی مرۆڤایەتی کە هاوڕیشەیی و هاوبنچەییان هەیە و بۆ یەک میللەت دەگەڕێنەوە یان تێکەاڵوی و پێوەندی نزیکیان لەگەڵ یەکدیدا هەیە، یاخود چەند وابەستەیی جوگرافی و میژوویی و کۆمەاڵیەتیان لەنێواندا هەیە و بە ڕایەڵەی خزمایەتییەوە دەبەسترێنەوە.

زمان وەک بوونەوەرێکی زیندوو، بەتێپەڕبوونی کات و تێکەاڵویکردن لەگەڵ دیترانداا(کۆمەڵە و نەتەوەی دیکەدا) گەشەدەکات و دەگۆڕێ. لە ڕابردوودا دوو هۆکار کاریگەری ڕاستەوخۆ کاریان لەسەر زمان و چەسپاندنی

زمانـــدا هەبـــووە؛ یەکەمیـــان دیـــن و پەڕتـــووکی دینـــی، دووەمیـــان دەســـتەڵات و فەرمـــانڕەوایەتی هـــاوبەش، بەڵام گـــۆڕینی زمـــان لە هۆکـــاری تێکەڵاوبـــوون لەگەڵ نەتەوەکـــانی دیـــکەدا، بە شـــێوەیەکی بەرفـــراوان پەڕەی ســـەندووە. بـــۆ دەرخســـتنی لایەنـــی لەیەکچـــوونی زمانەکـــان و ناســـاندنیان، ئەم پێوەرانە خۆیان ڕەپێش دەخەن:

١- زێـد و نیشـتمان. (زمـانی پەهـلەوی و زمـانی کـوردی یەک زێـد و نیشـتمانی هاوبەشـیان هەیە، هەردوو زمـانەکە لە ســـنووریکی دیـــاریکراودا ڕەواجیـــان هەبـــووە و چەسپاون).

٢ – پەیڤـــی هـــاوبەش. (لە ڕووی وشـــەی هاوبەشـــەوە، وشـــەگەلێکی هـــاوبەش لە نێـــو زمـــانی پەهـــلەوی و کوردیـــدا هەن (پێشـــتر لە پەهـــلەوی لەنێـــوان کـــوردی و فارســـیدا – ئەمـــانەم ڕوون کـــردۆتەوە). وێـــڕای ئەمانەشـــەوە چەنـــدین هەزار وشـــەی زمـــانی پەهـــلەوی بە گـــۆڕانی بچـــووک 'بە قرتانـــدنی پیـــت یـــان زیـــادکردنی پیـــت'، ئێســـتا لەنێـــو زمـــانی کوردیـــدا ئەرکـــدارن و بەکـــار دەهێـــرنێن، بـــێجگە لە هەژمـــار و شـــێوازی ژمـــاردن و ئـــامرازە جۆراوجۆرەکـــانی دیـــکەی زمانەوانی.

٣- دەنـــگ و گـــۆکردن. (لە ڕووی دەنـــگ و گـــۆکردنەوە، هەردوو زمـــان تەواو هاوبەشـــن و هـــیچ جیاوازییـــان لە

نێوانـدا نیـیە. پیتەکـانی 'ئـ، ا، ب، پ، ت، ج، چ، ح، خ، د، ر، ڕ، ز، ژ، س، ش، ع، غ، ف، ڤ، ق، ک، گ، ل، م، ن، هـ، و، ۆ، وو، ی، ێ) هاوبەشـن، بەڵام پیتـی 'ذ' لە پەهـلەوی هەبـووە، ئێسـتا بەتەنیـا لەنێـو هۆرامیـدا مـاوەتەوە، هەروەهـا پیتـی 'ڵ' کە ئێسـتا لە سـۆرانی و هـۆرامی و هەنـدێک زاراوەی دیـکەدا هەیە، لەنێـو دەقەکـانی پەهلەویـدا دەگمەن بووە).

٤- ڕێزمـان و ڕسـتە سـازی. (لە ڕووی ڕێزمـان و ڕستەسـازییەوە لێکچـوون و هاوبەشـی ئێکجـار زۆر هەیە، پێشـتر لە 'پەهـلەوی لەنێـوان کـوردی و فارسـیدا' بە درێژی باسیان لێوە کراوە)[26].

[26] - ڕێکار ئەحمەد، پەهلەوی لەنێوان کوردی و فارسیدا، چاپخانەی کارۆ ٢٠٢١.

ئەو زمانانەی کە دریژکراوەی زمانی میدی و پەهلەوین

زمانزان و دیرۆکناسان جەخت لەوە دەکەنەوە کە لە هەنگاوی یەکەمدا دوای ڕووخانی ئیمپراتۆری میدیا و لە هەنگاوی دووەمیشدا دوای ڕووخانی ئیمپراتۆری ساسانی، ئیدی ئەو زمانە بەرەو هاوێری و پارچەبوون و فرە زاراوەیی ڕۆیشت؛ دواتر بەتێپەڕبوونی کات و بەهۆی هاوێربوون و دابڕانەوە، ژمارەیەک زمانی هاونەژادی وەک: کوردی، بەلوچی، تاتی، تالشی، گیلەکی، مازنی، فارسی دەری، ئاسی و پشتۆیی پەیدابوون و خۆیان نواند. لێرەدا لە ڕێی ناساندنی ئەو زمانانەوە، هەنگاوێک لە پڕۆسەی بەراوردکاری لەگەڵ زمانی پەهلەوی، نزیکتر دەبینەوە.

1 - زمانی کوردی

ئەم زمانە ڕیزبەندی سی و یەکەمی لە نێو هەشتا زمانی زیندووی جیهاندا هەیە، ئێستا زیاتر لە شەست ملیۆن مرۆڤ قسەی پێدەکەن و بەسەر وڵاتەکانی ئێران، عێراق، سوریا، تورکیا، ئەرمەنستان و ئازەربایجان (ئەو وڵاتانە دوای یەکەمین شەڕی جیهانەوە دروست کراون) دابەشکراون. هەروەها لە وڵاتانی دیکەی وەک

ئۆزبەکستان، لوبنان، تورکمەنستان و گورجستانیشدا کورد دەژین، زمانی کوردی وەک یەکێک لە زمانە دەوڵەمەندەکانی جیهان پێوانە دەکرێ، چونکە هەم پێشینەی مێژوویی هەیە و هەمیش ژمارەیەک زاراوە و بنزاراوەی تایبەت بەخۆی هەیە.

پرۆفیسۆر ڤلادیمێر مینۆرسکی(Vladimir Minorskij)، ڕۆژهەڵاتناس و ئیسلامناسی ڕووسی زۆر ڕاشکاوانە دەڵێ: بێگومان زمانی کوردی بنەچەی زمانی مادی (میدی) هەیە[27]. هەروەها پرۆفیسۆر گێرنۆت لودوینگ وینـدفور (Gernot Ludwig Windfuhr)ی ئەڵمانی ئێرانینـاس و مامۆستای پێشووی زانکۆی مشیگان، لەو باوەڕەدایە کە زۆربەی ئەوانەی کە ئەمڕۆ بە زاراوەکانی زمانی کوردی قسە دەکەن، نەوەی ئەوانەن کە پێشتر بە زاراوەکانی زمانی میدی قسەیان کردووە. هەر سەبارەت بە پێشینەی میدی بوونی کوردان، جان لیمبێرت (John Limbert)، ڕۆژهەڵاتناسی ئەمریکی لەو باوەڕەدایە کە مادەکان باپیرەی کوردەکانن. دیسانەوە سەبارەت بە زمانی میدی، دیاکۆنۆف دەڵێ: "زمانی ئاڤێستایی لە میدیای دێرینـدا گرنگترین زمان بووە، نزیکایەتی لەگەڵ زمانەکانی هیند و ئۆرۆپایی هەیە، ناتوانرێ ئەم زمانە بە پارسی ناو بنرێت کە زمانی فەرمی ئێرانە".

---

[27] - ولادیمیرفئودوروویچ مینورسکی، کردها نوادگان مادها، مترجم: جلال جلالی‌زاده، ناشر: ژیار، سال چاپ: 1382 خورشیدی.

لە پێنج ساڵی ڕابردوودا، بەهۆی داگیرکاری و دابەشبوونی کوردستان لە نێوان سەفەوی و عوسمانلیدا، چەندین هۆز و تیرەی کورد، بۆ پارێزگاریکردن لە مانەوەی خۆیان، پشتیان لە زمانی کوردی کردووە و زمانی سەردەستانیان پەسند کردووە و ناسنامەی خۆیان گۆڕیوە.

2 - زمانی بەلوچی

نەتەوەی بەلوچ بەسەر سێ دەوڵەتی پاکستان، ئێران و ئەفغانستاندا بەشکراوە، زیاتر لە ١٠ ملیۆن کەس قسە بە زمانی بەلوچی دەکەن و موسڵمانی سوننەن. هەزار ساڵ لەمەوبەر مێژوونووسانی وەک ئیبن حەوقەل و ئیبن ئەسیر جەختیان لە یەکبوونی کورد و بەلوچ کردۆتەوە. ئێستاش زمانناس و دیرۆکناسان جەخت لە نزیکایەتی زمانی بەلوچی و کوردی دەکەنەوە، تەنانەت هەندێک لە تۆژەران ڕاشکاوانە نووسیویانە کە زمانی کوردی و بەلوچی بە بەراورد بە زمانەکانی دیکە، نزیکایەتی زیاتریان لەگەڵ زمانی پەهلەویدا هەیە.

زمانی بەلوچی لە نێو بنەماڵەی زمانەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئێراندا جێی گرتووە، نزیکایەتی زۆری لەگەڵ زمانەکانی تاتی، کوردی، گیلەکی و تالشیدا هەیە. دیرۆکنووسان پێیانوایە کە زێدی سەرەکی ئەم زمانە دەوروبەری دەریای خەزەر بووە، لە قۆناغەکانی دواتردا

بەرەو شـوێنی ئێسـتایان کۆچیـان کـردووە. ئەوەی ئاشـکرا بـووە کە بەلـوچی لە هـۆرامی و زازاکـی نزیکتـرە، کە ئەوانـیش وەک دوو زاراوەی کـوردی خەملێنـدراون و نزیکـایەتی زۆریـان لەگەڵ پەهـلەوی ئەشـکانیدا هەیە[28]. بـۆ زیـاتر شـارەزابوون، بەهـۆی چەنـد وشـەیەکەوە، بەراوردکاری دەخەینە بەرچاوان.

پەهلەوی	کوردی	بەلوچی	فارسی
سوچن	سوژن	سوچن	سوزەن
هەژدە	هەژدە	هەژدە	هیجدە
دروو، درۆگ	درۆ	درۆگ	دروغ
سپید	سپی	ئەسپیت	سفید
وانگ	بانگ	بانگ	ئەزان
هامین، هامێن	هاوین	هامین	تابستان
سۆر،سوخر	سوور،سۆر	سوهر	سورخ
ئەسپ	ئەسپ،هەسپ	ئەسپ	ئەسب
موشک	مشک	مشک	موش
بورز، بولەند	بەرز، بڵند	بەرز	بلند
شۆی	شوو	شوو	شوهەر
جامەک	جلک، جل	جل	لباس
ڕۆچ	ڕۆژ، ڕۆچ	ڕۆەچ	ڕۆز
پار	پار	پاری	پارسال

[28] - دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، رضایی باغ بیدی، بلوچی، ص 520

بە بڕوای زۆربەی ئەوانەی لێکۆڵینەوەیان لەسەر زمانی ئاڤێستایی کردووە، بەو ئاکامە گەیشتوون کە زاراوەکانی هۆرامی، کردکی (زازاکی) لەگەڵ زمانی بەلوچی، زۆر لە ئاڤێستاوە نزیکن و زۆر بە کەمی گۆڕاون. واتە دەکرێ بگوترێ کە پەهلەوی ئەشکانی زۆر لە ئاڤێستا نزیکترە تا پەهلەوی ساسانی، ئەمەش دوو هۆکاری هەیە، چونکە ئاڤێستا بەو زاراوەیە نووسراوە کە زەردەشت و هۆزەکەی قسەیان پێکردووە، بەڵام ساسانی کە ئەویش هەر دریژەپێدەری مادییە، بە هۆی ئەوەی کە گشتگیرتر و بەرفراوانتر بووە، هەروەها بەهۆی تێپەڕبوونی زەمانەوە وردە وردە لە ئاڤێستایی دوور کەوتۆتەوە.

3 - زمانی تاتی

هەرچەندە سەرژمێری گشتی ئاخێوەرانی ئەم زمانە دیار نییە، بەڵام خۆی لە نیو ملیۆن مرۆڤ دەدا. لە سەرژمێری ڕووسی ساڵی ١٩٠١دا، ئەوانەی لە دەرەوەی سنووری دەوڵەتی قاجاریدا بە تاتی قسەیان کردووە بە ١٣٥٠٠٠ هەزار خەملێنەراوە. هەروەها دیرۆکناسان جەخت لەوە دەکەنەوە کە زمانی تاتی زمانی خەڵکی قەزوین، تاکستان و سەرتاپای ئازەربایجانی ئێستا بووە. سەبارەت بە وشەی تات، شەمسەدین سامی، لە ستوونی دووەمی لاپەڕەی ٣٧٠ی

قاموسی تورکیدا نووسیویەتی: تورکەکانی جاران، ئەو ئێرانی و کوردانەی کە لە ژێر فەرمانڕەوایەتی خۆیاندا بوون بە تات ناودەبرد. هەموو ڕۆژهەڵاتناس و دیرۆکناسان جەخت لە یەکڕیشەیی میدی، کوردی و تاتی دەکەنەوە. هەندێک زۆر ڕاشکاوانە گوتویانە کە زمانی تاتی و کوردی پێوەندی نزیکیان هەیە، چونکە هەردووکیان درێژەپێدەری زمانی میدی و پەهلەوین. هەروەها جەخت لە میدی بوونی تاتەکان دەکەنەوە و دەڵێن: تاتەکان ئەو میدانەن (مادانەن) کە لە قەفقاس و دەوروبەری دەریای خەزەردا دەژیان و تا هاتنی ئیسلامیش پێوەندییان لەگەڵ میدیاییەکانی دیکە نەپچڕابوو.

لێرەدا چەند وشەیەک بە نموونە وەردەگرین و لەگەڵ زمانی پەهلەوی، کوردی و فارسیدا بەراوردیان دەکەین، لەو ڕێیەوە نزیکایەتی لەگەڵ ئەو زمانانەدا خۆی دەنوێنێ و خۆی پێشان دەدا.

پەهلەوی	کوردی	تاتی	فارسی
ئایێنەک	ئاوێنە	ئاڤێنە	ئایینە (آیینه)
ئیمڕۆچ	ئیمڕۆ، ئەمڕۆ	ئەمڕۆ	ئێمروز
سەرت	سارد، سار	سارت	سەرد
نەخچیر	نێچیر	نەچیر	شکار
میێرەک	میێرد	مەرت،مەرد	شوهەر
گۆڕ	گۆڕ	گۆڕ	گور
کارت	کێرد، کێرک	کوردا	کارد

ئەماهـ	ئێمە، ئەم	ئاما	ما
مەزەک	مەزە، تام	تام	مەزێ (مزە)
مێدان	مەیدان	مەیدون	مەیدان(میدان)
نەماچ، نمێچ	نوێژ	نەموژ	نەماز
پەنج، پێنج	پێنج	پینج	پەنج
دێوانەک	دێوانە،شێت	شیت	دیۆانێ(دیوانە)
ڕاس، ڕاهـ	ڕێ	ڕۆ	راە
دێهێک	دێ، گوند	دی	دهکدە
دوور	دوور	دوور	دور
دوشمێن	دوژمن	دەشمەن	دوشمەن
گوناک	گوناح، گونەهـ	گەنو	گوناهـ(گناه)
ئاپ	ئاو، ئاڤ	ئۆڤ، ئاو	ئاب
ئەسپ	ئەسپ، هەسپ	ئۆسپ	ئەسب(اسب)
زنگ، پاغ	لنگ، پێ	لنگ	پا
چینار	چنار،چینار(کر)	چینار	چنار
چیهر، ڕۆغ	ڕوو، دیم	دیم	چهرە، روی
ڕۆچ	ڕۆژ، ڕۆچ	ڕووژ	روز
سەخڤەن	قسە	قسا	سوخەن(سخن)
سال، سارغ	سال، ساڵ، سار	سور	سال

4 - زمانی تالشی

وەکـوو ئەنـدامێکی بنەمـاڵەی زمانەکـانی بـاکووری ئێـران پێـوانە کـراوە؛ بە گـوێرەی سـەرچاوەکان بـۆ دوو دەسـتە

بەشـــکراوە، دەســـتەی بـــاکوور کە تالشـــەکانی کۆمـــاری ئازەربایجـــان و شـــارەکانی نەمـــین و ئاســـتارا [29]دەگـــرێتەوە، هەروەهـــا دەســـتەی باشـــووریش شـــارەکانی ماســـال، فـــومەن و شـــێفت (ســـێ شـــاری ئوســـتانی گەیـــلان) دەگـــرێتەوە. بە تێکڕایـــی نـــزیکەی دوو ملیـــۆن مـــرۆڤ بەو زمـــانە قســـە دەکەن[30]. زمـــــانی تالشـــــی نزیکـــــایەتی زۆری لەگەڵ کـــوردی، تـــاتی، تـــاجیکی، فارســـی دەری و ئاســـیدا هەیە، بەتـــایبەتیش لێکچـــوونی لەگەڵ زمـــانی میـــدی و ئاڤێســـتاییدا هەیە. لەم بـــارەیەوە 'و.ب. میللێـــر' نیشـــانی داوە کە زمـــانی تالشـــی تـــایبەتی دەنگەکـــانی زمـــانی مـــادی پاراســـتووە.[31] بەگـــوێرەی ســـەرچاوە مێژووییەکـــان، ئـــاخێوەرانی زمـــانی تالشـــی لە هەرێمـــی تـــالش و لە نزیـــک ڕووبـــاری ئـــاراس و دەریـــای خەزەردا ژیـــاون. مێژوونووســـان پێیـــانوایە کە تالشـــەکان هەمـــان تیـــرەی کادۆســـی میـــدەکانن، بەڵام لە ســـەردەمی هەخامەنشیەکانیشـــدا ســـەربەخۆیی خۆیـــان پاراســـتووە. لە ســـەرەتای ئیســـلامدا زێـــدی تالشـــەکان بە زێـــدی دەیلەمیەکـــان ناســـێندراوە. نشـــینگەی تالشـــەکان هاوســـنووری تاتەکـــان بـــووە، لە باشـــووری قەفقاســـیا تـــا ئەرمینیـــا دریـــژ بـــۆتەوە. دوای هێـــرش و پەلامـــاری مەغـــۆل

---

[29] - نەمین ناوی شارێکیئ ئوستانی ئەردەبیل و ئەستاراش ناوی شارێکی ئوستانی گەیلانە، کە لە باکووری ئێران هەڵکەوتوون.

[30] - علی عبدلی، تالشان کیستند؟، چاپ اول ۱۳۹۱ خورشیدی، ناشر، نشر جامعەنگر.

[31] - دیاکنوف، تاریخ ماد، ترجمه کریم کشاورز، انتشارات پیام، تهران ۱۳۷۰خ، ص۵۹۷.

و سەلجوقییەکان، ئیدی هێدی هێدی زمانی تورکی شوێنی تالشی گرتۆتەوە، نازاندرێ بەزۆرەکی بووە یان ئارەزوومەندانە خەڵکەکە زمانی خۆی گۆڕیوە و زمانی تورکیان هەڵبژاردووە. زمانی تالشی پەیوەندی نزیکی لەگەڵ زمانەکانی باکووری ئێراندا هەیە .

ڕاستییەکەی بەهۆی پەیمانی تورکمەنچای ساڵی ١٨٢٨ی زایینی، بەشی قەفقاسیا دابڕێندرا، بەوهۆیەوە تالش و تات و کوردەکان لەیەکدی هاوێر کران و دوور کەوتنەوە. واتە هەندێک لە نێو سنووری قاجاریدا مانەوە، ئەوانەی دیکەش وەژێر فەرمانڕەوایەتی ڕووسەکان کەوتن.

ئەگەر لە ڕێی چەند وشەیەکەوە، زمانی تالشی لەگەڵ زمانی پەهلەوی، کوردی و فارسیدا بەراورد بکەین، بێگومان ئاکامێکی باشترمان چنگ دەکەوێ.

پەهلەوی	کوردی	تالشی	فارسی
ماونگە،مانگە	مانگ	مانگ،مونگ	ماهـ (ماه)
شەپ	شەو، شەڤ	شەو، شەڤ	شەب(شب)
گۆپتن	گۆتن، وتن	واتەن،واتێ	گوفتەن(گفتن)
ژەن، زەن	ژن	ژەن، ژێن	زەن (زن)
گوربەک	پشیلە، پشیک	پیشیک	گوربە، پشی
سەپز	سەوز، کەسک	سەوز	سەبز

ئەز، من	ئەز، من	ئەز، من	مەن (من)
کوو	کوێ، کوو، کوا	کوورا	کوجا (کجا)
کەفتەن	کەوتن		ئوفتادەن(افتادن)
گەردەن	گەردەن، مل	میل	گەردەن (گردن)
شەپان	شوان، شڤان	شیپان	چوپان
شەپچارەک	شەوچەرە	شۆچەرە	شەبچەرێ (شب چرە)
تاپەک	تاوە	تاوە، تاڤە	تابێ (تابە)
ژوزەک	ژوژی، ژیژی	ژەژۆ،ژەژێ	جوجەتیغی
پوهل،پوهر	پرد، پر	پەر	پول (پل)
هوشک	هیشک،	هیشک، هیشکۆ	خوشک(خشک)

5 -زمانی مازنی

ئەم زمانە بە 'تەبەری'ش دەناسرێ، لە بنەماڵەی زمانەکانی باکووری ئێران و دەستەی زمانەکانی کاسپین (خەزەر) پێوانە کراوە، ئەم زمانە نزیکایەتی یەکجار زۆری لەگەڵ هۆرامی و زازاکی و زمانەکانی تاتی و تالشی و گیلەکیدا هەیە؛ لە دێرینەدا هەر زاراوەیەکی پەهلەوی ئەشکانی بووە، زیاتر لە شەش ملیۆن کەس بەم زمانە قسە دەکەن.

ئێستا بەهۆی چەند وشەیەکەوە بەراورد لەنێوان زمانەکانی پەهلەوی، کوردی، مازنی و فارسیدا دەکەین،

بەوهـــــۆیەوە ئەنـــــدازەی نزیکـــــایەتی لەگەڵ هەریەک لەو زمانانەدا ئاشکرا دەبێ.

پەهلەوی	کوردی	مازنی	فارسی
تەحل	تەحل، تاڵ	تەهل	تەلخ
هەمبار	عەمبار	عەمبار	ئەنبار
ئەسپ	ئەسپ، هەسپ	عەسپ	ئەسب
ئافتاپ	ئافتاو، هەتاو	عافتۆو	ئافتاب
شەپ	شەو، شەڤ	شۆو	شەب
گۆشت	گۆشت	گوشت	گوشت
خواپ	خەو، خەڤ	خۆو	خواب(خاب)
مەژگ	مەژی، میشک	مەژ	مەغز
باریک، نیزار	باریک،لاواز	باریک	لاغر
کیلیل	کلیل	کەلیل	کلید
سۆختەن	سۆتن،سووتان	سۆختەن	سوختەن
کەتام، کەتار	کامە، کێهان	کەمو	کودام(کدام)
لەپ، لەف	لێڤ، لێو	لۆڤ	لەب (لب)
ئیمڕۆچ	ئیمرۆ، ئەمڕۆ	ئۆمڕۆ	ئێمڕوز
خۆن،خوون	خین، خوێن	خین	خون
هەفتەهـ	حەڤدە، هیڤدە	هیڤدە	هەڤدە
زووان،	زوان، زمان	زۆون	زەبان(زبان)

6 - زمانی گێلەکی

ئەم زمانەش لە بنەماڵەی زمانەکانی باکووری ئێران و لە دەستەی زمانەکانی دەریای خەزەردا پێوانە کراوە، بەوهۆیەوە نزیکایەتی یەکجار زۆری لەگەڵ زمانەکانی کوردی، تاتی، تالشی و مازندەرانیدا هەیە کە ڕەگ و ڕیشەیان بۆ زمانی پەهلەوی ئەشکانی دەگەڕێتەوە. هەرچەندە کە هیچ ئامار و سەرژمێری فەرمی لەبەردەستدا نیە، بەڵام بە گوێرەی هەندێ سەرچاوە، وا خەملێندراوە کە نزیکەی سێ ملیۆن و نیو مرۆڤ بەو زمانە قسە دەکەن.

لێرەدا بەهۆی چەند وشەیەکەوە بەراوردکاری لە نێوان زمانەکانی پەهلەوی، گێلەکی، کوردی و فارسیدا دەکەین، لەوانەیە بەو هۆیەوە ڕێژەی نزیکایەتی زمانی گێلەکی لەگەڵ ئەو زمانانەدا خۆیا ببێ.

پەهلەوی	کوردی	گێلەکی	فارسی
پوهل،پوهر	پرد، پر(ب)	پور	پول (پل)
ئورموت	هەرمێ	هەربێ	گولابی
کەنیچەک، دوختەر	کەنیژەک، کیژ، کچ	کیجا	دوختەر(دختر)
دار، درەخت	دار،درەخت	دار	درەخت(درخت)
زامات، دامات	زاوا، زاماد	زۆمێ	داماد

شامەک، سریشک	چۆڕ، دڵۆپە	چۆڕێ	قەترێ(قطره)
ڕەز	ڕەز	ڕەز	باغێ ئەنگور، تاکستان
دالمان	داڵ، هەڵۆ	دال	عوقاب(عقاب)
برات	برا	برار	بەرادەر(برادر)
ڕۆچ	ڕۆژ، ڕۆچ	روج، روژ، ڕۆچ	روز

دکتۆر حەمید تاهیری سەبارەت بەو زمانانە، ئاماژە بە نووسینێکی دیاکۆنۆف دەکات کە پێشتر لە پەرتووکی مادەکاندا نووسیبووی: (هەتا ئێستاش تاتییەکان، تالشیەکان، گێلەکیان و مازەندەرییەکان بە زاراوەکانیان قسە دەکەن کە پاشماوەی زمانی هیندی و ئورووپاییە، لە زۆر بواردا جیاوازییان لەگەڵ فارسیدا هەیە، بەڵام لێکچوونیان لەگەڵ زمانی پارتی (پەهلەوی ئەشکانی) و ئاڤێستاییدا زۆرە، بەوهۆیەوە ئەگەر تاتی و تالش و ئەلبانیەکان بە مادی (میدی)، دابنێین و پێمانوابێ کە بەزۆرەکی فارسێندراون، بەتەواوی هەڵەمان کردووە، چونکە تاتی و تالشی بەتەواوی بنەمای زمانی مادییان پاراستووە)[32]. هەروەها سەبارەت بە پەهلەوی

[32] - دکتر حمید طاهری، پژوهشی در پیوند تاتی و کردی، https://elmnet.ir

نووسیویەتی کە زاراوەکانی باکووری ئێران شێوەیەکی پێشکەوتووی زمانی مادین و لە زمانی کوردییەوە نزیکن کە ناسنامەکەی هەر ناسنامەی زمانی مادی (میدی)ییە.
لە ڕێی ئەو بەراوردکاریانەوە نزیکایەتی زمانی کوردی لەگەڵ زمانەکانی باکووری ئێران زۆر بە ئاشکرا دەردەکەوێ، بەتایبەتیش لە پاراستنی وشەی دێرین و ڕەسەنی میدی و پەهلەویدا.

7 - زمانی پەشتۆ (پەشتۆن)
ئەم زمانە لە بنەماڵەی زمانەکانی ڕۆژهەڵاتی ئێراندا پێوانە کراوە، واتە زمانێکی نێو بنەماڵەی هیند و ئەورووپییە، یەکێک لە دوو زمانە فەرمییەکەی وڵاتی ئەفغانستانە، نزیکەی چل ملیۆن مرۆڤ بەو زمانە قسە دەکەن، وەک دەگوترێ زیاتر لە ٢٣ ملیۆن پەشتو لە پاکستان و ئەوانی دیکەش لە نێو سنووری وڵاتەکانی ئەفغانستان و ئێران و هیندستاندا دەژین.
زۆرێک لە زمانناسانی ئورووپایی لەو باوەڕەدان کە زمانی پەشتۆ پێشینەی ئاوێستایی هەیە و نزیکایەتی زۆری لەگەڵ ئەو زمانانەدا هەیە کە دێژکراوەی زمانی ئاڤێستایین، بەتایبەتیش نزیکایەتی لەگەڵ زمانەکانی خوارزمی و سوغدی دێرینەدا هەبووە، بەڵام لە ڕوانگەی ڕێزمان و دەستووریدا جیاوازی لەگەڵ زمانەکانی دیکەی بنەماڵەی باکوور و ڕۆژئاوایی ئێراندا هەیە. بەهۆی

ئەوەی کە بە دریژایی هەزار و چوار سەت ساڵی ڕابردوو، هەمیشە لەژێر کاریگەری زمانەکانی فارسی، عەرەبی، هیندی و ئینگلیزیدا بووە، ئیدی گۆڕانی زۆری بەسەردا هاتووە و وشەگەلێکی زۆری لە زمانەکانی ئینگلیزی و ئەڵمانی و فەرەنسی وەرگرتووە.

جێی خۆیەتی کە لە ڕێی هەندێ وشەوە بەراوردکاری لەنێوان زمانەکانی کوردی، فارسی و پەشتۆییدا بکەین.

پەشتۆ	کوردی	فارسی
بچ کول	بچکۆڵ	کودەک(کودک)
پغێ(پغه)	پێ	پا
پلار	باوک، باب، باڤ	پدەر(پدر)
ته، تا	تە(ب)، تۆ	تو
چڕگه	چرگ، مریشک	مورغ(مرغ)
خوارڕخ	خۆراک	غەزا(غذا)
ژەر، ژێرە	زەر(ب)، زەرد	زەرد (زرد)
سپی	سەگ، سە	سەگ(سگ)
سپین، سپینه	سپی	سفید
سوور، سره	سوور، سۆر	سورخ (سرخ)
سەرچینه	سەرچاوە	مەنبەع(منبع)
شین، شنه	شین	ئابی (آبی)
کاکا	مام، کاکۆ	عەمۆ (عمو)
مورد	دایک	مادەر(مادر)

موژک	مشک	موش
ورور	برا	بەرادەر (برادر)
ئاسمان	ئاسمان، ئەزمەن	ئاسمان (آسمان)
ئوڕی	هاوین، هوڕڕە	تابستان
ئوسپنە	ئاسن	ئاهن (آهن)
ئەپل	سێو، سێڤ	سیب
ئاور، ئۆر	ئاگر، ئاور	ئاتەش (آتش)
نوی	نو، نوێ، نی	نو (نەو)

زمانی پشتۆن بەهۆی ڕەوشی کۆمەڵی جڤاکی و ژێردەستییەوە، هەر بە سێوی و هەژاری ماوەتەوە و بایەخی پێنەدراوە، بەڵام ئێستا دوای هاتنەسەرکاری تالبان، شیمانەی ئەوە دەکرێ کە بە باشی ئاوڕی لێ بدرێتەوە و زۆر خزمەت بکرێ، تەنانەت هەندێک لە لێکۆڵەر و سیاسیەکان پێیانوایە کە پشتۆکان بۆ پارێزگاریکردن لە خۆیان و زیندوو کردنەوەی زمانەکەیان، بانگەشەی دینیان دەستپێکردووە، چونکە پێیانوایە لەو ڕێیەوە دەتوانن نەتەوەکەی خۆیان پێشبخەن و بە دنیای بناسێنن. هەڵبەت زیندووکردنەوە و پێشخستنی زمانیش مەرجێکی بەهێزی خۆجیاکردنەوە لە نەتەوەکانی دیکەیە.

8 - زمانی فارسی دەری

جاران، ئەم زمانە وەک بەشێک لە زمانی فارسی پێوانە دەکرا و بە ئەفغانی دەناسرا، بەڵام دواتر لە ساڵی ١٩٦٤ بۆ خۆ جیاکردنەوە لە ئێران، بە فەرمی ناوی 'دەری' لەسەر داندرا. هەرچەندە هەتا ئێستاش بە شێک لە زمانزانان بە پارسی ڕۆژئاوا ناوی دەبەن. زیاتر لە ٢٠ ملیۆن مرۆڤ بەو زمانە قسە دەکەن. زیاتر لە ٧٧٪ دانیشتوانی ئەفغانستان پێکدەهێنن، زاراوەکانی کابولی (کابلی)، مەزاری، هەراتی، بەدەخشی، پەنجەشیری، لەغمانی، سیستانی، ئیماقی، تاجیکی و هەزارەگی دەگرێتەوە.

لە دێرینەدا فارسی دەری وەکوو زمانێکی نێو ئیمپراتۆریەتی ساسانی ناوی هاتووە. هەرچەندە زۆرینەی نووسەرانی ئەفغانی هەوڵدەدەن کە نووسینەکانیان لە زمانی فارسی (ئێران) نزیک بکەنەوە، بەڵام هۆز و تیرەکانی ئەفغانستان بە شێوەی دەری قسە دەکەن کە هەندێک جیاوازی لەگەڵ فارسی فەرمیدا هەیە، ئەوان پێداگری لەسەر زمانی خۆیان دەکەن و پێیانوایە کە زمانی فارسی (ئێران) هەڕەشە و مەترسی لەسەر دەری دروست دەکات. هەروەها ژمارەیەک نووسەر و ڕۆشنبیری دیکەش لەو باوەڕەدان کە ناوی زمانی دەری ڕاستترە، بۆ ئەمەش پشت بە نووسینی هۆنەرە ناوارەکانی خۆیان دەبەستن، لەو نێوەندەدا چەندین

نمـــوونە دەهێنـــنەوە، لێـــرەدا ڕامـــانی دوو هۆزانڤـــانی ناسراوی دەری بە نموونە دەهێنینەوە.

ئیقبـــالی لاهـــوری وەک بیرمەنـــد و سیاســـەتمەدارێکی پاکســتان ناســراو بــووە و نــزیکەی ١٥٠ ســاڵ پــێش ئێســتا چــاوی بــۆ ژیــان کــردۆتەوە و ســاڵی ١٩٣٨ کــۆچی دوایــی کردووە، دەری وەکوو زمان وێنا کردووە و گوتوویەتی:

این همه خوابست یا افسونگری

برلب مریخیان حرف **دری**

هەروەهــا ئوســتاد خەلیلــی، هۆزانڤــانی نــاوداری ئەفغانســتان کە لە نێـــوان ســـاڵی (١٩٠٧ – ١٩٨٧) ژیـــاوە، دەری وەک زمانێکی سەربەخۆ ناساندووە و گوتوویەتی:

من **دری** گویم **دری** آن منست

این زبان ارث نیاکان منست

ڕاســـتییەکەی زمـــانی دەری بەردەوام لەژێـــر کـــاریگەری زمــانی فارســی ئێـران، ئینگلیـزی، ڕووسـیدا بـووە، هەروەهــا بەهـــۆی نزیکـــایەتی لەگەڵ پەشـــتۆکان، وشـــەگەلێکی زۆری پەشــتۆنی خۆیــان لە نێــو ئەم زمــانەدا خزانــدووە، هەروەهــا دەیان وشەی تورکیش لەنێویدا جێیان گرتووە.

لەلایەکـــی دیـــکەوە، کریستێنســـەر، ڕۆژهەڵاتناســـی دانمـــارکی و دینیـــگ، ڕۆژهەڵاتناســـی ئینگلیـــزی لەو بـــاوەڕە دان کە وشـــەی دەری لە بنچیـــنەدا دەهـــاری بـــووە کە نـــاوی

سەرزەمینی تەخار بووە[33]. دیارە دواتر عەرەبەکان بۆ دەری گۆڕیویانە.

لێرەدا هەندێک وشەی فارسی دەری، لەگەڵ زمانی کوردی و فارسی بەراورد دەکەین، لەوانەیە بەو هۆیەوە بتوانین جیاوازییەکانی نێوان فارسی و فارسی دەری باشتر بە دیار بکەون.

فارسی دەری	کوردی	فارسی
شو (شەو)	شەو، شەڤ	شەب (شەب)
آو (ئاو)	ئاو، ئاڤ	ئاب (ئاب)
خو (خەو)	خەو	خواب (خاب)
مکتب (مەکتەب)	خوێندنگە، مەکتەب	مدرسه (مەدرەسە)
کچالو (کەچەلو)	پەتاتە، کارتۆپل	سیب زمینی
چرخ بال (چەرخ بال)	بالۆنەفڕ، هەلیکۆپتەر	هلیکوپتر، بال گرد
مەیدان هوایی	فڕگە، فڕۆکەخانە	فرودگاه
بیرق ، جَهَنده	ئالا، بەیداغ	پرچم (پەرچەم)
پشک	پشیلە، پشیک	گربه (گوربێ)
پوقانه	پفدانک، میزلدان	بادکنک
تربوز	شووتی، زەبەش	هندوانه

[33] - وحید پیمان، فارسی و دری؛ دو زبان یا دو گویش متفاوت؟، https://8am.af، ۱۱ قوس ۱۳۹۸.

جواری	گەنمەشامی	ذرت
زردک	گێزەر	هویج
تەرازو	تەرازوو	میزان
ژالە	تەزرە	تگرگ
یوغ	نیر	یوغ
غچی	پەڕەسێلکە	پرستو
فابریکە	کارگە، کارخانە	کارگاه، کارخانه
قیماق	قەیماغ،سەرتوێژ	سرشیر، خامه
لبلبو	چەوەندەر	چغندر
ناک	هەرمێ	گلابی
وطن	وڵات، نیشتمان	میهن
واسکت	قەمسەڵە	کاپشن
چوکی	کورسی	صندلی، کرسی
شادی	مەیمون	میمون
زینە	پلیکان، پێلک	نردبان، پلکان
قصه (گپ زدن)	قسەکردن	حرف زدن
صحتمند	تەندروست، ساغ	سالم، تندرست
مقبول	پەسند	پەسند
آب روان	ڕووبار، ڕۆبار	رودخانه
گندنه	کەوەر	تره(تەرێ)
شفقت	بەزەیی	ترحم، دلجویی
کلان	گەورە	بزرگ
تصادم	تامپۆن	تصادف

بیکران	بێکۆتایی	بی پایان
فیلمرغ	قەل، عەلەشیش	بوقلمون

9 - زمانی ئاسی (ئیرۆنی)

ئەم زمانەش لە بنەماڵەی زمانەکانی باکووری ئێران و لەنێو خێزانی گەورەی هیند و ئورۆپاییدا جێی گرتووە، لە نیشتمانێکی لەتکراوی نێوان ڕووسیا و گورجستاندا قسەی پێدەکرێ، ئەو نیشتمانەش بە ئۆسیتا ناسراوە. ئۆسیتای باکوور(ئالانیا) لەنێو سنووری ڕووسیادایە، هەروەها ئۆسیتای باشووریش لەنێو سنووری گورجستاندایە، هەردوو هەرێمەکەش خۆبەڕێوەبەرن. ئێستا زیاتر لە ٧٠٠ هەزار کەس قسەی پێدەکەن، بەڵام بەهۆی فەرمانڕەوایەتی دیترانەوە، وشە گەلی ڕووسی و گورجی بۆ نێو زمانی ئاسی شۆڕ بوونەتەوە و جێوارن. زمانی ئاسی دوو زاراوەی سەرەکی هەیە، ئەوانیش ئیرۆنی لە ڕۆژهەڵات و دیگۆر لە ڕۆژئاوای ئۆسیتا.

هەندێک لە دیرۆکناسان ئۆسیتیەکان بە نەوەی سکاکان دەناسێنن و هەندێکی دیکەش پێیانوایە کە نەوەی ماساگێتیەکانن کە توانیان کوروشی هەخامەنشی بکوژن و پاڕێزگاری لە نیشتمانی خۆیان بکەن، ئەگەر چی پێشتر ئەوان لەنێو ئیمپراتۆریەتی میدیدا بوون. سەبارەت بە ئازایەتی ماساگێتیەکان، هیرۆدۆت نووسیویەتی: (ماساگێتیەکان خەڵکێکی گەلێک بوێرو

ئـــازابوون، ئەوان لە ناوچەکـــانی ڕۆژهەڵاتـــی دوور لە چـــۆمی ئـــاراس دەژیـــان. شـــارەزایان دەڵـــێن کە ماساگێتیەکان لە ڕاستیدا لە ڕەگەزی سکیتین)[34].

لێـرەدا بە چەنـد وشـەیەک بەراوردکـاری لە نێـوان زمـانی ئاسی، پەهلەوی و کوردیدا دەکەین.

پەهلەوی	ئاسی	کوردی
سەر	سەر	سەر
ئەنگوست	ئەنگوز	ئەنگوست
پیل	پیل	فیل
خۆ	خۆرش	خۆش، باش، چاک
خواردن	خەرون، خەران	خواردن، واردن
ئاتر	ئارت	ئاگر، ئاور
ڤێنیک	فێنز	دفـــن، لـــووت، کەپـــوو، پۆز
سۆر، سوخر	شێرخ	سۆر، سوور
زەرت، زەرد	بور	زەر، زەرد

[34] - هێرۆدۆت، میژووی شەڕی پارسەکان، وەرگێڕانی: عەلی فەتحی، چاپەمەنی مانگ، بەهاری ۲۰۱۹، لاپەڕە ۱۰۸.

هاوئاهەنگی نێوان پەهلەوی و کوردی

هەرچەندە کە زمانی فارسی پێشینەی هاوبەشی لەگەڵ زمانی ئاڤێستاییدا نییە، بەڵام زۆرێک لە زمانزان و ڕۆژهەڵاتناسان، بەهۆی تێکەڵاوکردنی پارس و پەهلەوی و هاونیشتمانبوونی ئەو دوو نەتەوەیە، ئیدی پێیانوابووە کە زمانی فارسیش هەر پاشماوەی زمانی پەهلەویە، بەڵام کاتێک زمانی پەهلەوی لەگەڵ زمانی کوردی و فارسی بەراورد دەکەین، وەک خۆری ئاسمان دەردەکەوێ کە ئەوانە سەرچیغ ڕۆیشتوون و کەج نیشانەیان گرتووە، چونکە پەهلەوی و کوردی پتر سازگارن و لە یەکدییەوە نزیکترن. زۆر پێویستە کە ئەمانە لەبەرچاو بگرین:

١- دوو پیتی بێدەنگ لەدەستپێکی وشە لە زمانی پەهلەویدا هەن، وەک برات؛ لە کوردی بووە بە برا و لە فارسی بە برادر دەنووسرێ بە 'بەرادەر' گۆ دەکرێ و دەخوێنرێتەوە؛ برۆک، برۆی، لە کوردی بووە بە برۆ، لەفارسیدا بووە بە ئەبرو؛ فریات، لە کوردی بووە بە فریاد، لە فارسی بە فریاد دەنووسرێ و بە فەریاد گۆ دەکرێ؛ ستار، لە کوردی بووە بە 'ستێر' و 'ئەستێرە'، لە فارسی بووە بە سەتارە؛ درێچ، لە کوردی بووە بە درێژ و لە فارسی بووە بە دەراز؛ سپوک لە کوردی بووە بە سووک، لە فارسی بووە بە سەبوک (سبوک)؛ فرێو، لە کوردی بووە بە فریو، لە فارسی بە فریب

دەنووسرێ بە فەریب دەخوێنرێتەوە. لەهەندێک وشەی دیکەدا ئەگەر دوو پیتی دەنگدار لە دەستپێکدا هەبن، ئیدی 'کەسرە' مامەندی عەرەبی یان 'ێ' یان 'ۆ'ی سووک بە دوای پیتی یەکەمدا زیاد دەکرێ، وەک سپید، لە کوردی بووە بە سپی لە فارسی بە سفید دەنووسرێ و بە (سێفید) دەخوێنرێتەوە؛ ستایشن، لە کوردی بووە بە ستایش، لە فارسی بە ستایش دەنووسرێ بە سێتایش دەخوێنرێتەوە؛ دروشت، لە کوردی بووە بە درشت، لە فارسی درشت دەنووسرێ بە دۆروشت دەخوێنرێتەوە. لەم ڕوانگەیەوە، پەهلەوی و کوردی سازگار و وەک یەکن، هاتنی دوو پیتی بێدەنگ لە دەستپێکی وشەدا ئاسایی و سروشتییە، کەچی دوو پیتی بێدەنگ لە دەستپێکی وشەی زمانی فارسیدا بە دەگمەن بەرچاو دەکەوێ، تەنیا لە هەندێک وشەدا ئەگەر هەردوو پیتی 'ف' و 'ر' هەبن، بێ دەستکاری دەخوێنرێنەوە، وەک فروغ، فروهەر، فروزان، فرو.

۲- پیتی 'س'ی زۆر وشەی پەهلەوی لە زمانی فارسیدا بۆ 'هـ' دەگۆڕدرێن، بەڵام لە کوردیدا گۆڕانییان بەسەردا نایێ و مینای خۆیان دەمێنێنەوە. وەک: ئاسک، لە کوردی ئاسک ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە ئاهو؛ ئاسن، لە کوردیدا بە ئاسن و هەسن ماوەتەوە، بەڵام لە فارسیدا بووە بە ئاهن. مەسیەی ئاڤێستایی و ماسی پەهلەوی لە

کـــوردی بە ماســـی مـــاوەتەوە و لە فارســـی بـــۆ مـــاهی گۆڕاوە.

٣- لە زۆربەی ئەو وشـــانەی پەهـــلەوی کە کۆتاییـــان بە پیتـــی 'ذ' هـــاتووە، لە کـــوردی بـــۆ 'ز' گـــۆڕاوە، بەڵام لە فارســی بـووە بە 'د'. نمـوونە: گـومبەذ، لە کـوردی بـووە بە گـــومبەز و گـــومبەت، کەچـــی لە فارســـیدا بـــووە بە گونبەد(گنبد)؛ پاذ، لە فارسی بووە بە پاد.

٤- زۆربەی پیتـــی 'ێ'ی وشـــەکانی پەهـــلەوی لە کوردیـــدا وەکـوو خۆیـان مـاونەتەوە، بەڵام لە زمـانی فارسـیدا بـۆ 'ی' گـــۆڕدراون، وەک: شـــێر، لە فارســـی بـــووە بە شـــیر، لە کوردیـدا هەر بە شـێر مـاوەتەوە؛ سـێر، لە فارسـی بـووە بە سـیر، کەچـی لە کوردیـدا بـوو بە تێـر (بـۆ جیـاوازی کـردن و هـاوێر کردنـی لە گیـای خـۆراکی سـیر)؛ سـێپ، لە فارسـی بـووە بەسـیب، کەچـی لە کوردیـدا بـووە بە سـێڤ و سـێو؛ دلێـر، لە فارســی بـــووە بە دەلیـر، لەکـوردی هەر بە دلێـر مـــاوەتەوە؛ شـــێپاک لە فارســـی بـــووە بە شیوا(شـــیڤا)، لە کـوردی بـووە بە شـێوا. ئـامێز، لە فارسـی بـووە بە ئـامیز و لە کوردیـدا هەر بە ئـامێز مـاوەتەوە؛ پێشـۆپای، لە فارســی بـــووە بە پیشـــوا و رهبر(پیشـــەوا و ڕەهـــبەر) لە کـــوردی بـــووە بە پێشـــەوا و ڕێـبەر. واتە ئەو وشـــە پەهلەویـانەی کە پیتـــی 'ێ'یـان تێـدایە لە کوردیـدا وەک خۆیـان مـاونەتەوە، بەڵام لە فارســـیدا بـــۆ 'ی' گـــۆڕدراون، بەو هۆیەشـــەوە زمانی کوردی نزیکتر و ڕاستتر خۆی دەنوێنێ.

٥- ئەو وشانەی کە پیتی یەکەمیان 'س'ە، لە زمانی پەهلەوی هەر بە 'س' گۆکراون، هەروەها لە زمانی کوردیشدا هەر بە 'س' گۆ دەکرێن، کەچی زۆرینەیان لە زمانی فارسیدا بۆ 'ئیس' دەگۆڕێن. بۆ نموونە: وشەی سپاهان بووە بە ئیسفاهان و دواتر بووە بە ئیسفەهان (اصفهان). بۆ نموونە: ستۆکهۆلم پێتەختی وڵاتی سویدە و کورد هەر بە ستۆکهۆلم گۆی دەکا، کەچی فارسەکان بە ئیستۆکهۆلم دەریدەبڕن.

٦- پیتی 'ژ'ی زۆربەی وشە پەهلەویەکان لە فارسیدا بۆ 'ز' یان 'ج' گۆڕدراون، بەڵام لە کوردیدا وەک خۆیان ماونەتەوە، وەکوو: ئامۆژگار، لە فارسی بووە بە ئاموزگار؛ هەژدە، بووە بە هجدە؛ ئەرژ بووە بە ئەرج (ارج).

٧- پیتی 'ۆ'ی زۆربەی وشە پەهلەویەکان، لە زمانی کوردیدا وەک خۆیان ماونەتەوە، بەڵام لە زمانی فارسی بۆ 'و' گۆڕدراون یان وشەکە بۆ خۆی گۆڕانی بەسەردا هاتووە، وەک: درۆ، درۆغ، لە کوردی بە درۆ ماوەتەوە، لە فارسی بووە بە دروغ؛ دۆست لە کوردی بە دۆست ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە دوست؛ بۆر، لە کوردی بە بۆر ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە بور(رنگ بور)؛ ڕۆچ، لە کوردی بە ڕۆژ و ڕۆچ ماوەتەوە، کەچی لە فارسیدا بووە بە روز؛ سۆزاک، لە کوردی بە سۆزان ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە سوزان؛ گۆناک،

لەکوردی بە گۆنا ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە سیما؛ شکۆفەک، لە کوردی بووە بە شکۆفە و لە فارسی بووە بە شکوفە؛ هۆشیار، لە کوردی بە هۆشیار ماوەتەوە و لە فارسی بووە بە باهوش، یان هوشیار؛ کەپۆتەر، لەکوردی بووە بە کۆتر و فارسی بووە بە کبوتر (کەبوتەر)؛ کۆی لە فارسی بووە بە کوی و کوچە، لە کوردی بووە بە کۆڵان؛ کۆر، لە فارسی بووە کور، لە کوردی بە کۆر و کوێر ماوەتەوە؛ کۆشیتار، لە فارسی بووە بە کوشا، لە کوردیدا پیتەکان پاش و پێشیان پێکراوە و بووە بە تێکۆشا، واتە پیتی 'ۆ' هەر ماوەتەوە؛ ڕۆچن، لە کوردی بووە بە ڕۆچنە، لە فارسی بووە بە دەریچە(دریچە)؛ ڤێنۆک، لە فارسی بووە بە نخود، بەڵام لە کوردی بە نۆک ماوەتەوە؛ تەکۆک، لە فارسی بووە لیوان و زەرفێ ئاب خوری (ظرف آب خوری)، بەڵام من لەبیرمە جاران بەو جامەی کە لە دار دروست دەکراو ئاوی پێدەخورایەوە، دەگوترا کۆتک، واتە پاش و پێش بە وشەکان کراوە؛ سۆتەک، لە فارسی بووە فرسودە(فەرسودێ) و لە کوردی بە سۆتەک ماوەتەوە.

٨- پیتی 'غ' لە زمانی ئاڤێستاییدا هەبووە، بەتایبەتی وشەی بەغە(خودا) بۆ زمانی پەهلەویش ماوەتەوە، هەردوو وشەی 'بەغ و مەغ'ی پەهلەوی، ئێستاش لەنێو زمانی کوردیدا وەکوو خۆیان ماونەتەوە. بۆ نموونە: بەغداد (ناوی شار)، مەغدید(ناو بۆ پیاو)، بەغدان و

بەغـدێ(نـاو بـۆ ژن)؛ کەواتە ئەو وشـانەی پەهـلەوی کە پیتـی 'غ'یـان تێـدا هەبـووە، لە کـوردی مـاونەتەوەو گـۆ دەکـرێن، بەڵام لە نێـو زمـانی فارسـیدا دەنگـی ئەو پیـتە بە زۆری بەرەو پیتـی 'ق' غلـۆر بـۆتەوە. لەوانەیە لە هەنـدێک وشـەدا بە 'غ' گـۆ بکـرێ، بەڵام لە نووسـیندا لە زۆربەی وشـەکاندا پیتـی 'ق' لە جێـی دادەنـێن. بـۆ نمـوونە وشـەی ئاغـا بە ئاقـا (آقـا) و وشـەی نەغەدە بە نەقەدە(نقـدە) دەنووسن.

۹- ئـاوێتەبوونی هەر سـێ پیتـی ' ئانـگ/ آنـگ/ انـگ ' لە زمـانی ئاڤێسـتایی و پەهلەویـدا هەبـووە، لە وشـەکانی **|ئـانگوئین، ئانگوپـا، ئانگوتـان، ئـانگون، ئاتوڤـانگەر، ئیرانـگ، ئاسـتیانگ، ئیرمانـگ، ئیکانـگ، بازابانـگ، بورزڤانـگ، پەتیـرانگەر، پیانـگ، تانگوریـا، توڤـانگەر، چـیلانگەر، زانگرۆتـا، ڤانـگ، مـانگە** | و... هتـد خۆیـان پێشـان داوە، ئێسـتاش لە زمـانی کوردیـدا ئـاوێتەی هەر سـێ پیتـی (انـگ) لە وشـەکانی |مانـگ، بانـگ، جانـگ، دانـگە، قانـگ، پیلانگێـر| خۆیـان دەنـوێنن، بەڵام لە نێـو زمـانی فارسـیدا ئەو سـێ پیـتە بە دەگـمەن ئـاوێتە دەبـن، [جـاران تەنیـا لە وشـەی 'بانـگ'دا کـارا بـوو، بەڵام ئێسـتا وشـەکانی (صـدا، نـدا، صـوت، آوار، صـیحە، غریـو، غلغلـە، غوغـا، فریـاد، نعـرە) جێیـان گرتـۆتەوە و خەریـکە ئەو وشـەیەش فەرامـۆش دەکـرێ]، دەنـا پیتێکـی دیـکە خـۆی دەخـزێنێتە نێوانیـانەوە، وەک ئاهەنـگ(آهنـگ)، ئاوەنـگ (آونـگ)،.

لەلایەکی دیکەوە ئاوێتەی | ئەنگ یان هەنگ| لە زمانی ئاڤێستایی و پەهلەویدا کارابوون، ئێستا لە وشەکانی فارسی 'ئەنگور، ئەنگوشت، ئەنگەبین، ئەنگیزە، ئەنگل، هەنگامە، فەرهەنگ 'دا ماوەتەوە، بەڵام لە نێو زمانی کوردیدا لە نێو وشەکانی ' بنهەنگڵ، هەنگ، هەنگاو، هەنگبڕ، هەنگدان، هەنگڤار، هەنگڤین، هەنگڵ، هەنگوچک(ئەنگوچک)، هەنگوست(ئەنگوست)، هەنگوور، هەنگوین، هەنگۆ(ئەنگۆ)، هەنگی، هەنگەژاڵ، هەنگەڵان، هەنگەوان، هەنگەوێ، ئەنگاوتن، ئەنگاوتە، ئەنگوان، ئەنگوتک، ئەنگوستیلە، ئەنگۆرە، ئەنگیزە و.....) ماوەتەوە.

لە دووەمین بڕگەدا کۆمێک وشە لە نێوان پەهلەوی (ئەشکانی و ساسانی)، کوردی و فارسیدا بەراورد دەکەین، لەوانەیە ئاکامێکی باشتر بە دەست بێ:

ئەشکانی	ساسانی	کوردی	فارسی
وخاردن	خواردن	خواردن، خارن، واردن(هۆ،ز)	خوردەن
وخاستن	خواستن	خواست، خاستن	خواستەن
ئەز	ئەز، من	ئەز، من	مەن

ڕاشت	ڕاست	ڕاست، ڕاشت(ز)	ڕاست، موستەقیم
سارغ	سال	سالّ،سار(هـ)	سال
واد، ڤاد	وات، بات، واد	با، ڤا(ز)	باد
خوفت	خوەفت	خەوت،خەفت	خابید(خوابید)
زەرا	زرێهـ، دەریا	دەریا، زەریا	دەریا
ئاسۆن	ئاسن	ئاسن، هێسن	ئاهەن(آهن)
شاتیفت	شاتی	شادی	شادی
خوەش	خوەش	خوەش(ب)، خۆش، وەش(ز)	خوشمەزێ(خوشمزه)
هری	سێ	سێ،هری(ز)	سێهـ (سه)
ڤاران	ڤاران، واران	باران، واران(هۆ) ڤارون(ز)	باران
وزورگ	ڤوزورگ، مەزن	ڤوزرگ(ز)، مەزن،گەورە	بوزرگ(بزرگ)
ئانید	ئانیت	ئانی(ب)، هێنای	ئاورد (آورد)
واخت	گۆپت	وات(هۆ)، وتی، گۆت	گوفت(گفت)

ڕۆژ	ڕۆچ	ڕۆژ، ڕۆچ	روز

ڕاستییەکەی پێشتر ئاماژەمان پێکرد بوو، کاتێک کە پارسەکان لەژێر دەستەڵاتی میدەکاندا بوون، ئارەزوومەندانە زمانی خۆیان وندا کرد، مێشک و زمانی خۆیان لە پەیڤی میدی داگرت،؛ هەروەها کاتێک هەخامەنشیەکان دەستەڵاتیان لە دەستی میدەکان دەرهێنا، زمانی پارسییان زیندوو نەکردەوە، بەڵکو هەر زمانی میدیان سەردەست کرد؛ دواتریش لەسەردەمی پەهلەوی ئەشکانی و پەهلەوی ساسانیدا، دیسانەوە هەر لەژێر کاریگەری زمانی پەهلەوی دابوون، لێرەدا بۆ سەر ڕاست کردنەوەی نزیکایەتی زمانی کوردی و پەهلەوی، ئەم وشانە بەراورد دەکەین، هەرچەندە لەوانەیە پێشتر فارسەکانیش وەکو ئێمە وشە دێرینەکانی پەهلەویان بەکارهێنابێ، بەڵام ئێستا هێدی هێدی بەرەو زمانی عەرەبی دەڕۆن و باوەشیان بۆ وشەگەلی عەرەبی گرتۆتەوە، بۆیە ئەو وشانە دەنووسین کە ئێستا لە نووسیندا بەکار دەهێنرێن و لە فێرگەکاندا دەخوێنرێن، کە فارسەکان بە 'زبان معیار' ناوی دەبەن:

پەهلەوی	کوردی	فارسی
بامیک	بامۆک، پڕشکۆ	باشکوه
براتیھ	براتی، برایەتی	بەرادەری(برادری)
بورز	بەرز	بولەند
بونەدار	بنەدار	بون درەخت

بونەک	بنکە	ستاد، قرارگاە
بێت، بیت	بێت، بیت ئەگەر ئازا بێت	باشەد ئەگەردەلیر باشەد
بێش، دەرد	ئێش، دەرد	زەجر، دەرد
بەشن	بەژن، بالّا	قەد، بالّا
بەهرەوەر	بەهرەوەر، بەهرەمەند	بەهرەمەند
بەور	بەور	بەبر
پایەستەک	پێویست	لازم، بایەست
پوس	پس(ب)	پێسەر(پسر)
پەڕ	پەڕ	پەر و بال
پەڕەک	پەڕاوێز	حاشیە، فەراویز
پەهرێچ	پارێز	پەرهیز
تۆم، توخم	تۆو، توخم	بەزر (بذر)
تەڕ	تەڕ	خیس
تەنوک	تەنک، زراف	نازک
چاپوک	چاپوک	چابوک(چابک)
چاشت، سوور	چاشت، چێشت	سوبحانە، ناشتا
چۆڕ	چرگ، چۆڕگ	قەرقاقول(قرقاول)
خوان	خوان	ئەدیم، سفرە
خوە	خوە، خۆ	خود
خوەدای	خوەدی، خودان	صاحب
خوەش	خوەش(ب)، خۆش	خوش، نیک

خۆرتەک	خۆرت(ب)	جدی
خۆسور	خەزوور	پدرزن
درۆزن	درۆزن	دروغگو، کازب
دوت	دو(ز)، دوکەڵ	دود
دولەک، دۆرەک	دەولک	دەلو، سەتل
دیتار	دیتراو	مەرئی(مرئی)
دیتیشن	دیمەن	مەنزەرە (منظره)
دەربەند	دەربەند، بەنداو	سەد، ئاب بەند
دەستکاری	دەستکاری، کاری دەستی	کارێدەستی (کاردستی)
دەستگراو، دەستگیر	دەستگیرکراو، گیراو	بازداشت شودە، تەوقیف(توقیف)
دەهیو، روستا	دەو(ز)، دێ، گوند	روستا، دهکده
ڕستەک	ڕستە	جوملە(جمله)
ڕووتەک	ڕووت	لوخت، (برهنه)
زاکیھ	زارۆک	فەرزەند
زوان، ئوزوان	زوان، زمان	زەبان(زبان)
زێنەڤاند	زێرەڤان	دیدەبان، مراقب
ژوزەک	ژوشک، ژوژی	خارپشت، جوجەتیغی
ستورگ	ستور، ئەستور	خەشن، زبر
سێ ئێک	سێ یەک،سێ ئێک	یەک سوڤەم
سەر، سەرێنیش	سەرەتا	ئاغاز (آغاز)

شکۆد	شکۆ	شکوه
شوپان	شوان، شڤان	چوپان
شێپیشن	شێواندن	ئیغتشاش
فرەهـ	فرە	فەراوان
ڤاران	ڤاران(ز)، باران	باران
ڤیر	ڤیرسۆ(ز)،بروسک	ڕەعد (رعد)
ڤێڤەک	بێوە، ڤێڤەک(ز)	بیوە
ڤەرچ	ڤەرجۆ، پەرجۆ	موعجیزە(معجزە)
ڤەشتەک	نێڤەش، نەخۆش	مەریز(مریض)
ڤەفر، وەفر	ڤەور(ز)، بەفر	بەرف
ڤەلگ، ڤەرگ	پەلک، ڤەلگ(ز)	بەرگ(برگ)
کوو	کوو، لە کوێ، کوا	کوجا (کجا)
کێ	کێ	کی(چە کسی)
کیر، کێر	کیر، کێر	زەکەر(ذکر)
کێم ڕەنج	کێم ڕەنج، کەم ڕەنج	کەم زەجر
کەڕەت	کەڕەت	دەفعە (دفعە)
کەسان	کەسان، کەسەکان	ئەشخاس، ئەفراد
کەفچک	کەوچک، کەفچک	قاشوق (قاشق)
کەنیچەک، کەنیک	کەنیشک، کچ، کناچێ(هۆ)	دوختەر(دختر)
کەهروپا	کەهرەبا، کارەبا	بەرق(برق)

کەهون،کەهوەن	کەون(هـ)، کەهان(ز)، کۆن	کوهەن (کهن)
گومبەت	گومبەت	گونبەد
گۆز، گوچ	گوێز، گیز	گەردو(گردو)
گەوەڕ	گەوەڕ	گودال
مانتەن، ماندەن	مانەوە، ماوە	باقی ماندەن
میزیشن	میزتن	شاشیدەن
مەزگەت	مزگەوت	نەمازخانەمە
مەشیە، میترێ	مەشیە، مرۆڤ	ئادەمی، ئینسان
نپیستار	نقیسەر، نووسەر	کاتب، نقیسەندە
نیکار، نیگار	نیگار، نەخش	نەقش(نقش)
نەخچیر	نێچیر	شکار
هۆشتاپ	هەشتاو	شتاب
هێت، هێژ	هێز	نیرو
هێت	هەیت	هەستید(هستید)
هیم	هەیم(هەم)	هەستەم(هستم)
هەگریز	هەرگیز	هەرگیز
هەمیھ	هەمی، هەموو	مەجموع، کول، همه
واچ	واچ(هۆ)، وشە(س)، بێژە(کر)	واژە، کەلەمێ
وێناپ	وێنا	تەسەڤور(تصور)
وێنەک	وێنە	تەسویر، عەکس

وەهان	وەهۆی، بەهۆی	سەبەب
وەیات	وەیاد	حافظە
ئاپسەر	سەراو، سەراڤ	سەر چەشمە
ئاتر، ئاتەر	ئاگر، ئادر(ز)	ئاتەش (آتش)
ئادوێنەک	ئاوێنە	ئایینە (آیینە)
ئاسیاو، ئاسیاپ	ئاسیاو، ئاش	ئاسیاب
ئامێچ	ئامێز	بەغەل(بغل)
ئوستان	هەستان	بەرخاستەن
ئیدەر	ئەڤدەر، ئیدەر	ئینجا، دەر ئینجا
ئێزم	ئێزم(ز)، ئێزنگ	هیزۆم(هیزم)
ئەڤدۆمیهـ، ئەپدۆم	دویماهی	ئاخر (آخر)
سێوەگ	سێوی، هەتیو	یەتیم (یتیم)

لە دوماهی ئەم بەشەدا لە ڕێی چەند ڕستەیەکەوە، نزیکایەتی نێوان زمانی کوردی و پەهلەوی ساغ دەکەینەوە:

پەهلەوی: فریهەم تۆی.

کوردی: خۆشەویستم تۆی

فارسی: محبوبێ من تو هستی. (محبوب من تو هستی).

پەهلەوی: زەمانیمان ئاپگەنی هێد.

کوردی: زەمانمان ئاوگەنی دەبێ(دەما مە دبوری).

فارسی: زمانێ ما سپەری می شود. (زمان ما سپری می شود).

پەهلەوی: خوەمنیم دیت راست بوود.
کوردی: خەونی دیتم، راست بوو.
فارسی: خواب که دیده بوودەم ڕاست بود.(خوابێ که دیده بودم، راست بود).
پەهلەوی: تۆ منەی خوەدای.
کوردی: تۆ خودای منی. (تو خودایێ منی).
فارسی: تو خودایەم هەستی (تو خدایم هستی).
پەهلەوی: وە تان نە ئامورزید هێند.
کوردی: بەزەییت بەوان نەهات.
فارسی: به ئانها رەحم نەکەردی. (به آنها رحم نکردی).
پەهلەوی: من پۆ ئەشما تیسوز نەوینەست.
کوردی: من هیچ بەدیم بەتۆ نەکردووە.
من چ خراپی ب تە نەکردییە.
فارسی: من هیچ بەدی به تۆ نەکردەم (من به تو بدی نکردم).
پەهلەوی: ئەوش دەست ئەهەنوز نێ شووشت.
کوردی: ئەو تا هەنووکە دەستی نەشووشتووە.
ئەو هێش دەستێ خۆ نەشووشتییە.
فارسی: او هنوز دست های خود را نه شسته است.
پەهلەوی: ئەما تۆ دید هێ.
کوردی: مە تو دیت. (ئێمە تۆمان دیت).
فارسی: ما تو را دیدیم.

لێرەدا ڕامانی هەندێک ڕۆژهەڵاتناس، زمانناس و نووسەر سەبارەت بە دریژەپێدەرانی زمانی پەهلەوی دەخەینە بەرچاوان:

کەیوان مستەفا دەنووسێ: (زمانی کوردی یەکێک لە پاڕێزراوترین و پاکترین لقی گەوهەرباری زمانە دێرینەکانی ئێرانەیە و میراتگری حاشا هەڵنەگری ئەو زمانانەیە. ڕاستییەکەی، زانا و زمانناس و لێکۆڵەرەکان بە تێکڕایی لەسەر ئەو باوەڕەن کە میراتگری ڕاستەقینەیە و گەلێک وشەی و چەمکی زمانی دێرینی پاراستووە[35]).

فەرهەنگی جونەیدی یەکێک لە شارەزاترین و ناسراوترین زمانزانانی پەهلەوی، سەبارەت بە نزیکایەتی پەهلەوی و کوردی نووسیویەتی: (زمانی پەهلەوی لە لایەکەوە لە زمانی کوردی و بەلوچی نزیکە، لە لایەکی دیکەشەوە لە زمانی خۆراسانی، تەبەرستانی و ناوچەکانی مادنشین، ناوەڕاست و خواروی ئێران نزیکە)[36].

ئەبولقاسم فردوسی توسی(لە دایکبووی سەدەی نۆیەمی زایینی)، هۆزانڤانی ناسراوی فارس، هەرچەندە چەواشەکاری یەکجار زۆری کردووە و ئەفسانەسازی

---

[35] - مصطفی کیوان، پیوستگی زبان کردی با زبان های فارسی: پهلوی و اوستایی، منبع: یغما سال نوزدهم مرداد ۱۳٤٥ شماره ٤ (پیاپی ۲۱۷)

[36] - فریدون جنیدی، نامهء پهلوانی، چاپ نخست ۱۳٦۰خ، ص ۳۸.

کـــردوە و تێکۆشـــاوە کە هەمـــوو شـــتەکان بـــۆ نەتەوەی فـــارس بگێـــڕێتەوە، بەڵام نەیتوانیـــوە خـــۆی لەو ڕاســـتییە لابـــدات کە زمانەکـــانی کـــوردی و بەلـــوچی لقێکـــی زمـــانی پەهلەوی بوونە.

شەمســـەدین مـــحەمەد بـــن قەیســـی ڕازی (کە لە ســـەدەی حەوتەمـــی کۆچیـــدا ژیـــاوە) نووســـیویەتی: (تێکـــڕای خەڵکـــی عێـــراق، بە زانـــا و خەڵکـــی ســـادەوە، هەســـت و ســـۆزیان لەگەڵ دارشـــتن و وێـــژەی پەهلەویـــیە، بەڵام هـــیچ ئـــاوازێکی نەرم، هـــۆنراوە، گـــۆرانی و چیرۆکێکـــی ســـەرنجڕاکیش، بە زمـــانی عەرەبـــی و غەزەلـــی فارســـی دەری، ســـۆزی ئەوان ناخرۆشـــێنێ و دڵ و هەســـتیان نـــاڵەرزێنێ)[37]. ئەمەش بەڵگەیەکـــی دیـــکەیە کە کـــورد هەمیشـــە دڵـــی بـــۆ زمـــانەکەی خـــۆی لێیـــداوە، هەســـتی و ســـۆزی بە هـــۆنراوەی زمـــانی دیتران نەخرۆشاوە.

مینۆرســـکی ســـەبارەت بە زمـــانی کـــوردی دەنووســـێ: (زمـــانی کـــوردی لە نێـــو بنەمـــاڵەی زمـــانە ئێرانیەکانـــدا جێـــی گرتـــووە، لەم خێـــزانەدا زمانەکـــانی فارســـی، ئەفغـــانی، بەلـــوچی و ئاســـییەکانی قەفقاســـیا جێـــوارن. زمـــانی کـــوردی، "فارســـی زیـــان لێـــدراو نیـــیە"، بەڵکـــو زمـــانێکی جیـــاوازە، دەســـتووری زمـــانی و پەیوەنـــدی لەگەڵ زمـــانی فارســـیدا

---

37 - شمس الدين محمد بن قيس الرازی، ***اَلمُعْجَم فی مَعاييرِ أشعارِ العَجَم***، ص ١٩٤، تهران ١٣٨٨.

وەک پەیوەندی نێوان زمانی ڕووسی و سربییە، یان وەک لادینی سویسرا و زمانی ئیتالییە)[38].

دکتۆر محەمەد حەلیم تەنویر سەبارەت بە جیاوازی فارسی و پەهلەوی ڕاشکاوانە نووسیویەت: (یەکێک لە بەڵگەی بەهێزی جیاوازی پارسی دەری لە پەهلەوی بەردنووسێکە کە لە - سرخ کوتل بغلان- دۆزراوەتەوە، ئێستا بەردنووسە دۆزراوەکەی بەغلان کە بە زمانی دەری تەخاری و ڕێنووسی یۆنانی دەبینم، دان بەوە دەنێم کە فارسی لە پەهلەوی جیا نەبۆتەوە، بەڵکو لە ماوەی هەزار و هەشت سەت ساڵ تا دوو هەزار ساڵ پێش ئەوە لە تەخارستان، زمانی ئاخاوتن و نووسین و وێژە بووە، لەو بیست و پێنج دێرە نووسراوەیەدا نزیکەی 160 وشە بە هەمان شێوەی دێرێن و دیرۆکی لەبەردەستدان، بەهۆی ئەو بەڵگە بەهادارەوە گۆڕانی بەرچاو بۆ ڕامان و لێکدانەوەی زمانناس و دیرۆکناسان پێش هاتووە کە بیرورای پێشوو دەلەرزێنێ)[39]. بە گوێرەی قسەی ئەو نووسەرە بێ، ئیدی فارسی و فارسی دەری دریژکراوەی زمانی پەهلەوی نین، بەڵام وشە گەلێکیان لەو زمانە قاچاندۆتەوە.

---

[38] - اسعد رشیدی، تاریخ کرُد و کرُدستان در پژوهشهای دانشمندان روس، https://iranglobal.info/، شنبه, می 25، 2013.

[39] - دکتور محمد حلیم تنویر، زبان دری، فارسی قدیم نیست، https://www.heratonline.com

ڕێنووسی سازگار

لە ڕێنووسی ئاڤێستایی و پەهلەویدا سەر و بۆر (فتحة، کسرة، ضمة) نەبووە، لە ڕێنووسی ئێستای کوردیشدا ئەمانە نین، بەڵام لە فارسیدا بە لاساییکردنەوەی عەرەب و بە بیانۆی ئەوەی کە نووسین کورت دەکاتەوە، سەر و بۆر دەکار دەکرێ. لێرەدا چەند وشەیەک بە نموونە دەهێنینەوە، بەوهۆیەشەوە سازگاربوونی ڕێنووسی پەهلەوی و کوردی خۆیا دەبێ.

پەهلەوی	کوردی	فارسی
بون	بون	بن
پور	پور	پر
میهر	میهر	مهر
ئوشتر	ئوشتر، حوشتر	اشتر
گومان	گومان	گمان
ئەبەخش	ئەبەخش	ابخش
ئەباگ	ئەباگ	اباگ
ئەپەتمان	ئەپەتمان	اپتمان
کامەکیهـ	کامەکیهـ	کامکیه

ڕاستییەکەی کێشەی گەورە لە ڕێنووسی فارسیدا هەیە، منداڵ کە دەچێتە فێرگە و دەیەوێ خوێندن و نووسین فێربێ، هەر لە دەستپێکدا دووچاری کێشەی گەورە دەبێتەوە؛ ئەو کێشانەش بەهۆی لەبار نەبوونی ڕێنووس و هەبوونی سەروبۆرەوە بەرۆکی دەگرن. بۆ نموونە:
ئەوان دەنووسن |گل| دەتواندرێ ئەم وشەیە بە (گل، گول، گەل، گیل) بخوێندرێتەوە. یان دەنووسرێ: زبان دراز، بەڵام ڕاستییەکەی ئەوەیە کە زەبان دەراز بخوێنرێتەوە. خۆ ئەگەر دەنووسرێ: واحد پول کشور ما، دەبێ بخوێندرێتەوە واحیدێ پولێ کیشوەرێ ما؛ ئایا منداڵی سەرەتایی دەتوانێ بەڕەوانی ئەو سەروبۆرانە لە یەکدی جیابکاتەوە؟
کێشەی ڕێنووس لە کۆتاییەکانی دەستەڵاتی ساسانیدا سەری هەڵدا، دواتر لەسەردەمی خەلافەتی عەباسیدا هەندێک لەو پەرتووکانەی کە سووتێندرابوون، دووبارە نووسرانەوە؛ لەوێش هەڵەی ڕێنووس دووپات کرایەوە، بەو هۆیەوە بۆ خوێندنەوەی ئەو نووسراوانە، گرفت و کێشەی گەورە بەجێ ماون. پاشان کە ئابێی نوێ سەرپشک کرا، ئیدی ئەو کێشەیە لەنێو زمانی فارسیدا دووپات کرایەوە کە هەتا ئێستاش هەر بەردەوامە. خۆشبەختانە خەمخۆران و مامۆستایانی زمانی کوردی، لێزانانە ئەو کێشەیەیان چارەسەر کردووە و ئاسانکاری و هاوکاری باشیان بۆ خوێندنەوە پێشکەش کردووە.

ڕەسەنایەتی پیتی 'ۆ'ی کۆتایی

لە کۆتایی هەندێک وشەی پەهلەویدا، پیتی 'و' یان 'ۆ' نووسراوە، زۆربەی زمانزانە ئێرانییەکان هەبوونی ئەو پیتە لە کۆتایی ئەو وشانە بە زیاد دەزانن و پێیانوایە کە بۆ بێدەنگ کردنی وشەکە داندراوە. ئەو بۆچوونەش سەرچاوەی لەوەوە گرتووە کە هەبوونی ئەو پیتە لە کۆتایی وشەکاندا، لەزمانی فارسیدا بێواتا خۆی دەنوێنێ.

ڕاستییەکەی ڕۆژهەڵاتناس و شارەزایانی زمانە دێرینەکان لەو باوەڕەدان کە لە فارسی باستاندا پیتی 'ۆ' یان وای ڕاکێشراو (وو) لە کۆتایی ڕەگ (ڕەگی کار و قەدی چاوگ)دا دەگمەن بوون، تەنیا ئاماژە بە وشەی 'تەنوو' کراوە، کە ئەویش لە سانسکریتی و ئاڤێستایی هەر تەنوو(تەن) بووە، بە گریمانی زۆریشەوە لەوان وەرگیراوە. لەلایەکی دیکەوە لە نێو زمانی ئاڤێستاییدا ژمارەی ئەو وشانەی کە کۆتاییان بە 'ۆ' هاتووە، یەکجار زۆرن، بۆ نموونە: [زرەیۆ، مەنۆ، زوورۆ، ڕەئۆچۆ، بەرۆ، مینۆ، زەنتۆ، زەرەنۆ، تەیبیۆ، تەرشۆ، تیشەڕۆ، یاتۆ]، هەڵبەت زمانی میدی (مادی) و ئاڤێستایی هەر یەکزمان بوون، هەروەها پەهلەوی ئەشکانی و پەهلەوی ساسانیش دریژەپێدەری زمانی میدین، بۆیە 'ۆ' و 'وو' لە کۆتایی ڕەگی کار و لە کۆتایی وشەکاندا مابوونەوە. ئێستاش لە زمانی کوردیدا ئەو ڕەگانەی کە کۆتاییان بە 'ۆ' یان 'وو' هاتووە، بەرچاون، بۆ نموونە: [ڕۆ، ڕەگی

ڕۆیشتن؛ خۆ، ڕەگی خواردن؛ شۆ، ڕەگی شووشتن و شۆردن؛ هاژۆ، ڕەگی هاژۆشتن]. هەروەها پیتی 'ۆ'ی کۆتای وشە لە زاراوەکانی کردکیدا (زازاکی) و کرمانجی و بادینیدا هەر ماوەتەوە. هەروەها لە نێو زاراوەکانی دیکەی کوردیشدا ژمارەیان زۆرە. ئەمڕۆ ژمارەی ئەو وشانەی زمانی کوردی کە کۆتاییان بە 'ۆ' هاتووە هێندە زۆرن و ناتوانین هەموویان بژمێرین؛ بۆیە وەک نموونە ئاماژە بەم وشانە دەکەین: (کوردۆ، کارۆ، دارۆ، زارۆ، شارۆ، خەپۆ، ئاپۆ، مامۆ، لالۆ، کالۆ، حاجۆ، عەدۆ، مادۆ، دلۆ، خەجۆ، ڕەشۆ، مەمۆ، .....)، هەڵبەت ئەم {ۆ}یە وەک پاشگر دەچێتە سەر ناوی نێرو مێ و دەیناسێنێ، یان وشەیەکی نوێ دروست دەکات و خاوەندارێتی لێدەکات. لە زمانی یۆنانیدا (ۆس) هەمان ڕۆڵی پاشگری {ۆ}ی کوردی دەبینێ. بۆ نموونە: وشەی 'پەتر'ی میدی(پەهلەوی) کە واتای باوک دەدات، لە یۆنانی و سریانی بووە بە پەترۆس، بەڵام لەنێو زمانی دێرینەدا هەر بە پەترۆ جێوار بووە.

بەهۆی بێ ئاگایی و فەرامۆش کردنی زمانی کوردی، مخابن ئەوانەی بەردنووس و دەستنووسەکانیان خوێندۆتەوە، ئەو پیتەیان بە زیادە وێنا کردووە و بە بێدەنگ کردنی وشە وێنایان کردووە، هەربۆیە، وێڕای ئەوەی کە وشەی ئیرانویچۆ تۆمار کراوە، کەچی ئەوان بە ئیران ویچ دەیخوێننەوە. پاپەکانۆ یان پاپکانۆ تۆمار

کـــــراوە، ئەوان بە پاپەکـــــان دەیخـــــوێننەوە. نووســـــراوە یەســـــینۆ، ئەوان بە یەزدان دەیخـــــوێننەوە (هەر یەســـــن و مەزنی کوردین).

لەلایەکـــی دیـــکەوە، بـــۆ کـــورد شـــاراوە نیـــیە، کە لە زۆربەی زاراوەکـــانی کوردیـــدا، لە هەنـــدێک نـــاو و جێنـــاو، پیتـــی 'ۆ' بـــۆ نێـــر و 'ێ' یـــان 'ا' بـــۆ مـــێ مـــاوەتەوە. لە کردکیـــدا دەگوترێ:

1 - ئازادۆ نان وەنۆ (ئازاد نانی دەخوا). 'ۆ' بۆ نێر.

2 - ئەحـــمەدۆ دەرگـــۆ ســـوورۆ قەلەو ڤـــانۆ.(ئەحمەدە دریژی سوورەی قەڵەو دەڵێ).

3 - مەردمـــۆ بـــێ ئەقـــل نـــێ کـــاری کەنـــۆ(مرۆڤی بـــێ ئەقـــل ئەم کارە دەکات).

4 - شـــیلانا نـــان وەنـــا (شـــیلان نـــانی دەخـــوا). 'ا' بـــۆ مێ.

هەروەهـــا چەنـــد دێڕیـــک لەم ســـترانە فۆلکلـــۆرییەی کرمـــانجیش دەنووســـینەوە کە زۆر بە ئاشـــکرا 'ۆ'ی کۆتـــایی وشە بەدیار دەکەوێ و خۆی دەنوێنێ:

تو ژ نۆبێ وەرە خوارۆ، هەی لۆلۆ لۆ وەی لۆلۆ لۆ،
شەڤ یەکە و دز هەزارۆ.
لاوکۆ نۆبەتدارۆ، هەی لۆلۆ لۆ وەی لۆلۆ لۆ،
شەڤ یەکە و دز هەزارۆ.

بـــا ئەم گـــۆرانییە فۆلکلـــۆرییەی نـــاوچەی ســـنەش وەک دواین نموونە بنووسین:

ڕاوەستیام وە حەسارۆ
حەسار وە بان دیوارۆ
شەو و ڕۆژ دوعا کردم
خوایە بکەومە خوارۆ
یێژم هیچم لێ نایێ
ئەکەومە باوەش یارۆ
دەبێرۆ دەبێرۆ
بێرۆ ئیتر مەچۆرۆ
گەر خراو بیمان بۆت
ئیتر بڕۆ مەیەرۆ
مەیەرۆ مەیەرۆ
ئیتر بڕۆ مەیەرۆ

لەلایەکـــی دیکەشـــەوە، لە ئـــامرازی بانگکردنـــدا جیـــاوازی لەنێـوان نێـر و مێـدا هەیە. بـۆ نێـر (هـۆ، ۆ) و بـۆ مـێ (هـێ، ێ) دەکار دەکرێ. بۆ نموونە:

1 - **ۆ** بۆ نێر: هەڤالنۆ ڕابن.
2 - **هۆ** بۆ نێر: هۆ پێشمەرگە، وەلاتێ خۆ بپارێزە.
3 - **ێ** بۆ مێ: پووری وریابە، نەکەویت.
4 - **هێ** بۆ مێ: هێ دلبەرا من، بەرسڤا من بدە.

جێناوی ئاماژە (نیشانە)

لە زمـــانی ئاڤێســـتاییدا جێنـــاوی ئامـــاژەی کەســـی بەم شێوەیە بوون:

بۆ تاکی نزیک: ئیمە (ئەییم بۆ نێر، ئیم بۆ مێ)

بۆ تاکی بێگیانی نزیک، ئیمەت

بۆ تاکی دوور: ئەووە (بۆ نێر هاو، بۆ مێ هاو)

بۆ تاکی بێگیانی دوور: ئەووەت

بۆ کۆی نزیک: ئیمی بۆ نێر، ئیمۆ بۆ مێ

بۆ کۆی بێگیانی نزیک: ئیمە

بۆ کۆی دوور: ئەووی بۆ نێر، ئەوۆ بۆ مێ.

بۆ کۆی بێگیانی دوور، ئەووە

جێنـاوی ئامـاژەی کەسـی لە زمـانی پەهلەویـدا بەم شـێوەیە بوون:

1 - بۆ تاکی نزیک: ئیم و ئێن.

2 - بۆ تاکی دوور: هەوو، هان (هو).

3 - بۆ کۆی نزیک: ئۆیشان

4 - بۆ کۆی دوور: ئەڤێشان

5 - بۆ کۆی دوورتر: ئۆشان

ئێستا لە نێو زمانی کوردیدا بەم شێوەیەن:

زاراوەی سۆرانی:

بۆ تاکی نزیک: ئەمە.

بۆ تاکی دوور: ئەوە.

بۆ تاکی دوورتر: ئەوێیێ.
بۆ کۆی نزیک: ئەمانە.
بۆ کۆی دوور: ئەوانە.
بۆ کۆی دوورتر: ئەوانێیێ.

لە بادینی:
بۆ تاکی نزیک: ئەڤە، (ڤی بۆ نێر و ڤێ بۆ مێ).
بۆ تاکی دوور: ئەو، (وی بۆ نێر، وێ بۆ مێ).
بۆ تاکی دوورتر: 'ئەوێیا' بۆ نێر' و 'ئەواها' بۆ مێ'.

لە هۆرامیدا:
بۆ تاکی نزیک: 'ئێڎ' .
بۆ تاکی دوور: ئاڎ.
بۆ تاکی دوورتر: ئوڎ .
بۆ کۆی نزیک: ئێڎێ.
بۆ کۆی دوور: ئاڎێ.
بۆ کۆی دوورتر: ئوڎێ.

لە کردکی دا:
بۆ تاکی نزیک: نۆ بۆ نێر، نا بۆ مێ.
بۆ تاکی دوور: ئۆ بۆ نێر، ئا بۆ مێ.
بۆ کۆی نزیک: نێ (نێ بۆ نێر و نایە بۆ مێ)
بۆ کۆی دوور: ئێ (ئێ بۆ نێر و ئایە بۆ مێر).

هەروەها جێناوی ئاماژەی کەسی لە نێو زمانی فارسیدا، بریتین لە:

بۆ تاکی نزیک: ئین(این).

بۆ تاکی دوور: ئان(آن).

بۆ کۆی نزیک: ئینها (اینها).

بۆ کۆی دوور: ئانها (آنها- آن ها.

جێناوی ئاماژەی شوێن لە زمانی ئاڤێستاییدا:

بۆ نزیک : ئیذا، ئیغە، ئەدێ و ئەثرە.

بۆ دوور: تەذا ، ئەڤەثرە، ئەڤەذە.

لە زمانی پەهلەوی ساسانیدا، بریتی بوون لە:

بۆ نزیک: ئیتەر(ئیدەر)، ئاڤار.

بۆ دوور: ئۆد، ئانۆد.

بۆ دوورتر: ئۆرۆن.

جێناوی ئاماژەی شوێن لە نێو زمانی کوردیدا بەم شێوەیەن:

لە زاراوەی سۆرانیدا:

بۆ نزیک: ئێرە.

بۆ دوور: ئەوێ.

بۆ دوورتر: ئەوێندەرێ.

لە زاراوەی بادینیدا:

بۆ نزیک: ڤێرێ، ڤێرە.

بۆدوور: وێرێ.

بۆ دوورتر: وارا.

لە هۆرامیدا:

بۆ نزیک: ئینە.

بۆ دوور: ئانە.

بۆ دوورتر: ئوونە.

لە کردکی دا:

بۆ نزیک: تییا

بۆ دوور: ئوجا

هەروەها لە نێو زمانی فارسیدا، بەم شێوەیەن:

بۆ نزیک: ئینجا (اینجا).

بۆ دوور: ئانجا (آنجا).

بەڵێجگە لەوەی کە جێناوە دێرینەکان، ئێستا لە نێو زمانی کوردیدا هەن، زۆر بە ئاشکرایش دەبیندرێ کە جێناوی نێر و مێ لە زمانی ئاڤێستایی(میدی) و پەهلەوی(ئەشکانی و ساسانی)دا هەبوون، ئێستا لەنێو زاراوەکانی کردکی، بادینی و هۆرامیدا پارێزگارییان لەخۆیان کردووە. بەو هۆیەشەوە ڕایەڵەی نزیکایەتیان بە پتەوی هێشتۆتەوە.

ڕۆڵی پاشگری 'ک' لە چێ کردنی وشەدا

لە زمانی پەهلەویدا پاشگری (ک) هەبووە، بەو هۆیەوە چ بە تەنیا و چ بە هاوکاری پیتی دیکە، بە چەندین شێواز، ڕۆڵی خۆی لە دروست کردنی وشەدا گێڕاوە. دەکرێ بگوترێ وەک دایکێکی لێهاتوو منداڵەکانی خۆی ڕازاندۆتەوە و پەروەردەی کردوون.

1 - (**ک**) بۆ دروستکردنی وشەی نوێ.

وەک: پەهلو+ک= پەهلوک؛

2 - (**هک**) بۆ بچووک کردنەوە.

وەک: وەرد+هک= وەردەک؛ نیهات+هک= نیهاتەک؛ پەشم+هک= پەشمەک؛ ڕۆچن+هک= ڕۆچنەک؛ پەنج+هک= پەنجەک؛ پووت+هک= پووتەک؛ ڤێشات+هک= ڤێشاتەک؛ پاپ+هک= پاپەک.

3 - (**وک**) بۆ دروستکردنی وشەی نوێ.

وەک: تەن+وک= تەنوک؛ بان+وک= بانوک؛ بورز+وک= بەرزوک؛ پاز+وک= پازوک؛ پەڕ+وک= پەڕوک؛ تور+وک= توروک؛ دان+وک= دانوک.

4 - (**ۆک**) بۆدوست کردنی وشەی نوێ.

وەک: پەرست+ۆک= پەرستۆک، خوەست+ۆک= خوەستۆک؛ ئاتەر+ۆک= ئاتەرۆک.

5 - (**ک**) دەبێتە پاشگر، بەڵام لە واتای وشەکە ناگۆڕێ.

وەک: دانا+ک= داناک؛ چارە+ک= چارەک؛ پەهلەوی+ک= پەهلەویک؛ بازو+ک= بازوک.

6 - (**یک**) کە پەسن دروست دەکا.

وەک: بار+یەک= باریەک؛ بام+یەک= بامیەک؛ ساهە+یک= ساهیک؛ ئەپار+یەک= ئەپاریەک؛ پەڕ+یەک= پەڕیەک؛ گرام+یک= گرامیک.

ئێستا ئەگەر بە نێو زاراوەکانی کوردیدا بگەڕێین، پاشگری **' ک '** بەهێزی خۆی پێشان دەدا. لە زمانی کوردیشدا ئەرکی جۆراوجۆڕەی لە ئەستۆ گرتووە.

1 - (**ۆک**) بۆ بچووک کردنەوە.

وەک: ئازاد=ۆک= ئازادۆک. برایم+ۆک= برایمۆک.

2 - (**ک**) لە دروستکردنی وشەی نوێدا ئەرکی خۆی جێبەجێ دەکا.

وەک: دای+ک= دایک؛ باو+ک= باوک، لاو+ک= لاوک؛ ناز+ک= نازک؛ کار+ک= کارک.

3 - (**ک**) ئەرکی ناساندن لە ئەستۆ دەگرێ.

وەک: میر و میرک؛ ژن و ژنک؛ کچ و کچک؛ کوڕ و کوڕک؛ بەڵام لە زاراوەی سۆرانیدا 'ەکە' وەک پاشگر دێت و ناوی تاک دەناسێنێ. وەک:

کوڕ+ەکە= کوڕەکە؛ ئەسپ+ەکە= ئەسپەکە؛ نان+ەکە=نانەکە؛ دار+ەکە= دارەکە.

هەروەها (ەکان) وەک پاشگر ناوی کۆ دەناسێنێ، وەک:

کوڕ+ەکان= کوڕەکان؛ ئەسپ+ەکان= ئەسپەکان؛ دار+ەکان= دارەکان؛ بزن+ەکان= بزنەکان.

4 - (**یک**) بۆ ئافراندنی وشەی نوێ، وەک:

تار+یک= تاریک؛ بار+یک= باریک؛ نێز+یک= نێزیک.

لە زمانی فارسیدا (ک) وەک پاشگر ئەم ئەرکانەی لە ئەستۆ گرتووە.

1- **(ەک)** بۆ بچووک کردنەوە، وەک: مەردەک(مردک)؛ ژەنەک (زنک)؛ ڕوباهەک (روباهک).

2- (**یک**) بۆ دروست کردنی وشەی نوێ،

وەک: (تاریک، نەزدیک/ نزدیک، باریک).

وشەی دێرین و نەگۆڕاو

هەرچەندە لە زۆربەی قۆناغەکانی دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی ساسانی، زمانی پەهلەوی بە زمانی زەندیق ناودێر کراو بووە، هەروەها لە هەندێک قۆناغیشدا زمانی کوردی نکۆڵی لێکراوە و هەوڵی سڕینەوەی دراوە، بەڵام دیسانەوە سەدان وشەی ساسانی بەهەمان واتا و دەنگی خۆی لە نێو زمانی کوردیدا ماوەتەوە، لێرەدا هەندێک وشە وەکو نموونە دەخەینە بەرچاوان:

سوند، لە بنزاراوەی هەولێرێ بە سوند و لە بادینی بە سۆند ماوەتەوە و لەهەندێک شوێنی دیکە بۆتە سوێند، بەڵام لە فارسیدا بۆ سۆگەند و قەسەم (سوگند، قسم) گۆڕاوە.

پەتران، ئەم وشەیە لە زمانی کوردی بە بەتران ماوەتەوە و لە فارسی بۆ مەغرور (مغرور) گۆڕاوە.

کەپچک، لە نێو زمانی کوردی بە شێوەی کەوچک و کەڤچک ماوەتەوە، بەڵام لە فارسی بووە بە قاشوق (قاشق).

هەمبانە، لە زمانی کوردی وەک خۆی ماوەتەوە، بەڵام لە زمانی فارسی بۆ کیسە گۆڕاوە.

ماسی، لە نێو زمانی کوردی وەک خۆی ماوەتەوە و لە فارسیدا پیتی 'س' بۆ پیتی 'هـ' گۆڕاوە و ئێستا بە ماهی جێوارە.

هێسر، ئەسر، لە نێو زمانی کوردی بە هێسر، ئەسرین ماوەتەوە، بەڵام لە فارسی بۆ ئەشک (اشک) گۆڕدراوە.

میز، لە نێو زمانی کوردی وەک خۆی ماوەتەوە، بەڵام لە فارسی بۆ ئیدرار (ادرار) و شاش گۆڕاوە.

ئەنگوست، لە زمانی کوردی، بەتایبەتی لە زاراوەی بادینی و بنزاراوەی هەولێرێ بە ئەنگوست ماوەتەوە، بەڵام لە نێو زمانی فارسی بۆ ئەنگوشت (انگشت) گۆڕاوە.

ئەوزار، ئەم وشەیە لە نێو زمانی کوردی بە ئەوزار و ئامراز جێوارە، بەڵام لە فارسی بۆ ئەفزار گۆڕاوە.

ئەژنۆک (ئوشنۆک)، لەنێو زمانی کوردی بە ئەژنۆ جێوارە و لە زمانی فارسی بۆ زانو گۆڕاوە.

ئێوارەک، لە نێو زمانی کوردی بە ئێوارە و هێڤارە جێوارە، بەڵام لە نێو زمانی فارسی بۆ عەسر (عصر) گۆڕاوە.

سزاک، لەنێو زمانی کوردی بە سزا ماوەتەوە و لە نێو زمانی فارسی بۆ موجازات (مجازات) گۆڕاوە.

سۆر، لەنێو زمانی کوردی بە سۆر و سوور جێوارە، بەڵام لە زمانی فارسی بۆ قێرمز (قرمز) گۆڕاوە.

ماچە، لە نێو زمانی کوردی بە ماچە ماوەتەوە و لە زمانی فارسی بۆ گورێ خەر (گورخر) گۆڕاوە.

مەزن، لە نێو زمانی کوردی وەک خۆی ماوەتەوە، کەچی لە زمانی فارسی بۆ بوزرگ (بزرگ) گۆڕاوە.

هامین، لە نێو زمانی کوردی بە هامین، هامن، هاوین و هاڤین جێوارە بەڵام لە نێو زمانی فارسی بۆ تابستان گۆڕاوە.

هەویر، **هاویر**، لە نێو زمانی کوردی بە هەویر و هەڤیر جێوارە، بەڵام لە نێو زمانی فارسی بۆ خەمیر (خمیر) گۆڕاوە.

پۆز، لە نێو زمانی کوردی بە پۆز و قەپۆز جێوارە، بەڵام ئێستا لە فارسی بۆ بینی و دەماغ (بینی، دماغ) گۆڕاوە.

ئێـــزەگ، ئەزەگ، ئێســـتا لە زمـــانی کـــوردی بە ئێـــزەگ و ئێزنـــگ جێوارە، لە فارسیدا بۆ هیزم گۆڕاوە.

دیـــل، ئەم وشـــەیە لەنێـــو زمـــانی کـــوردی بەهەمـــان واتـــای خـــۆی مـــاوەتەوە، بەڵام لە زمـــانی فارســـی بـــۆ ئەســـیر گـــۆڕاوە، هەرچەنـــدە کە ئەســـیریش وشـــەیەکی دێرینـــی ســـۆمەرییە و عەرەب وەریانگرتووە.

بەن، ئەم وشـــەیە ئێستاش لەنێـــو زمـــانی کـــوردی بەهەمـــان واتـــای خۆی جێوارە، بەڵام لە زمانی فارسی بۆ ڕیسمان گۆڕاوە.

جلـــووەرگ، ئەم وشـــەیە لەنێـــو زمـــانی کـــوردی بە جلـــوبەرگ و جلـــووەرگ جێـــوارە و لەنێـــو زمـــانی فارســـی بـــۆ لیبـــاس و پۆشـــاک گۆڕاوە.

بەور، ئەم وشـــەیە لە نێـــو زمـــانی کـــوردی بەهەمـــان واتـــا و گـــۆکردنی خـــۆی مـــاوتەوە، بەڵام لە فارســـی بـــۆ بەبـــر (ببـــر) گۆڕاوە.

دار، ئەم وشـــەیە لە نێـــو زمـــانی کـــوردی بەهەمـــان واتـــا و گـــۆکردنی خـــۆی مـــاوەتەوە، بەڵام لە نێـــو زمـــانی فارســـیدا تەنیـــا هاوواتاکەی، واتە درەخت ماوەتەوە.

شێوازی خوێندنەوەی دەقەکان

ئەگەر چەند نموونەیەک لەو دەقانە وەربگرین کە لە لایەن دیترانەوە خوێنراونەتەوە، ئینجا پیتەکانیان لەگەڵ پیتی ئێستا بەراورد بکەین، یەکسەر دەردەکەوێ کە چەندە چەواشەکارییان تێدا کراوە. هەرچەندە من ناتوانم قامکی تۆمەت بۆ تۆژەرە بیانیەکان درێژ بکەم، بەڵام ناچارم کە پیت بە پیت وشەکان بنووسم و دواتر کۆیان بکەمەوە.

	مفرد		جمع		
اول شخص :	𐭠𐭬 ئەوەهەم	ham	من هستم	𐭠𐭬𐭩𐭬 ئەوەهێم	hēm ما هستیم
دوم شخص :	𐭠𐭬𐭩 ئەوە هەی	hā(h)	تو هستی	𐭠𐭬𐭩𐭬𐭩 ئەوەهێت	hēt شما هستید
سوم شخص :	𐭮𐭮 هەیت	hast	او هست	𐭠𐭬𐭩𐭬𐭭 ئەوەهەد/ ئەوە هەند	hand آنها هستند

ئەم نموونەیە لە لاپەڕە ١٣٥ی پەرتووکی "دستور زبان فارسی میانه" [40]تۆمار کراوە و منیش پیتەکانم کۆ کردۆتەوە

[40] - ڕۆستۆرگوەڤا، دستور زبان فارسی میانه، مترجم: دکتر ولی الله شادان، تهران ١٣٧٩ خورشیدی، ص ١٣٥.

و بە شـــێوەیەکی دیـــکە هـــاتوونەتە دەســـت کە زۆر لە ئێســـتای کوردییەوە نزیکن.
با پیتەکان بەو شێوەیە بنووسینەوە کە تۆمار کراون.

	ئە	ا	و
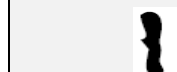	ن		هە/ ئە
	م	د	ی
	ت		د

ئێســـتا ئەگەر پیتەکـــان کـــۆ بکەیـــنەوە، دەبینـــین کە وشـــەکان زۆر جیـــاوازترن لەو شـــێوەیەی کە ئەوان تۆماریـــان کـــردوون.
ڕاستییەکەی ئاکام بەم شێوەیە خۆیا دەبێ:
کەسی یەکەم: ئەوە هەم (منم)، ئەوە هەیم (ئێمەین).
کەسی دووەم: ئەوە هێی (تۆی)، ئەوە هەیت (ئێوەن).
کەسی سێیەم: هێت (ئەوە، هەوە)، ئەوە هەد(ئەوانن).
هەروەهـــــا ئەم نمـــــوونەیەش لە لاپەڕە ١٧٦ی ســـــەرچاوەی پێشوو وەرگیراوە.

خـــۆ دەکـــرێ بەم شـــێوەیە بخوێنـــدرێتەوە: [ئەپـــاپ (هەپەپ) گوپتـــۆ] ئەوان بە ئەپـــاچ گـــوفتەن وێنایـــان کـــردووە و بە

بازگوفتەن لێکیان داوەتەوە، بەڵام ئەگەر ئەپاپ گوپتۆ لەگەڵ (دووپات گوتی، دووبارە گوتیەوە) بەراورد بکەین، ڕاستە و ڕاست دێتەوە. کە وشەکان هەڵدەوەشێنین، وشەی یەکەم بەم شێوەیە دەردەکەوێ: [ئە، پ، ئە، پ]، هەروەها وشەی دووەمیش ئاوا خۆی دەنوێنێ: [گ، و(ۆ)، پ، ت، ۆ]. ئەگەر بۆ زاراوەی کردکی بگەڕێینەوە کەپێشتر ئاماژەمان پێکردبوو، دەبینین چونکە بکەر نێرە ئیدی 'ۆ' وەردەگرێ. واتە گوپت دەبێ بە گوپتۆ. بەوهۆیەوە دەیناسینەوە کە پیاوەکە دووپات گوتویەتی، بەڵام ئایا ئەمە لەگەڵ زمانی فارسیدا دەگونجێ؟
ئەم دێرە لە داستانی درەختا سۆریک وەردەگرین و بەراوردی دەکەین:

mēx až man karēnd kē tō sarkūn kūžēnd

مێگ(مێخ) من ل کرێند منو لک سەرکۆ کوژێند

دەکرێ **منو لک** بە هوزواریش وەربگرین و واتای (کێ بۆ تۆ) بدات.
کەچی ئەوان بەم شێوەیە دەیخوێنەوە:

هەروەها بەم شێوەیە کردوویانە بە فارسی:

میخ از من کنند که سر تو را آویزند

ئەگەر دەقە پەهلەوییەکە بەو ڕێنووسە بۆ کوردێک بخوێنیتەوە، بێگومان هەندێکی لێ تێدەگات، بەڵام لەوانەیە فارسێک هیچی لێ تێنەگات. نووسەرە فارسەکە چونکە خۆی لە وشەکە تێناگات، ئیدی بێپەروا وشەی

'سەرکۆ' تێکدەشکێنێ و پێتی کۆتایی وشەکە لادەبات و نایخوێنێتەوە، بۆیە لە ئاکامدا نووسیویەتی کە[41] :

و درین صورت هجایِ آخرِ واژهٔ 𐭥𐭫𐭩𐭥 ، یعنی ـ 𐭥𐭩 ، با حذف (۱) از آخر، که‌معمولاً در آخرِ واژه‌هایِ پهلوی‌افزوده میشود،و غیر ملفوظ است ، تکرار هجایِ اول واژهٔبعد وخطایِ نویسنده است. وبه‌این ترتیب معنی‌این بیت‌چنین‌میشود.

چوب از من کنند که سرتورا آویزند (یاکوبند)

من پێموایە، ئەگەر نووسەرەکە زمانی کوردی بزانیبایە، هەرگیز لێکدانەوەی هەڵەی بۆ وشەی سەرکۆ نەدەکرد و پەی بە وشەی کوژێند دەبرد.

ئەم ڕستەیە 𐭥𐭫𐭩𐭥 𐭩𐭱𐭲𐭹 [42]لە پیتەکانی (ب،و،ە، ک،ر،ت،و،ن) پێکهاتووە و بە (بووە کرتن، بووە کرتون و بووە کرتۆ) دەخوێندرێتەوە، کەچی ئەوان بە واتای 'بە کردن، دور کردن' وەریانگرتووە، بەڵام لە کوردیدا دەبێ بە: بووە کردن. بێگومان ئەم شێوازی دەربڕینە لە نێو ڕێزمانی کوردیدا بەرچاو دەکەوێ؛ بۆ نموونە: دەگوترێ: (بووە گریان، بووە ڕاکردن، بووە ڕاکێشان) واتە بوو لە پێش 'چاوگ 'ەوە دێ، بەڵام لە نێو زمانی فارسیدا ئەو دەربڕینە نییە، بۆیە سەر و گوێلاکیان شکاندووە و سووکیان کردووە.

با ئەم ڕستانەی زمانی کوردی وەربگرین:

1 - **کە زەنگی مەترسی لێبدا، بوو بە هەڵاتن (بووە هەڵاتن).**

2 - **کاتێ سەربازەکان تەقەیان لە خەڵک کرد، بوو بە ڕاکردن(بووە ڕاکردن).**

---

[41] - ماهیار نوابی، درخت آسوریگ، انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، مرداد ماه ۱۳٤٦، ص ٤۷.

[42] - ابراهیم میرزای ناظر، خود آموز زبان پهلوی، تهران ، ۱۳۷۸، ص ٥٤.

کێشەی هوزواریش چییە؟

دەگـوترێ بـۆ یەکەمـین جـار وشـەی زەوارش لە پەڕتـووکی ئەلفەرهرسـت (الفهرسـت)ی 'ئیـبن نەدیـم'دا بەکـار هـاتووە و مەبەسـت لەو وشـە ئەرمەنـی و سـریانیانە بـووە کە لە نووسـراوەکانی پەهلەویـدا تۆمـار کـراون. ڕاسـتییەکەی وشـەی هوزواریشـن لە زمـانی پەهلەویـدا واتـای لێکـدانەوە و شـرۆڤەکردنی داوە، بەڵام هەتـا ئێسـتا لێکـدانەوەی جیـاواز بـۆ بەکارهێنـانی ئەو وشـانە لە نێـو زمـانی پەهلەویـدا کـراون، هەریەکە بە ئـارەزووی خـۆی وێنـای کـردووە. هەنـدێک پێیـانوایە کە ئەو وشـانە لە لایەن میرزاکـانی ئەرمەنیـیەوە تۆمـارکراون، بەڵام لە خوێنـدنەوەدا بە هاوواتـا پەهـلەویەکەی خـوێنراونەتەوە، یـان دەگـوترێ کە میرزاکـانی ئەوێ ڕۆژێ گـۆڕکردنی هوزواریشـەکانیان نەدەزانـی[43]، بەڵکـو تەنیـا بە وێـنەکە، وشـەکەیان دەناسـیەوە. ئەم بۆچـوونە هـیچ بنەمـای زانسـتی نیـیە، چـونکە ڕێـی تێناچێ کە وشـەی لەحمـا بنووسـرێ و بە نـان بخـوێنرێتەوە، یەومەن بنووسـرێ بە ئێـک ڕۆژ بخـوێنرێتەوە، جەلتـا بنووسـرێ و بە پێسـت بخـوێنرێتەوە، لـیلا بنووسـری و بە شـەپ بخوێنـدرێتەوە، بەڵام لەوانەیە میرزاکـان، ئەوانەی کە نامەکانیـان خوێنـدۆتەوە، ڕاسـتەخۆ دەقەکانیـان نەخوێنـدبێتەوە، بەڵکـو بـۆ ئەوەی بەرانبەرەکەیـان تێبگەیەنن، تەنیا ناوەڕۆکەکانیان بۆ وەرگێڕاون.

---

[43] -ژاله آموزگار، زبان پهلوی، ادبیات و دستور آن، چاپ چهارم، تهران ۱۳۸۲ خورشیدی، ص٦٠.

هەرچەندە کە ڕۆژهەڵاتناس و زمانناسان ئەمەیان بە کێشەیەکی گەورە پێشان داوە، چونکە وەک گرێکوێرە بە ئاسانی ناکرێنەوە. بۆ یەکلایی کردنەوەی ئەو کێشەیە، بۆ یەکەمین جار نزیکەی حەفت سەت وشەی هوزواریش لە فەرهەنگی پەهلەویکدا کۆ کرانەوە و ڕادەستی نووسەران کران. ژاڵە ئامۆزگار، شارەزا لە زمانی پەهلەوی، پێیوایە کە تێکڕا سێ سەت وشەی هوزواریش لە نووسراوەکانی پەهلەویدا تۆمار کراون.

هەندێک پێیانوایە کە ئەو وشانە بە وەرگیراو لە زمانی دیترانەوە پێوانە ناکرێن، چونکە تەنیا وەک جفرەیەک نووسراون!! بۆ بەکارهێنانی ئەو وشانە ئەم هۆکارانە بە ڕەوا دەبینم.

یەکەم: لەگەڵ هاتنی عەرەب و ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی ساسانی، ئیدی هەموو نووسراوەکان سووتێندران و فەوتێندران، دواتر لە سەدەی سێیەم و چوارەمی کۆچیدا ئەو کەسانەی کە دەقەکانیان لەبیر بوو، دووبارە ئەو دەقانەیان نووسیەوە، بێگومان نووسەرەکان لەژێر کاریگەری زمانی عەرەبی دابوون، بەهۆی ئەوەی کە زمانی عەرەبی، زمانی فەرمانڕەوایەتی خەلافەتی ئەمەوی و عەباسی بوو، وەک زمانێکی پیرۆز وێنا دەکرا، هەم زمانی دینی ئیسلام بوو، هەمیش وەک زمانی بەهەشتیان بانگەشەی بۆ دەکرا، بەوهۆیەوە سەرپشک و پیرۆز کرابوو.

دووەم: عەرەبە دەمارگیر و توندڕۆکان، زمانی پەهلەوییان بە زمانی کافر و بێدینان ناو دەبرد، ئەوانەی بەو زمانە دەیاننوسی بە زەندیق دەناسێنران، بۆیە نووسەرەکان ناچار

بـــوون بـــۆ پاراســـتنی گیـــانی خۆیـــان و لابردنـــی ئەو تـــۆمەتە، وشەی ئەرمەنی، سریانی و عەرەبی بەکار بهێنن.

ســـێیەم: زمـــانی ســـریانی وەک زمـــانێکی نێـــو ئیمپراتـــۆریەتی ساســـانی ڕەواجـــی هەبـــوو، پێوەنـــدی ئەو زمـــانە لەگەڵ زمانەکـــانی دیـــکەی نێـــو فەرمـــانڕەوایەتی ساســـانیدا خـــۆش و بەهێـــز بـــوو. وەرگرتنـــی وشـــە بە دیـــاردەیەکی ئاســـایی و ڕەوا پێـــوانە کـــراوە. لە لایەکـــی دیـــکەوە دەزانـــین کە دراوســـێیەتی و پـــێکەوە ژیـــان لە نێـــوان کلـــدانی و میـــدی، دواتـــر لە نێـــوان نەوەکـــانی ئەو دوو نەتەوەیەدا بەردەوام بـــووە. بەوهـــۆیەوە ئـــاڵوگۆڕی وشـــە لە نێوانیانـــدا کـــارێکی ئاســـایی بـــووە. دەوڵەتـــی کلـــدانی لە بابـــل (دەورەی دووەمـــی دەســـتەڵاتی بابلیەکـــان) هاوزەمـــانی دەوڵەتـــی میـــدیا بـــووە، پێوەنـــدی نێوانیـــان زۆر بەهێـــز بـــووە، تەنـــانەت نەبوخوزنەســـری پاشـــای بابـــل هاوســـەرگیری لەگەڵ کچـــی سیاکســـاریس/ ســـیاخارس (Cyaxares)ی پاشـــای میـــدی کـــردووە. هەروەهـــا لە ســـەردەمی هەخامەنشـــیەکاندا زمـــانی ئـــارامی هاوشـــانی زمـــانی میـــدی، زمانی فەرمی دەوڵەتی هەخامەنشی بووە.

ئەگەر هەنـدێک وشـەی بیـانی لەنێـو ئەو دەقـانەدا وەربگـرین، کە لەســـەردەمی عەباســـیەکاندا جـــارێکی دیـــکە بە ئـــابێی ساســـانی نووســـراونەتەوە، دەبینـــین کە هەنـــدێکیان بە هەڵە لێکـــدراونەتەوە و هەندێکی دیکەش واتاکانیان بە نادیاری ماوەتەوە.

ئەم وشـــەیە لە دوو پیتـــی (ل، ک) پێکهـــاتووە، دەتـــوانین بە لەکە (**لَـــكَ**) بیخـــوێنینەوە، کە واتـــای **بـــۆتـــۆ**

دەدات، بەڵام ئەوان بە **تـــــۆ** دەیخـــــوێنەوە، ئەمەش هەڵەیە و واتاکەی دەشێوێ.

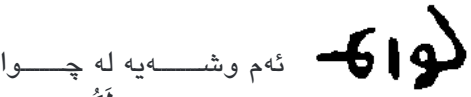

ئەم وشـــەیە لە چـــوار پیتـــی (ل، ک، و، م) پێکهـاتووە، بە **لَگُـم** (لەکـوم) دەخـوێنرێتەوە، کە واتـای **بـۆ ئێـوە** دەدات کەچـی ئەوان بە **شـما** (ئێـوە) وێنایان کردووە. دیسانەوە واتاکەی لەنگ دێتەوە.

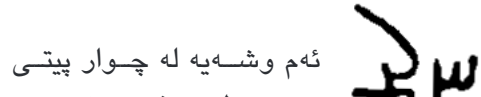

ئەم وشـەیە لە چـوار پیتـی (ح، و، ل، م) پێکهـاتووە، بە **حـــولم** دەخـــوێنرێتەوە و واتـــای خەون دەدات، کەچـی ئەوان بە **خـواب** دایاننـاوە کە واتـای نوسـتن دەدا. هەڵـبەت (حلـم و نـایم/ نـوم)ی عەرەبـی لەیەکـدی جیاوازن.

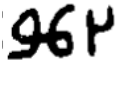

ئەم وشـــەیە لە پیتەکـــانی (ی، و، م، ک) پێکهـــاتووە و بە **یَومَـك** (یەومەک) دەخـوێنرێتەوە و واتـای **ڕۆژی تـۆ** دەدات، کەچـــی ئەوان بە ڕۆژێـــک (**روزه**) وێنایـــان کـــردووە. هەنـــدێک پێیـــانوایە کە 'ک' وەک پاشـــگر خـراوەتە پـاڵ وشـە بیـانییەکە، بـۆیە بە ڕۆژێـک تەرجەمە دەکرێ.

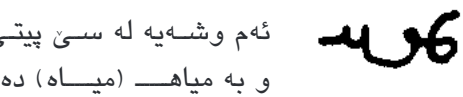

ئەم وشـەیە لە سـێ پیتـی (م، ی، هـ) پێکهـاتووە و بە میاهـــ (میـــاه) دەخـــوێنرێتەوە کە کـــۆی ئـــاوە، کەچـــی ئەوان بە ئـــاب (آب) و ڕووبـــار (رود)

وێنایان کردووە. ڕاستییەکەی (ماء) لەگەڵ ئاو (ئاب) هاوواتایە، نەک لەگەڵ میاە.

وێڕای ئەوانەشەوە بەشێک لەو نووسراوانەی کە تۆمار کراونەتەوە، دەستکاری کراون، میرزاکان بە ئارەزووی خۆیانەوە کەم و زیادیان کردوون و وشەکانیان گۆڕیوە، لەو بارەیەوە **نولدکە** دەنووسێ:[44] (ئاشکرایە کە خوداینامە بەهۆی گەمژەیی دانە(نوسخە) نووسەکان و ڕاستکردنەوەی دڵخوازانەی خۆیان، زۆر کێماسی تێدایە و ناتەواوە. هەروەها بەدی و دژواری خەتی پەهلەویش بە داخستن و وێناکردنی ئەوان هاوکاری کردوون، بەو هۆیەوە بە گوتەی حەمزە ئەسفەهانی، بەهرامی موئەبەد بۆ ساغکردنەوەی ئەو پەرتووکە ناچار بووە سوود لە بیست و یەک دانەی جیاواز وەربگرێ.) ئیدی بەو هۆیەوە هەڵە و کێماسی زۆر لەنێو ئەو دەستنووسانەدا بەرچاو دەکەون.

لێرەدا ئەم چەند دێڕە لە 'هەندەرچی دانایان بۆ بەهدینان[45]' وەردەگرین و بەراوردی دەکەین:

شاتیهی پۆ ڕەببمە مەهـ یەهبەهونیت وە مەهـ نێچیت گێتیان

چەند مەرتومان دیت هوهێم کەبەد (هەفوکن) ییێن جیهان

چەند خوتایان دیت هوهێم مەس سەرداریهـ ییێن مەرتومان

ئورمشان مەس وێش مێنیتار بووە یەشتونت ئەوهەد ییێن گیهان

---

44 - محمد جواد مشکور، خداینامه، بررسیهای تاریخی شمار ٦ سالّ هشتم، ص ١٤

45 - ابراهیم میرزای ناظر، خود آموز زبان پهلوی، تهران ١٣٧٩، ص ٩٠.

ئورمشان هەچراس وەزلۆت ئوهەد
ڕوتمەن دەرت بووە یەشتۆت ئەوهەد ئەسامان
کوا هەن چەسون ئومەن دیت مەهـ ڕای
هەمەت وەستار یێن جیهان
ئەهسۆیت سەتیی پۆ سپنچ
وە لا تەنو پۆ ئەسان

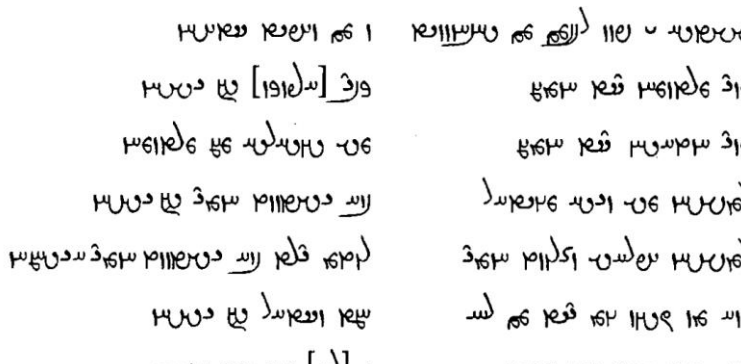

ئەم وشانە هوزواریشن:
ڕەببما: بەڵکو، لەوانەیە
یەهبەهون: دەبەخشێ
مەهـ یەهبەهون= نابەخشێ
لا : نە (مـــن پێمـــوایە ئەم لا-یە عەرەبـــی نیـــیە، چـــونکە هەتـــا ئێســـتاش لە زاراوەی کردکیـــدا **لا** بە واتـــای بەڵام بەکـــاردێ و هاوتـــای 'لـــێ'ی کرمـــانجییە. هەروەهـــا لا لە زمـــانی کـــوردی واتـــای دوور یان بێ دەدات، ئەوەتا دەگوترێ لاشەڕ، لادین.
یەشتوت: پەرێشان

خۆ ئەگەر بمانەوێ، خوێنەر بەباشی لێی تێبگات، دەتوانین بەم شێوەیە لە ئاخاوتنی ئێستای کوردی نزیکی بکەینەوە:

شادی، لەوانەیە نەبەخشێ وە ئێمە ناچیت گێتیان
چەند خەڵکانم دیت کە بەد هەڤۆکن یێن جیهان
چەند خودایانم دیت مەزن، سەرداریێن خەڵکان
هەمووشیان مەزن، بیرمەند ڕۆیشتن ، ئەوان، یێن جیهان
هەمووشیان بێ ڕێ مانەوە ڕوتەهێ دەرد، پەرێشان بوون، ئەوان بێ سامان
کە چۆن ئەوەمان دیت، نە ڕێ ما هەمی (هەمووی) وەستاو، یێن جیهان
پنج بێسێبەر مایەوە بەڵام تەن (جەستە) بە ئاسان

فارسییەکەی بەم شێوەی خوارەوە وەرگێڕدراوە.

شادی به دل چه خندید	و چه نازید گیتیان (= مردمِ جهان)
چندِ مردمان دیدم	(با)بسیار [آرزو] اندر گیهان
چند خدایان دیدم	مِه سرداری بر مردمان
ایشان مه بیش رونده	به رفتند اندر گیهان
ایشان بی‌راه شدند	با درد به رفتند بی‌سامان
هر که چون این دید چرا	که وستار (= مردد) (است) اندر گیهان
که ندارد گیتی به سپنج	و [نه] تن به آسان (= آسایش)

بەزۆرەکی پەهلەوی بە فارسی میانە ناودێر دەکەن!

زمانزان و دیرۆکناسان لەسەر ئەوە ساغ بوونەتەوە کە لە دێرینەدا لە نێو زاگرۆسنشین و قەفقاسنشینەکاندا هەر سێ زمانی ئاڤێستایی، میدی و پارسی هەبوون، ئاڤێستایی و میدی ئەوەندە لەیەکدییەوە نزیک بوون کە بە یەک زمان پێوانە کراون، کەچی پارسی کە ئێستا فارسەکان ناویاننناوە پارسی باستان جیاوازی زۆری لەگەڵ ئاڤێستاییدا هەبووە. وەک مێژوونووسان تۆماریان کردووە کە لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی میدیەکاندا، فارسەکانی زمانی خۆیان فەرامۆش کرد، زمانی میدییان هەڵبژارد و پارسی باستان وەجاغ کوێر کرا. بە گریمانی زۆرەوە هەندێک وشەی پارسی باستان خزاوەتە نێو زمانی میدییەوە. لەو سۆنگەیەوە، زۆر هەڵە و نارەوایە ئەگەر پەهلەوی ئەشکانی و پەهلەوی ساسانی کە درێژکراوەی زمانی میدین بە فارسی میانە ناودێر بکرێن.

گارنیک ئاساتۆریان، مێژوونووسی ئەرمەنی بە ڕەگەز ئێرانی کە لە ئەرمەنستاندا دەژی و مەیلێکی یەکجار زۆری بە لای فارسەکانەوە هەیە، لە بواری کوردناسیدا پڕۆفیسۆرە و لە زانکۆی یەریڤاندا وانەبێژە، ڕاشکاوانە دەڵێ: " ئێمە لە ئێرانی پێش ئیسلامدا دوو نەتەوەی گەورەی ماد و فارسمان هەبوو. هەموو ئەو نەتەوانەی

کە ئەمـــــــــڕۆ لەو خـــــــــاکەدا هەن، لەو دوو نەتەوەیە پەیـدابوون. ئەو خەڵکـانەی لە باشـووری ئێرانـدا دەژیـان، بە زمـــانی پارســـی قســـەیان دەکـــرد، بەڵام ئەوانەی لە بـاکوور و ڕۆژئـاوای ئێرانـدا دەژیـان. بە زمـانی مـادی قســەیان دەکـرد". ئەم دانپێـدانانە خـۆی لەخۆیـدا پـێگەی ناولێنـانی زمـانی پەهـلەوی، بە فارسـی میـانە هەڵـدەتەکێنێ و پووچی دەکاتەوە.

بەڵـگەی گرنـگ و بەرچـاو لەبەردەسـتدان کە پەهـلەوی لە پارســـی جیـــاواز بـــووە، ئێســـتا ئەگەر ئەم دێـــڕە لە بەردنووســـی شـــاپوری یەکەم، لەســـەر دیـــواری کەعـــبەی زەردەشـــتیان وەربگـــرین کە تێیـــدا هـــاتووە:" لەنێـــو ئێرانشـــاردا، لەنێـــو پـــارس و پەهـــلەو و خوزســـتان و ئاسوریســـتاندا"[46]، دەردەکەوێ کە شـــاپوری یەکەمـــی کـــۆڕی ئەردەشـــێری پاپکـــانۆ، 'پـــارس و پەهـــلەو'ی بە دوو نـــاوچەی جیـــاواز تۆمـــار کـــردووە، ئەمەش بەڵگەیەکـــی دیـــکەی جیـــاوازی نێـــوان زمـــانی پارســـی و زمـــانی پەهلەویمان ڕادەست دەکات.

ژاڵە ئاموزگـار کە لێکـۆڵەرێکی لێهـاتووە، شـارەزایی زۆری لە زمـانی پەهلەویـدا هەیە و یەکـێکە لەوانەی کە شـێلگیرانە بـۆ شـرۆڤە و لێکـدانەوەی وشـە و ڕسـتەکانی زمـانی پەهـــلەوی تێکۆشـــاوە، ســـەبارەت بە پەهـــلەوی دەڵـــێ:

---

[46] -رهام اشه، زبان پارسیگ(پهلوی)، پارسی از: مریم تاخ بخش و بزرگمهر لقمان، چاپ سوم: ۱۴۰۰ خورشیدی، ص ۳۴۵.

"پەهلەوی بەواتای 'پارتی'یە نەک فارسی، بەڵام لە دێرینەوە نووسراوەکانی زەردەشتیان کە بە ساسانی نووسراون، لە لایەن عەرەبەکانەوە بە فەهلەوی ناونراون".

گریمان ئەگەر پێشتر لە ڕووی نەزانینەوە زمانی پەهلەوی بە فارسی میانە ناودێر کرابێ و دواتریش سەرجەم نووسەرانی فارسیزمان، بێپەروا جەختیان لەسەر ئەوە کردبێتەوە و بەزۆرەکی دەستەواژەی پەهلەوییان بە فارسی میانە ناساندبێ، بەڵام ئێستا کە پەردە لەڕوو هەڵماڵراوە، زۆر بەڕوونی جیاوازی نێوان زمانی پەهلەوی و فارسی ئاشکرا بووە، ئیدی هەندێک بە مەبەست دەستەواژەی فارسی میانە بەکاردەهێنن، هەندێکی دیکەش لە نووسەرانی فارسزمان دێن و بیردۆزی سەیر دەهۆننەوە، دەنووسن کە گوایە وشەی پەهلەوی واتاکەی لێکنەدراوەتەوە و لەوانەیە مەبەست زمانی پارسی یان فارسی باستان بووبێ!! تەنانەت کەسێکی وەک عەلی ئەشرف سادقي (علي اشرف صادقي) کە پێشتر خۆی ڕاشکاوانە نووسیبووی: (دێرینەتیرن قۆناغی زمانی وێژەیی فارسی لە سەدەکانی سێیەم و چوارەمی کۆچیدا دەست پێدەکات، چونکە لە سەردەمی ساسانیەکاندا پەهلەوی زمانی فەرمی و نووسین بووە، هەندێک جیاوازی سەرەکی لەگەڵ زمانی فارسیدا هەیە، بە شێوەیەک کە ناتوانرێ زمانی فارسی

بەدرێژەپێدەر و گۆڕدراوی پەهلەوی بزاندرێ،[47] کەچی سێ و دوو ساڵ دواتر، لە وتارێکدا، لەژێر ناوی (یک معني ناشناختة کلمة «پهلوي» در زبان فارسي)[48] سەدان شێر و ڕێوی هێناوەتەوە و پاشان نووسیویەتی (بنابراین عنوان پهلوي در مورد این دو کتاب نیز به معني «فهلوي» یعني گویشهاي غرب ایران (بەجز کردي) است)، واتە پەهلەوی بە مانای زاراوەکانی ڕۆژئاوای ئێران (جگە لە کوردی)یە. لەسەر ئەو بۆچوونەش هەندێ نموونەی هێناوەتەوە و هەندێ وشەی ڕەتکردۆتەوە و پێیوایە کە پەهلەوی نین!! ئەو نووسەرە، چونکە زمانی کوردی نەزانیوە، ئیدی بە چوار پەل تێکەوتووە. بەهۆی ئەوەی خۆی واتای وشەکانی [بیور، کاص، کاض، دیر، هیزک، تیراست، گرگر، ویوک، گوری] نەزانیوە، کە لە هەندێک هۆنراوە و پەڕتووکی دێرینەدا هاتوون، ئیدی پێیوایە کە ئەم وشانە پەهلەوی نین و دەستکاری کراون. لەم پێوەندەدا کەسێک نییە بەرۆکی بگرێ و پێیبڵێ کە هەتا ئێستاش ئەم وشانە لە زاراوەکانی زمانی کوردیدا جێوارن و درێژە بە کاروان دەدەن. دەبێ بزانین کە {بەیوەر وشەیەکی ئاڤێستایی و پەهلەویی ئەشکانییە، واتای دەهەزار دەدات، هەتا ئێستا

---

47 - علی‌اشرف صادقی، تکوین زبان فارسی، ص پنج، ناشر: دانشگاه آزاد ایران، ۱۳۵۷ خورشیدی.

48 - علی اشرف صادقی، یک معنی ناشناخته کلمه «پهلوی» در زبان فارسی، ویژه نامه نامه فرهنگستان (فرهنگ نویسی) بهمن 1389 شماره 3.

لەنێو زاراوەی کردکی(زازاکی)دا وەک بیوەر ماوەتەوە، هەروەها ڤیڤەک واتای بووک و تیراست واتای سێ سەت دەدات و هەردووکیان لە زاراوەی کردکیدا وەکوو خۆیان ماونەتەوە. کاص/کاس، کاض/ کاز، هیزک/ هیزەک(هیزە)، دیر/ دێر (پەرستگەی مەسیحیان) گرەگر واتای گەورە گەورە، و گۆری واتای قوربانی دەدات و لەنێو زاراوەی بادینیدا ماونەتەوە}.

ئەم نووسەرە و هاوشێوەکانیان پشتیان لە بیروڕای ڕۆژهەڵاتناس و ئێرانیناسانە ناوداڕەکانی وەک دیاکۆنۆڤ، مینۆرسکی، دارمەستێتەر، لودویک ویتگێنشتاین و ئەوانی دیکە کردووە کە ڕاشکاوانە جەختیان کردۆتەوە کە زمانی کوردی لە بنەماڵەی زمانەکانی باکوور و ڕۆژئاوای ئێرانزەمینە. هەر ئەو ڕۆژهەڵاتناس و زمانناسانەش جەختیان لەوە کردۆتەوە کە زمانی کوردی دریژکراوەی زمانی ماد (میدی)یەکانە، هەروەها زمانی میدیش دایکی زمانی پەهلەوی ئەشکانی و ساسانییە. واتە ئەو زمانناس و ڕۆژهەڵاتناسانە پێداگری دەکەن و زمانی کوردی وەک دریژەپێدەری پەهلەوی و میدی و ئاڤێستایی پەسند دەکەن.

ئێستا بە شێوازێکی دیکە دژایەتی زمانی کوردی دەکرێ، ئەوەتا بۆ لاسەنگ کردنی بەها و دابەزاندنی نرخی زمانی کوردی، هەندێک نووسەر ڕاسپێردراون تا هەندێک زاراوە لە زمانی کوردی بقرتێنن. مخابن

ماوەیەکە بە دنەدان و هاندانی سەردەستانەوە، بەشێک لە نووسەران و بەناو میژوونووسانی ناوچەکە، دەیانەوێ لور، لەک، زازا و هۆرامی لە کورد هاوێر بکەن، ئامانجیشیان ئەوەیە پێگەی زمان و نەتەوەی کورد بە لاوازی پیشان بدەن.

واتاکانی پەهلەو و زمانی پەهلەوی

هەر چۆن فارسەکان بە ئەنقەست یان لە بێئاگاییەوە زمانی پەهلەوییان بە فارسی میانە ناودێر کردووە، ئێستاش خەریکە هەندێک مامۆستا و زمانزانی کوردیش هەمان هەڵە دووپات بکەنەوە. ئەوەتا بەبێ لێکۆڵینەوە و ساغ کردنەوە دەنووسن کە زمانی پەهلەوی هەر هەمان زاراوەی فەیلیی بووە!! ئەمە لە کاتێکدایە کە بنزاراوەی فەیلی تێکەڵاوەیەکی نێوان زاراوەکانی لەکی و لوڕییە.

لە بەردنووسەکانی هەخامەنشیدا ناوی پارێزگای **پەرثـــوە** (پەهلەو، پەهلە، فەهلە)[49] تۆمار کراوە و مەبەست خۆراسانی ئێستا و بەشێک لە خاکی ئێستای بەناو تورکمەنستان بووە. هەروەها لە مێژوودا تۆمار کراوە، ئەرشەکی ئەشکانی کە لە هۆزی پەرنی بوو، لە ساڵی ٣٤٧ پ.ز، دژ بە سلوکیەکان ڕاپەڕیوە و سەرەنجام ئیمپراتۆریەتی ئەشکانی بنیاتناوە. 'پەهلی شاهیسدان' ناوی ئەو شارە بووە کە ئەرشەکی ئەشکانی دەستەڵاتی تێدا وەرگرتووە[50]. ئیدی لەوە بە دواوە ناوی پارت و پەهلەوی بە فراوانی لە مێژوودا تۆمار کراون. هەروەها زمانی ئەشکانیان بە پەهلەوی و پەهلەوانی ناوی هاتووە. لە نووسینەکانی پێغەمبەر 'مانی'دا ئەو زمانە بە پەهلەوانیک تۆمار کراوە. گەلێک ئاسەواری گرنگی زمانی پەهلەوی ئەشکانی بە ئابێی پەهلەوانیک و بە ئابێی مانی

---

[49] - حسن رضا باغ بیدی، دستور زبان پارتی (پهلوی اشکانی)، فرهنگستان زبان و ادب فارسی، تهران ١٣٨١، ص ١١.

[50] - ابراهیم میرزای ناظر، خود آموز زبان پهلوی، تهران ١٣٧٩، ص ١٣.

ماونەتەوە. دەکرێ ئەو تۆمارانەش بەم شێوەیە پۆلێن بژمێردرێن:

1- دۆزراوەکانی نسا: ئەو گۆزە و کووپپە و تاسوولقانەی لە شوێنەواری کەلاوەکانی شاری نسا (نەسا) دۆزراونەتەوە و ژمارەیان نزیکەی سێ هەزار گۆزە و کووپپەی سوورکراوە و تاسوولقە دەبن و تەمەنیان بۆ سەدەی یەکەمی پێش زایین دەگەڕێتەوە،

بە ئـابێی پەهلەوانیـک، نـاوی کەسـەکانیان لەسـەر تۆمـار کراوە.

2- چەرمە نووسـراوی هۆرامـان: سـێ پـارچە پێسـت (چەرم) لە هۆرامـان دۆزراونەتەوە کە تەمەنیـان بـۆ

ناوەڕاسـتی سـەدەی یەکەمـی زایینـی دەگەڕێـتەوە، وەک تۆمـاری فرۆشـتنی دوو ڕەز لێکـدەدرێتەوە، لەسـەر دوانیـان بە ئـابێی یۆنـانی و لەسـەر دانەیەکیشـیان بە ئابێی پەهلەوانیک نووسراوە،

3- مـۆڕ و خشـڵ و دراوەکـان: ژمـارەیەک دراو، مـۆر و خشـڵ لە شـوێنە جۆراوجۆرەکانـدا دۆزراونەتەوە کە بە ئابێی پەهلەوانێک لەسەریان نووسراوە.

4- کـوتە بەردنووسـەکان: هەنـدێک کـوتە بەردنـووس لە سـەرپێلی زەهـاو، خـونەگ ئەژدەری نەورۆزی لە

خوزستان، ئارمازی ولاتی ئەرمەنستان، لاخ مەزاری شاری بیرجەند، کال چەنگالی پاریزگای خۆراسان و هەندێک کوتە بەردنووسینی هاوشێوە لە پاکستان دۆزراونەتەوە و بە ئابێی پەهلەوانیک لەسەریان هەڵکەندراوە.

5- پەیکەری هەرکۆل: بەردنووسی بەلاشی چوارەم (١٤٧-١٩٠ ز) ئەم بەردنووسەی لە بێستوونی پاریزگای کرمانشادایە، کە بە ئابێی یۆنانی و ئابێی پەهلەوانێک لەسەری هەڵکەندراوە.

6- نیوپەیکەر: لە بەردێکدا نیوەجەستەی بەلاشی چوارەم هەڵکۆڵدراوە، کورتەیەک سەبارەت بە بەلاشی چوارەم نووسراوە.

7- بەردنووسی حاجی ئاباد: لەم بەردنووسەدا باسی تیرەندازی شاپوری یەکەم کراوە.

8- تەنگەی بوراقی فارس: لەم بەردنووسەشدا وەکوو ئەوەی حاجی ئاباد باس لە تیرەندازی شاپوری یەکەم کراوە.

9- کەعبەی زەردەشت: لە سەر دیواری کەعبەی زەردەشت، لە نەخشی ڕۆستەمدا، شاپوری یەکەم سەرەتا خۆی دەناسێنێ، دواتر باسی سێ لەشکری دژ بە یۆنانیان دەکات.

10- بەردنووسی مەزاری خواسەگ؛ ئەم بەردنووسە بە فەرمانی ئەردەوانی چوارەم بۆ خواسەگ، شارەوانی باژێڕی شوش تۆمار کراوە؛ زەمانی نووسینی بۆ ساڵی ٤٦٢ی ئەشکانی دەگەڕێتەوە.

11- بەردنووسی بیشاپور: ئەم بەردنووسە لە

ساڵی ٢٢٦ زایینی هەڵگۆڵدراوە.

2 1 - یادگاریەکانی شاری ئۆرائۆروپوس (دورائوروپوس): ئەو یادگاریانە بۆ سەدەی سێیەمی زایینی دەگەڕێنەوە، کاتێک کە شارەکە لە لایەن

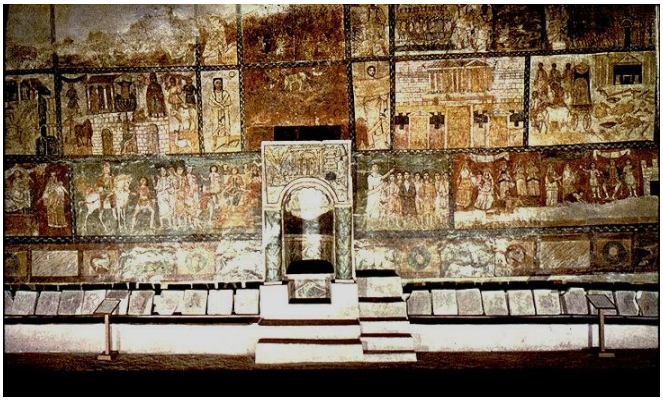

ساسانییەکانەوە دەستی بەسەردا گیراوە. لە نێو ئەو یادگاریانەدا نووسینی سەر گلی سووڕکراوە و نامەی سەر پێست بەرچاو دەکەون. ئەو شوێنە لە سنووری ئێستای وڵاتی سوریادا هەڵکەوتووە.

ڕاستییەکەی شاری دورائوروپوس یان ئورائوروپس لە ژێر دەستی ئەشکانی و ساسانییەکاندا بووە، بەڵام وەک شارێکی سنووری نێوان ئەو فەرمانڕەوایانە لەگەڵ یۆنانیەکاندا پێگە دیاری هەبووە. لەسەر دیواری کلیسەی ئەو شارەدا نووسینی پەهلەوی بەرچاو دەکەوێ سەبارەت بە نێردەی شاپوری یەکەمی پاشای ساسانی کە سەردانی کلیسەکەیان کردووە[51].

[51] - تورج دریایی، شاهنشاهی ساسانی، برگردان مرتضی ثاقبفر، نشر ققنوس، چاپ یکم،۱۳۸۳. شابک ۸-٤۳٦-۳۱۱-۹٦٤، ص٤٠.

13- نەخشـــی ڕەجەب: نەخشـــی ڕەجەب لە نزیـــک مەرڤدەشـت (مرودشـت)، لە سـێ کیلـۆمەتری بـاکووری تەختـی جەمشـید هەڵکەوتـووە. لەم نەخشـەدا نیگـاری شـــاپوری یەکەم و ژمـــارەیەک لە هاوڕێیـــانی

هەڵکۆڵـدراوە و کـورتە نووسـینێک سـەبارەت بە شـاپور تۆمار کراوە.

14- بەردنووســـی پـــایکۆل: ئەم بەردنووســـە بە

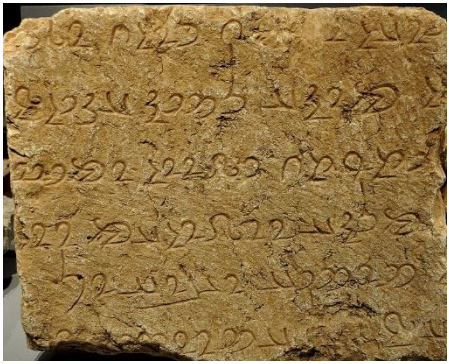

فەرمـــــانی 'نەرســـــێ' حەوتەمـــــین پاشـــــای ساســـــانی، بەبـــــۆنەی ســـــەرکەوتنی خـــۆی بەرســـەر

بەهرامی سێیەمدا ئەنجام دراوە. ئەم نووسینە باس لە ڕووداوەکان و سەرکەوتنی نەرسێ دەکات. پایکۆل لە باشووری پارێزگای سلێمانی هەڵکەوتووە.

ئەمانە و چەندین بەردنووسی دیکە بە زمانی پەهلەوی ئەشکانی لە سەردەمی ئەردەشێری پاپکانۆ و پاشاکانی دیکەی ساسانی بە پەهلەوانیک تۆمارکراون.

سەبارەت بە وشەی پەهلەو و زمانی پەهلەوی لێکدانەوەی جۆراوجۆرە هەیە.، دەتوانین بەم شێوەیە پۆلینیان بکەین:

1- لە دەستپێکی فەرمانڕەوایەتی ئیسلامی، بە زمانی بنەماڵەی پاشاکانی ساسانی هەروەها ئەو سروود و ئاوازانەی کە لە هەرێمەکانی هەمەدان، ئازەربایجان، ماهنەهاوەند، ڕەی و ئەسفەهان هەبوون، دەگوترا فەهلەوی. واتە یەکەمین جار وشەی پەهلەوی بۆ ئەو زمانە دەکار کرا. بەو لێکدانەوەیە بێ ناوچەی پەهلە، ڕاستەوخۆ نیشتمانی میدی دەگرێتەوە. بە کوردییەکەی واتە نیشتمانی کوردان، یان سەرزەمینی هەمەدان، لورستان، ئازەربایجان و میزۆپۆتامیا.

2- پەهلەو بە واتای زێدی ئەشکانیەکان، واتە خۆراسان و باکووری ئێستای ئێران، هاتووە و لێکدراوەتەوە.

3- لەلایەن زمانزانانی فارسی و هۆزنەرێکی وەک فیردۆسی، وشەی پەهلەو بە واتای کێو دەکار کراوە و لێکدراوەتەوە.

4- هەندێک نووسەری دیکە ئێستا پەیدابوون، بانگەشەی ئەوە دەکەن کە پەیڤی پەهلەو وشەیەکی نەناسراوە، واتە شرۆڤەی ڕاستی بۆ نەکراوە، چونکە لە هەندێک

سەرچاوە وەکوو زمانی ئەشکانیان، لەهەندێکی دیکە وەکو زمانی دانیشتوانی ڕۆژئاوای ئێران و لەهەندێکی دیکەش وەکوو زمانی هەموو خەڵکی ئێرانزەمین وێناکراوە.

5- هەندێک نووسەری کورد بەهۆی لێکچوونی ناوی گوندێک لە پارێزگای ئیلام و نزیکی ناوی بنزاراوەیەک لە پەهلەوی، پێیانوایە کە وشەی پەهلەوی بۆ فەیلی گۆڕاوە و زمانەکەش هەمان ئەو بنزاراوەیەیە کە ئێستا بە فەیلی ناسراوە!!

هەرچەندە شارۆچکەیەک بەناوی 'پەهلە' لە پارێزگای ئیلام و شارێک لە وڵاتی ئەندەنوزیا بەناوی 'پەهلو' هەن، هەروەها لە باکووری کوردستاندا شارێک بەناوی پالو یان پالۆ هەیە، بەڵام ئەم ناوانە وەک بنەچەو سەرچاوەی وشەی پەهلەوی پەسند ناکرێن.

هەڵبەت وشەکانی 'پاڵە، پەهلە و پاهلە' لە نێو زمانی کوردیدا واتای جیاوازیان هەیە. 'پاڵە' واتای ڕەنجدەر یان کرێکار دەدات، بەڵام پەهلە واتای بەر(زگ و سنگ) دەدات. ئەوەتا لە قەولی دایک و بابا لە نێو دینی ئێزدیدا، سەبارەت بە دایک و باوکان دەگوترێ:

یێ دلێ وان دهشته

دلێ تەریقەتێ دهشته

ل ئاخرەتێ نە **پاهله** (پەهلە) و نە پشته.

هەروەها پاڵوو یان (پاروو) واتای کەلەکە[52] دەدات. تەنانەت بەو پەت و گوریسەی کە لە دواوەی کورتان دەبەستێ و دەخرێتە بن کلکی ئاژەڵیشەوە، هەر دەگوترێ پاڵوو.

وێڕای هەموو ئەوانەشەوە دەبێ بگوترێ کە وشەی فەیلی لە نێوەڕاستی سەدەی نۆزدەمی زایینیدا کەوتۆتە ناو ناوانەوە. پێشتر و ئێستاش ئەوان هەر بە کوردیلەکە باسی خۆیان کردووە و دەکەن. بۆ یەکەمین جار ڕۆژهەڵاتناس و نووسەری ئینگلیزی جۆرج کورزۆن (George Nathaniel Curzon) لە پەرتووکی " The persian and Persia Guestion " کە ساڵی ١٨٩٢ لە لەندەن چاپ کراوە، ناوی فەیلی هێناوە، هەروەها واتای وشەی فەیلی بە شەڕڤان و تێکۆشەر وێنا کردووە. ئەو لێکدانەوەیە لەلایەن فەیلیەکانەوە ڕەت دەکرێتەوە و لەژێر پرسیاردایە. لێکدانەوە و شرۆڤەی یەکجار زۆر بۆ وشەی فەیلی کراوە، هەندێک پێیانوایە کە لە زەمانی ساسانییاندا بە سوارەی فیل (پیل سوار) گوتراوە پەیلی. هەندێکی دیکە بۆ وشەی فەحلی دەگێڕنەوە کە لە زمانی دێرین بە واتای لێزان و لێهاتوو بەکارهێنراوە، هەروەها لە زمانی عەرەبیش واتای کەڵی بەهێز دەدا.

بە گوێرەی ئەو شرۆڤانەی کە خرانە ڕوو، دەگەینە ئەو باوەڕەی کە پەهلەو بە تەنیا زێد و نشینگەی کوردانی فەیلی ناگرێتەوە. تەنانەت بۆ یەکەمین جاریش لەلایەن 'مانی' پێغەمبەر و یارانیەوە زمانی ئەشکانی وەک زمانی پەهلەوانیک و پەهلەوی ناودێر کراوە. هەرچەندە کە شارۆچکەیەک

---

52 - شێخ محەمەدی خاڵ، فەرهەنگی خاڵ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، لاپەڕە ٦٥.

بەناوی پەهلە لە پارێزگای ئیلامدا هەیە و بە دێهلوران ناسراوە. ڕاستییەکەی دێهە لەگەڵ وشەی گوند و دێ هاوواتایە، هەروەها لوران لە (لور+ان) چێکراوە.
هەبوون و لێکچوونی ناوی شارێک، کێوێک، دەشت و هەرێمێک واتای بنەچەی ناوی زمانێک ناگەیەنێ و بەڵگەی ئەوە نییە کە ناوی ئەو نەتەوەیە لەوێوە هاتووە. خۆ ئەگەر پێداگری لەسەر ئەوە بکرێ کە زمانی پەهلەوی لە ناوی گوندی پەهلەی پارێزگای ئیلامەوە هاتووە، ئەوکاتە خەنجەر لە جەستەی خۆمان دەدەین و پێگەی نەتەوەی کورد و زمانی کوردی بچووک دەکەینەوە، چونکە دەیان گوند و شوێن لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، ئێران و وڵاتانی دیکەدا بەناوی کورد هەن، بۆ نموونە: شەهری کورد، کوردان، پولی کوردان، کوردانکۆ و ... هتد کوردان ناوی گوندێکی نزیک تارانە، هەروەها شەهری کورد، ناوەندی پارێزگای چوارمەحال و بەختیارییە. لەلایەکی دیکەوە لە ڕووی ڕستەسازییەوە پەهلەوی لە زاراوەی بادینی نزیکترە تا بنزاراوەی فەیلی، هەروەها دەیان و سەدان وشەی پەهلەوی لەنێو زاراوەی بادینیدا ماونەتەوە، دەتوانین ئاماژە بە جێناوی 'ئەز' بکەین، کە هیچ کاتێک لە بنزاراوەی فەیلیدا لە جیاتی من بەکارنەهاتووە. زۆر بە دەگمەنیش لە بنزاراوەی هەولێرێ بەکار دێ[53]. هەروەها دەنگی پیتەکانی 'ڤ' و 'ێ' بە زۆری لەنێو زاراوەی بادینیدا ماونەتەوە، کەچی لەنێو زاراوەکانی

[53] - لە دەڤەری هەولێرێ، قسەیەکی پێشینان هەیە و زۆر دووپات دەکرێتەوە: (ئەزم لە بانان دەبەزم). هەروەها ئەگەر کەسێکی نزیک، کارێکی نەشیاو بکات، دەگوترێ: (ئەو کردیتی، ئەز تێدا شەرمەزارم). من لە پیرەکانم گوێ لێبووە کە گوتویانە: پێش سەت ساڵ لێرەش بە زۆری وشەی ئەزو ئەزمن بەکار دەهات، دواتر بۆ ئەمن کورتکرایەوە.

دیـکە دەگمەنـن. ئەمە وێـڕای ئەوەی کە پیتیەکـانی 'هـ' و 'ۆ' ی کۆتـایی وشـەکان بە زۆری لە زاراوەی بـادینی، کرمـانجی و کردکیدا خۆیان ڕاگرتووە و نەگۆڕدراون.

هەنـدێک وشـەی پەهـلەوی بەنمـوونە دەهێنینـەوە کە تەنیـا لە زاراوەی بادینیـدا جێگیـرن کە کتومـت وەک خۆیـان یـان بە گۆڕانێکی بچووک لە پەهلەویدا ماونەتەوە.

ئێـک= یەک، ئێشـارەک= ئێـواڕە، ئـۆزردەک= وەردەک، پـس= پس(کـوڕ)، ئێـزگ= ئێـزگ، پەتـران= بەتـران، پەرچـین= پەرچـین، خـوەدی= خـوەدی، خـوەش= خـوەش، دەم= دەم(وەخـت)، دەهـ= دەهـ(۱۰)، سـپێتەک= سـپێدە، شـۆن= شـۆن (شـوێن)، کـو= کـو(کە)، کـێم= کـێم(کەم)، گـر= گـر (گـرد)، مـرۆت= مـرۆ (مـرۆڤ)، مێـرەک= مێـرک، نەهـ= نەهـ(۹)، هنـار= هنار(هەنـار)، نمـێچ= نمێژ(نـوێژ)، هەسـتەک= هەستی (ئێسک، ئێسقان).

لە دوایـین بـڕگەدا بـۆ سـەر ڕاسـتکردنەوەی بۆچوونەکەمـان بەراورد لەنێـوان چەنـد وشـەیەکی زمانەکـانی ئاڤێسـتایی، پەهـلەوی و زاراوەی بـادینی(کوردی)دا دەکەیـن. لەوانەیە لەم ڕێـگەیەوە ئاکـامێکی باشـتر بێـتە دەسـت و ئەو سـازگارییە بەباشی خۆیا ببێ.

ئاڤێستایی	پەهلەوی	کوردی/ بادینی
ئەزێم	ئەز	ئەز
ئەزمەن	ئەسمەن	ئەزمەن، ئەزمان
پوثرە	پوس	پس
ئەورە	ئەور	ئەور، عەور

ئیسمە	ئێسم، ئێزم	ئێزم، ئێزنگ
موڕە	مور	مور، موری
کێر	کارت، کێرد	کێر
زەر	زەرت، زەر	زەر
دێت	دیت	دیت
سپیتا، سپیتە	سپێتەک	سپێدە
فرەث	فرەخڤ	فرە، فرەهـ
پەریس	پورس	پرس
مەس،مەسەن	مەس، مەسن	مەسن، مەزن
زەئۆیە	زاهیک	زۆیە
زوڕە	زۆر	زۆری
	ئانیتان	ئینان
دڤە	دۆ	دۆ
نوو	نوون	نوها، نها
سەتە	سەت	سەت/ صەت(١٠٠)
ستاور	ستوورگ	ستوور
پەسەن	پەرستیشن	پەسن
بەئوختەر	کۆخشیتار	خەباتکار
مەغە	مەغاک	مەغار، غار
مەزگە	مەزگ	مەژی
ڤەریسە، وەریسە	وەرسەن، ڕەسەن	وەریس
سۆچەنت	سۆختن	سۆتن
سوپتە	سوپت، سوفت	پەیت

ئاکام:

1- زمانی پەهلەوی (ئەشکانی و ساسانی) دریژەپێدەری زمانی ماد (میدی)یە. بە دانپێدانانی ڕۆژهەلاتناس و زمانناسان، زمانی پارسی لە زمانی میدی جیاواز بووە، بەڵام لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی میدەکاندا، پارسەکان پشتیان لە زمانی خۆیان کردوە و زمانی میدییان سەرپشک کردوە، هەرچی زمانی کوردیە ڕاستەوخۆ دریژەپێدەری زمانی پەهلەوی و میدی(ئاڤێستایی)یە.

2- زمانی ئەو بەردنووسانەی لە زەمانی فەرمانڕەوایەتی ئەشکانی و ساسانی هەڵکۆڵدراون، پاک و بێگەرێن، بەڵام ئەوانەی لە سەردەمی عەباسییەکاندا جارێکی دیکە تۆمار کراونەتەوە، کێماسی و گرفتیان لەگەڵدایە، بە گریمانی زۆرەوە میرزاکان (ئەوانەی تۆماریان کردۆتەوە) بۆ خۆ خۆشەویستکردن لەلای عەرەبی فەرمانڕەوا، پەیڤی ئارامی، سریانی و عەرەبیان تێکەڵاو کردووە، بەوهۆیەوە کێشەیەکی گەورەیان لەدوای خۆیاندا بەجێهێشتووە.

3- لە هەنگاوی یەکەمدا. بەهۆی ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی میدیا و لە هەنگاوی دووەمیش بەهۆی ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی ساسانی، دواتریش بەهۆی داگیرکاری و لەیەکدی هاوێربوونی ئەوانەی بە زمانی میدی و پەهلەوی قسەیان دەکرد، چەندین زمانی هاوڕیشە پەیدابوون، کە ئێستا بە کوردی، بەلوچی، تاتی،

تالشـــی، مـــازنی، گیلەکـــی، فارســـی دەری ، ئاســـی و پەشتۆیی ناسراون.

4- زمـــانی کـــوردی بە هـــۆی ئەوەی لەگەڵ پەهـــلەوی ســـازگارە، ئیـــدی لە زمانەکـــانی دیـــکە، نزیکتـــر و لە پێشترە.

5- ناونـــانی پەهـــلەوی ئەشـــکانی و پەهـــلەوی ساســـانی بە فارســـی میـــانە، هەم هەڵەیەکـــی گەورەی مێـــژووییە، هەمـــیش ســـتەمێکە و لە نەتەوەی کـــورد و پســـامەکانی کراوە.

6- وشـــەی پەهـــلەوی هاوواتـــای پەیڤـــی فەیلـــی نیـــیە و زمـــانی پەهلەویـــش هەمـــان ئەو بنـــزاوەیە نیـــیە کە پاشـــاکانی ساســـانی قســـەیان پێکـــردووە کە زمـــانی فەرمـــی ئیمپراتۆریەتی ساسانی بووە.

سەرچاوەکان

1 - ابـراهیم میـرزای نـاظر، خـود آمـوز زبـان پهلـوی، انتشارات هیرمند، تهران ، ۱۳۷۸.

2 - ابن بلخی، احوال شبانکاره و کرد فارس، طبع اروپا.

3 - احسـان بهرامـی، فرهنـگ واژههـای اوستا،نشـر بلـخ ۱۳٦۹.

4 - افضـل مقیمـی، بررسـی گـویش گورگـانی، چـاپ اول، تهـران ۱۳۸۵ خورشیدی.

5 - آنتـوان گـیلن، مقـدمه رسـالهء زبـان پـارتی، تـرجمه: مهـدی بـاقی و مهـدی ضـرغامیان، چـاپ دوم، تهـران ۱۳۹۱ خورشیدی.

6 - پروتـوز اکتـور شـروو، آشـنایی به زبـان اوسـتایی نـو، برگردان: علی رضا طبرستانی.

7 - حسـن رضـائی بـاغ بیـدی، دسـتور زبـان پـارتی(پهلوی اشکانی)، تهران ۱۳۸۱ خورشیدی.

8 - حمـزة بـن الحسـن الأصـفهاني، التنبیـه علـی حـدوث التصحیف، الناشر: دار صادر - بیروت 1992.

9 - دکتـر بهـرام فرهوشـی، فرهنـگ فارسـی به پهلـوی، چـاپ سوم، تهران ۱۳۸۱خورشیدی.

10 - دکتـر حمیـد طـاهری، پژوهشـی در پیونـد تـاتی و کردی، https://elmnet.ir

11 - دکتـر یـدالله منصـوری، فرهنـگ ریشهشـناختی افعـال فارسـی میـانه (زبـان پهلـوی)، تهـران، آوای خـاور ۱۳۹٤ خورشیدی.

12 - دیـاکنوف، تـاریخ مـاد، تـرجمه کـریم کشـاورز، انتشارات پیام، تهران ۱۳۷۰خورشیدی.

13- راستواگویا، دستور زبان فارسی میانه، مترجم: دکتر ولی الله شادان، تهران ۱۳۷۹ خورشیدی.
14- رشید یاسمی، کرد و پیوستگی نژادی و تاریخی او، ص ١٦٦،انتشارات امیرکبیر، سال چاپ: 1363 خورشیدی.
15- رضا آقازاده، بررسی دستگاه آوایی زبان پارسی میانه، انتشارات ملرد کرج، چاپ اول ۱۳۹۸ خورشیدی.
16- رهام اشه، زبان پارسیگ(پهلوی)، پارسی از: مریم تاخ بخش و بزرگمهر لقمان، چاپ سوم: ١٤٠٠ خورشیدی.
17- رولاند. گ. کنت، فارسی باستان، دستور زبان، متون، واژەنامه، ترجمه و تعقیق: سعید عریان، چاپ دوم ۱۳۹۵ خورشیدی، چاپ رامین.
18- ڕێکار ئەحمەد، پەهلەوی لەنێوان کوردی و فارسیدا، چاپخانەی کارۆ، ۲۰۲۱ زایینی.
19- ژاله آموزگار و احمد تفضلی، زبان پهلوی ادبیات و دستور آن، چاپ چهارم، انتشارات معین، تهران ۱۳۸۲ خورشیدی.
20- ژاله آموزگار، زبان پهلوی، ادبیات و دستور آن، چاپ چهارم، تهران ۱۳۸۲ خورشیدی.
21- عبدالعلی کارنگ، تاتی و هرزنی، چاپخانه شفق، تیرماه ۱۳۳۳ خورشیدی.
22- علی عبدلی، تالشان کیستند؟، چاپ اول ۱۳۹۱ خورشیدی، ناشر، نشر جامعەنگر.
23- فریدون جنیدی، گفتار درباره بلوچ و بلوچستان. بنیاد نیشابور.

24- فریدون جنیدی، نامه پهلوانی، چاپ نخست ۱۳٦٥، تهران.
25- گارنیک آساطوریان، کردها و خواستگاه آنها، تهران، ۱۳۹۷ خورشیدی.
26- ماهیار نوابی، اندرز اذربد مارسپندان، متن پهلوی با ترجمه فارسی، از نشریه دانشکده ادبیات تبریز، سال یازدهم، شماره ۵۲، زمستان ۱۳۳۸ خورشیدی.
27- مصطفی کیوان، پیوستگی زبان کردی با زبان های فارسی: پهلوی و اوستایی، منبع : یغما سال نوزدهم مرداد 1345 شماره 4 (پیاپی 217)
28- هنریک ساموئیل نیبرگ، دستورنامه پهلوی، جلد اول، چاپ اول ۱۳۸۱، چاپ دیبا، تهران.
29- هنریک ساموئیل نیبرگ، دستورنامه پهلوی، جلد دوم، چاپ اول ۱۳۸۱، چاپ دیبا، تهران.
30- ولادیمیرفئودوروویچ مینورسکی، کردها نوادگان مادها، مترجم: جلال جلالی‌زاده، ناشر: ژیار، سال چاپ: 1382 خورشیدی.
31- Thomas, Edward, Early Sassanian inscriptions, seals and coins, Publication, London: Trubner & co., 60, Paternoster Row, 1868.
32- KEIGOU NODA, ERGATIVITY IN MIDDLE PERSIAN, Gengo Kenkyu 84,105～125.

Zimanî Pehlewî le terazûy berawirdkarîda

Nûsînî:
Rêkar Eh`med

Siwêd 2021